

De Betekenis van de Omgeving

De Betekenis van de Omgeving

Belevingsonderzoek in de Proeftuinen en andere cultuurlandschappen

J.F. Coeterier

Alterra-rapport 489

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen, 2002

REFERAAT

Coeterier, J.P. 2002. *De Betekenis van de Omgeving; Belevingsonderzoek in de Proeftuinen en andere cultuurlandschappen..* Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 489. 202 blz.; 17 kaarten.; 17 ref.

In opdracht van het Expertisecentrum LNV is in het kader van de monitoring van landschapskwaliteiten (Meetnet Landschap) in 17 gebieden in Nederland (12 proeftuingebieden, 3 reconstructiegebieden, 1 nationaal landschap en 1 stedelijk knooppuntgebied) en in de stad Nijmegen een landschapsbelevingsonderzoek gedaan onder de bewoners. In Nijmegen ging het om recreanten van 2 gebieden. Hierbij is gebruik gemaakt van een gestandaardiseerde vragenlijst naar belevingskwaliteiten, SPEL genaamd. Hoewel elk gebied uniek is in de beleving van de bewoners, zijn er toch veel overeenkomsten tussen de gebieden, zowel in kwaliteiten als in bedreigingen. Het zijn alle oude cultuurlandschappen en behoud van kwaliteit moet volgens de mensen vooral gezocht worden in vormen van agrarisch grondgebruik, met inpassing van kleine landschapselementen. Door de sterke gebiedseigenheid wensen de bewoners planning op lokaal niveau. Zij willen daar graag in meedenken en hebben er ook duidelijke ideeën over.

Trefwoorden: belevingsonderzoek, proeftuinen, landschapsidentiteit, omgevingspsychologie

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door € 27,- over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 489. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2002 Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte,
Postbus 47, NL-6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Samenvatting	7
1 Inleiding	9
2 Het onderzoek	11
3 De steekproef	13
Deel 1. Gezamenlijke resultaten	15
4 De gesloten vragen	17
4.1 Belevingskwaliteiten	17
4.2 Verschillen tussen bewoners en recreanten	21
4.3 Verbeteringen en verslechtingen	22
4.4 Representativiteit van de steekproef	23
5 De open vragen	25
5.1 Gemeenschappelijke sterktes	26
5.1.1 Draggers van afzonderlijke basiskwaliteiten	27
5.1.2 Draggers van meerdere basiskwaliteiten	30
5.2 Gemeenschappelijke zwaktes	32
6 Discussie	43
6.1 Behoud door ontwikkeling	43
6.2 Dilemma's	44
6.3 Maatregelen voor de proeftuinen	46
7 Conclusies	51
7.1 Ruimtelijke kwaliteit	51
Literatuur	55
Deel 2 Resultaten per gebied	57
 <i>Bijlagen</i>	
1 De Vragenlijst (SPEL)	159
2 Resultaten van de gesloten vragen	165
3 Actualiteit	191
4 Een ingezonden brief	197

Samenvatting

In 1997 is in opdracht van het Expertisecentrum LNV, in het kader van het project Meetnet Landschap, een instrument ontwikkeld om landschapsbeleving te meten. Het heet SPEL, Schalen voor de Perceptie en Evaluatie van het Landschap, en is een gestandaardiseerde vragenlijst, bestaande uit 8 basiskwaliteiten, met per basiskwaliteit een aantal deelkwaliteiten. De basiskwaliteiten zijn: eenheid, gebruik, persoonlijke gebruiksmogelijkheden, historisch karakter, natuurlijkheid, ruimtelijkheid, zintuiglijke indrukken en beheer.

De vragenlijst is afgenomen in 17 gebieden in Nederland: 12 proeftuingebieden, 3 reconstructiegebieden, 1 nationaal landschap en 1 stedelijk knooppuntgebied, en in de stad Nijmegen (figuur 1). Per gebied hebben ca. 100 bewoners de vragenlijst ingevuld. Daarbij hebben zij op een kaartje ook aangegeven waar zij het landschap mooi, lelijk en ruig vonden. Van deze kaartjes wordt, samen met de belangrijkste belevingskenmerken van de gebieden, een apart GIS-gestuurd bestand gemaakt. Tenslotte is gevraagd naar verbeteringen en verslechtingen in het gebied, de afgelopen 15-20 jaar. Uitbreiding van woningbouw, industrie en infrastructuur scoren hoog bij de verslechtingen, de aanleg van fiets- en wandelpaden hoog bij de verbeteringen. Apart is gevraagd naar dragers van basiskwaliteiten in elk gebied, fysieke landschapselementen die kenmerkend zijn voor een kwaliteit. Samen met de verbeteringen en verslechtingen leidt dit tot een aantal kansen en bedreigingen, in eerste instantie voor elk gebied afzonderlijk, maar op grond van overeenkomsten tussen gebieden ook voor een meer algemeen beleid.

Alle gebieden zijn oude cultuurlandschappen, waar agrarische activiteiten de dragers van de beleving zijn en in alle gebieden wordt grote waarde gehecht aan het voortbestaan van dat karakter. Basiskwaliteiten hangen er sterk samen, omdat elementen in het landschap, bijvoorbeeld een dijk, vaak zowel historische als natuurlijke als ruimtelijke als gebruikaspecten hebben.

Behalve naar basiskwaliteiten is ook naar de aantrekkelijkheid van het landschap gevraagd. De basiskwaliteiten bepaalden de aantrekkelijkheid maar voor 48%. Kennelijk zijn voor aantrekkelijkheid voor bewoners nog andere kenmerken belangrijk, waarschijnlijk sterk gebiedsspecifiek.

Hoewel er veel overeenkomsten in de beleving van de gebieden zijn, is elk gebied uniek en heeft het een duidelijk eigen karakter. In elk gebied hebben mensen wel voorstellen gedaan hoe de gebiedsidentiteit bewaard kan blijven, waarbij het zowel gaat om het behoud van het karakter van historisch gegroeide cultuurlandschap als om het behoud van groei- en ontwikkelingsmogelijkheden van het landschap. Iedereen blijkt voorstander van het beleidsstreven van Belvédère: 'Behoud door Ontwikkeling'. Wel ziet men dan graag dat die ontwikkeling aansluit op de bestaande belevingskwaliteiten. Behoud door ontwikkeling betekent dat in alle gebieden naar een nieuw evenwicht tussen beide uitgangspunten gezocht moet worden. *Inpassing* is hierbij het sleutelbegrip, de eenheid van het gebied moet voorop blijven staan en aangebrachte verscheidenheid moet passen in die eenheid. Alleen dan kan het eigen karakter behouden blijven, in plaats van uitgehold of genivelleerd.

Bij die eenheid staan vier kenmerken centraal: agrarisch gebruik, natuur, ruimte en rust, met veel afwisseling in en een goed beheer van de eerste drie. Deze kenmerken zijn niet gelijkwaardig. Agrarisch gebruik, in elk vorm, staat centraal. Bij natuur gaat het vooral om *kleine landschapselementen* die ingepast zijn in en onderdeel vormen van het agrarische landschap. Zij kunnen het landschap een grote mate van afwisseling geven. De combinatie van agrarisch gebruik en natuur zorgt voor gevoelens van ruimte en rust.

Wat beheer betreft wordt gepleit voor een gedifferentieerd beheer, afhankelijk van de plek. Zo moet in ruige gebieden de natuur (gecontroleerd) zijn gang kunnen gaan, maar fiets- en wandelpaden moet goed onderhouden worden en er netjes verzorgd uitzien.

In alle gebieden vond men dat er (nog) meer fiets- en wandelpaden door het landelijk gebied moesten komen. Veel bewoners klaagden over verminderde toegankelijkheid van het buitengebied, bijvoorbeeld door afsluiting van natuurgebieden en het opheffen van paden.

Bedreigingen in de gebieden zijn vooral bovenlokale ontwikkelingen, zoals de HSL en de Betuwespoorlijn. Ten eerste kunnen ze niet ingepast worden in het lokale landschap en ten tweede versnipperen ze het gebied en zorgen ze voor allerlei vormen van hinder, zoals lawaaioverlast, horizonvervuiling, beperking van recreatiemogelijkheden, enz.

1 Inleiding

De aanleiding van het onderzoek is de wens van het Expertisecentrum LNV te Wageningen om in het kader van het monitoring- en evaluatiesysteem Meetnet Landschap een databestand op te bouwen van belevingswaarden van het Nederlandse landschap. In opdracht van de projectleider van Meetnet Landschap, ir. E.J. van Beusekom, is in 1997 een methode ontwikkeld om de belevingswaarden van landschappen te meten. Deze methode heet ‘Schalen voor de Perceptie en Evaluatie van het Landschap’ (SPEL). Het heeft de vorm van een schriftelijke vragenlijst die de beleving meet op 8 basiskwaliteiten, waarbij elke basiskwaliteit een aantal deelkwaliteiten heeft en één of meer ‘dragers’, landschapselementen die typerend zijn voor een basiskwaliteit en die door de geënquêteerden zelf benoemd worden. De basiskwaliteiten zijn eenheid, gebruik, persoonlijke gebruiksmogelijkheden, historisch karakter, natuurlijkheid, ruimtelijkheid, zintuiglijke indrukken en beheer. In dit onderzoek is beheer niet apart onderzocht, maar als deelkwaliteit van enkele andere basiskwaliteiten. SPEL is slechts één van de methoden die graadmeters voor de beleving onderscheidt (de Graaff et al. 2002).

Omdat uit eerder onderzoek is gebleken dat er grote overeenkomsten tussen bewoners bestaan over landschappelijke kwaliteiten, kan met een relatief kleine steekproef per gebied worden volstaan. Als van tevoren bekend zou zijn dat de steekproef zou bestaan uit geïnteresseerde, betrokken personen met een behoorlijke gebiedskennis, zou ca. 30 mensen voldoende zijn. Omdat dit niet van tevoren te regelen was, zijn nu per gebied ca. 100 mensen geënquêteerd.

Een andere eis voor het afnemen van SPEL is dat de vragen gaan over een gebied dat landschappelijk homogeen is. Één van de basiskwaliteiten is de ruimtebeleving in het landschap. Als in het onderzoeksgebied zowel bossen als weilanden voorkomen, met heel verschillende ruimtebelevingen, weten de mensen niet meer wat ze moeten antwoorden. De één zal refereren aan het weidelandschap, de ander aan het bos, terwijl een derde een algemene indruk geeft. Dit betekent dat de antwoorden minder betrouwbaar worden. Soms is dit helaas gebeurd. Zo schreef iemand:

“Het omcirkelde landschap is erg ruim, de antwoorden kunnen nogal eens verschillen per plaats [binnen het gebied]. Dit is moeilijk omdat je dan gemiddelden moet nemen en dat vind ik bij dit onderwerp niet redelijk.”

Maar ook al wordt een landschappelijk homogeen gebied genomen, dan nog kan vaak blijken dat de belevingsgrenzen anders liggen.

Wat betreft de validiteit of geldigheid van de antwoorden: Habermas onderscheidt drie geldigheidsbereiken van wetenschappelijke uitspraken, of drie werkelijkheden waarop uitspraken betrekking kunnen hebben: de subjectieve, de intersubjectieve en de objectieve werkelijkheid. Uitspraken over de subjectieve werkelijkheid betreffen iemand's individuele belevingswereld, bijvoorbeeld de beleving van een landschap op een gegeven ogenblik. De intersubjectieve werkelijkheid betreft gemeenschappelijke normen en waarden. De objectieve werkelijkheid is de fysieke wereld. Als uitspraken over deze drie werkelijkheden kloppen noemt Habermas ze resp. waarachtig, waar en juist. Omgevingspsychologie probeert uitspraken te doen over de intersubjectieve werkelijkheid op grond van bevindingen over de subjectieve werkelijkheid van

individuen. Dit zijn bijvoorbeeld uitspraken over omgevingskwaliteiten die algemeen (h)erkend worden en die als norm of maatstaf dienen voor de groep. Om deze kwaliteiten bruikbaar te maken voor planning en beleid probeert een omgevingspsycholoog ze te koppelen aan de fysieke wereld, via ‘dragers’ die mensen noemen. Dit maakt de uitspraken echter niet ‘juist’, in de zin van Habermas – het zijn geen uitspraken over de fysieke werkelijkheid, maar over de intersubjectieve werkelijkheid.

In eerste instantie ging het er niet om gebieden met elkaar te vergelijken. Voorop stond het identificeren van specifieke gebiedskwaliteiten die aanknopingspunten kunnen bieden voor een lokaal beleid. Er bleken echter veel overeenkomsten tussen de gebieden te zijn, zowel in kwaliteiten als in diskwaliteiten. Het zijn immers allemaal oude cultuurlandschappen. Van overeenkomsten zou het nationale beleid kunnen profiteren. Het rapport bestaat derhalve uit twee delen. In Deel 1 staan de overeenkomsten tussen de gebieden, in hoofdstuk 4 (en bijlage 2) de resultaten van een *kwantitatieve* analyse, in hoofdstuk 5 de resultaten van een *kwantitatieve* analyse. Par. 5.1 beschrijft gemeenschappelijke kwaliteiten, 5.2 diskwaliteiten en 5.3 maatregelen die bewoners in meerdere gebieden voorstellen tegen de diskwaliteiten.

In Deel 2 staan per gebied de specifieke kwaliteiten van dat gebied die de bewoners genoemd hebben in antwoord op de open vragen. Ze zijn ingedeeld volgens de basiskwaliteiten van SPE (bijlage 1).

2 Het onderzoek

SPEL is afgenomen in 17 gebieden (figuur 1). Het zijn allemaal gebieden waar landschapsbeleid actueel is, en wel:

- gebieden waar de kwaliteitsimpuls landelijk gebied speelt (delen van de proeftuin gebieden). Dit zijn de gebieden 1-11 en 17;
- een nationaal landschap (gebied 16);
- herinrichtingsgebieden (reconstructie Wet Zandgebieden; de gebieden 12-14);
- een stedelijk knooppuntgebied (gebied 15).

Voor de proeftuingebieden Ooijpolder en Groesbeek zijn ook enquêtes afgenomen in Nijmegen, ter vergelijking met de antwoorden van de bewoners. Nijmegenaren recreëren in die gebieden. De onderzoeksgebieden zijn:

- 1 Humsterland
- 2 Reitdiep
- 3 Noord Oost Twente
- 4 Ooijpolder
- 5 Groesbeek
- 6 Langbroekerwetering
- 7 Oirschot – Best
- 8 Boxtel – Liempde
- 9 West Zeeuwsch-Vlaanderen
- 10 Wittem – Gulpen
- 11 Wijk en Wouden
- 12 Zandgebieden Doetinchem
- 13 Zandgebieden Graafschap
- 14 Zandgebieden Winterswijk
- 15 Knooppunt Arnhem – Nijmegen
- 16 De Hoekse Waard
- 17 Omgeving Oldenzaal
- 18 Nijmegen (Ooijpolder)
- 19 Nijmegen (Groesbeek)

Figuur 1. De onderzochte gebieden

3 De steekproef

In de deelgebieden 1-17 zijn per gebied steeds 600 mensen aangeschreven, terwijl er ca. 100 ingevulde formulieren per gebied terug ontvangen zijn (dus bruto $n=600$ en netto $n=100$).

In Nijmegen zijn twee deelpopulaties geënquêteerd, één over de Ooijpolder en één over Groesbeek, elk bruto $n=300$, netto $n=50$.

Er is dus 6x 'overvraagd'. Dit kwam omdat de enquête vlak voor kerstmis is afgenomen en mensen dan andere dingen aan hun hoofd hebben. Normaal is 3-4x overvragen genoeg.

Omdat het bij de beantwoording gaat om geïnteresseerde en betrokken mensen is de non-response in dit geval niet interessant. Het gaat niet om de representativiteit van de steekproef maar om een goed beeld van de kwaliteiten van het landschap ter plaatse. Omdat in eerder onderzoek de overeenkomst tussen mensen daarover steeds heel groot is gebleken, is 100 ingevulde enquêtes meer dan voldoende.

Naast de vaststelling van de grootte van de steekproef speelt ook het karakter van de landschappen in de gebieden een rol. Uitgangspunt voor SPEL is een landschappelijk redelijk homogeen onderzoeksgebied. Verschillende landschappen leiden namelijk tot verschillende belevingen. Wanneer die landschappen samen genomen worden kan dit mensen in verwarring brengen. In dit onderzoek zijn de gebiedsbegrenzings door de opdrachtgever vastgesteld. Hierbij is getracht zoveel mogelijk homogene en samenhangende gebieden te begrenzen. Desalniettemin bleek uit commentaar dat mensen bij de kaartjes gaven dat de 'belevingsgrenzen' soms afweken van de aangegeven gebiedsbegrenzing. Meestal was het belevingslandschap dan groter, soms echter kleiner. Daarnaast bleek ook de omgeving van het aangegeven gebied van invloed te kunnen zijn op de beleving. Zo merkte iemand op:

"Het gebied op het kaartje is weinig veranderd. Het gebied er direct onder daarentegen heel sterk (negatief). In vergelijking met dat gebied valt het hier dan ook al gauw mee"

¹ Opmerkingen van bewoners in de enquêtes worden steeds op deze manier aangegeven, cursief en inspringend.

Deel 1. Gezamenlijke resultaten

4 De gesloten vragen

Van de gesloten vragen zonder cijferwaardering zijn per gebied en over alle gebieden samen percentages berekend. Van de vragen met een cijferwaardering zijn per gebied en voor de totale steekproef de gemiddelden en spreidingen berekend. Resultaten staan in bijlage 2. Bovendien is de opdrachtgever bezig om de resultaten van dit onderzoek en eerder belevingsonderzoek, uitgevoerd in het kader van het Meetnet Landschap, toegankelijk te maken via een GIS-gestuurd databestand BELVIS.

4.1 Belevingskwaliteiten

SPEL onderscheidt basiskwaliteiten voor de beleving, zoals eenheid, en bij elke basiskwaliteit deelskwaliteiten, zoals bij eenheid de mate van samenhang tussen elementen (figuur 2).

Om een zo genuanceerd en gedetailleerd mogelijk beeld van de beleving door de mensen te krijgen zijn er vier analyses uitgevoerd, en wel op:

- de steekproef als totaal, over alle gebieden
- de steekproeven per gebied
- de basiskwaliteiten
- de deelskwaliteiten

Dit leidde tot de volgende bevindingen.

Basiskwaliteiten hangen sterk samen

Alle correlaties tussen de basiskwaliteiten zijn significant op 1%, mensen zien ze niet als afzonderlijke, losstaande kwaliteiten, maar als onderling sterk verbonden (wat ook blijkt uit de antwoorden op de open vragen). Dit betekent dat in de beleving uitgegaan wordt van het geheel en dat delen van het geheel zowel natuurlijke als ruimtelijke als historische aspecten kunnen hebben.

Verschillen en overeenkomsten tussen aantrekkelijkheid en de SPEL-kwaliteiten

De eerste vraag van de enquête luidt: Hoe aantrekkelijk vindt U het landschap? Dit wordt gevraagd om een samenvattend oordeel over het landschap te krijgen. Volgens de literatuur is het bovendien een vraag die in vrijwel elk belevingsonderzoek gesteld wordt, wat eventueel vergelijkingsmogelijkheden biedt. In alle gebieden werd het landschap (zeer) hoog gewaardeerd. Het gemiddelde schoolcijfer was een 8. Wittem-Gulpen was het hoogst, met een 9, het knooppunt Arnhem-Nijmegen het laagst, met een 7.

Nagegaan is in hoeverre de aantrekkelijkheid van het landschap bepaald werd door de basiskwaliteiten van SPEL. Gemiddeld voor alle gebieden kunnen de basiskwaliteiten de aantrekkelijkheid voor 48% voorspellen. Worden daar de deelskwaliteiten nog aan toegevoegd, dan blijkt de voorspellingswaarde sterk te variëren tussen de gebieden. De grootste voorspellende waarde voor de aantrekkelijkheid van het landschap hebben de SPEL-kwaliteiten in de Hoekse

Waard (76%), de laagste in Wittem-Gulpen (30%). In de aantrekkelijkheid spelen kennelijk ook nog andere eigenschappen dan de SPEL-kwaliteiten een rol. Andere redenen dat de aantrekkelijkheid niet volledig verklaard werd door de SPEL-kwaliteiten kunnen zijn:

- aantrekkelijkheid is puur waardering, terwijl er in de SPEL-kwaliteiten naast waarderings- ook waarnemingskenmerken zitten, constatering over de feitelijke toestand van het landschap.
- de beleving van het landschap als woon- en leefomgeving is iets anders dan de beleving van de aantrekkelijkheid; die is meer uiterlijk, oppervlakkig en beeldbepaald.

Opvallend is dat de aantrekkelijkheid vooral bepaald blijkt te worden door de basiskwaliteit 'eenheid' van het landschap, in hoeverre het een eigen karakter heeft. Dit verklaarde al 32% van de 48%. De basiskwaliteit die vervolgens de grootste bijdrage tot de aantrekkelijkheid had waren de zintuiglijke indrukken die je in het landschap kunt opdoen, zoals geuren, kleuren, rust en stilte, donkerte 's nachts.

In vraag 2 van de enquête werd gevraagd welke kwaliteiten bijdragen tot de aantrekkelijkheid van het landschap. Sommige kwaliteiten dragen in alle gebieden bij, andere variëren per gebied. In alle gebieden zijn belangrijk:

- beheer en onderhoud
- inrichting voor gebruik
- eigen gebruiksmogelijkheden

Het soort gebruik van het landschap en de inrichting daarvoor, zowel maatschappelijk als persoonlijk, is dus in alle gebieden een belangrijke determinant van de aantrekkelijkheid voor bewoners. Het belang van andere kwaliteiten, zoals natuurlijkheid of historisch karakter, kan per gebied variëren.

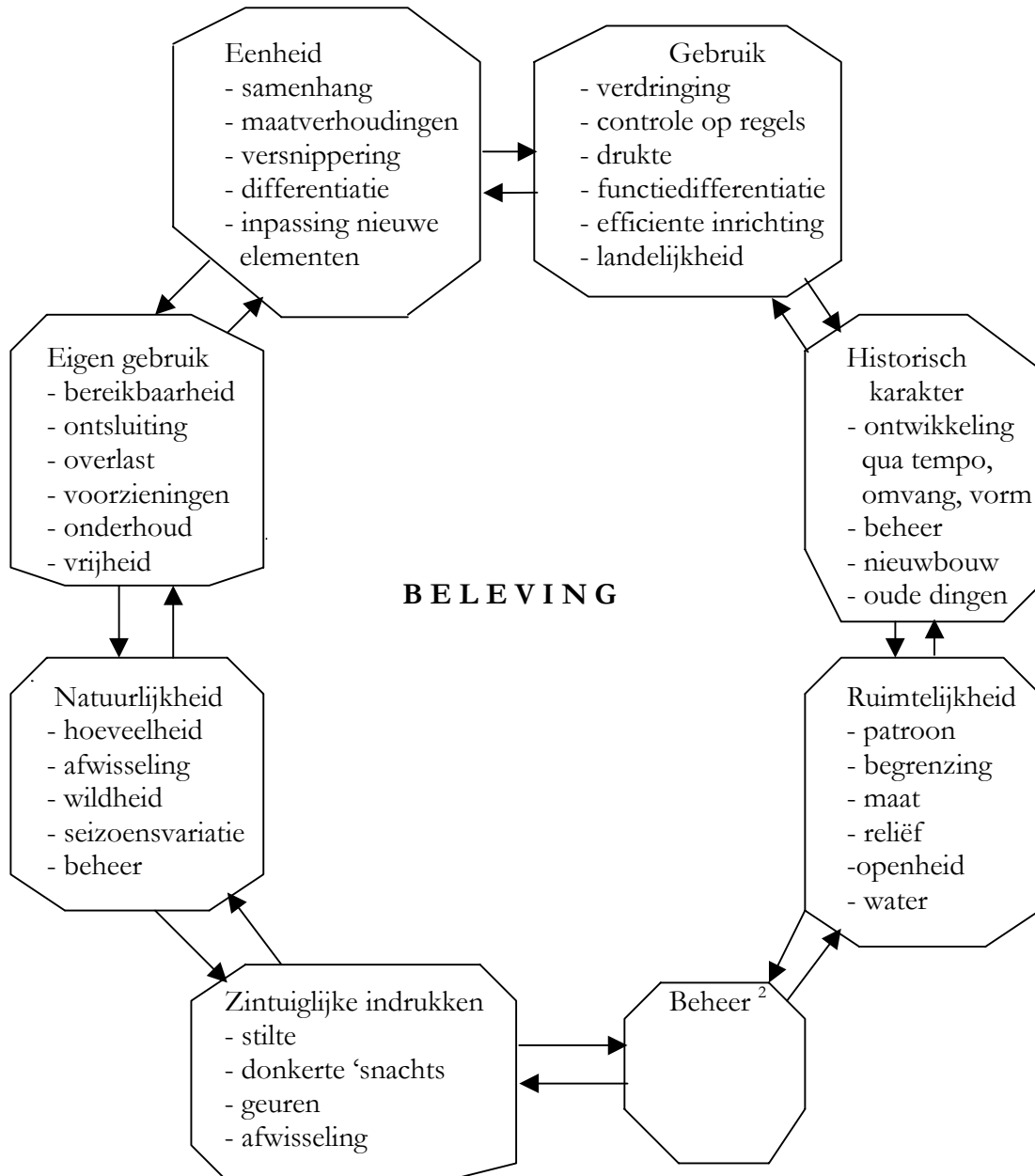
Aantrekkelijkheid is iets anders dan schoonheid. Op het eind van de enquête is gevraagd wat voor mensen vooral de schoonheid van het landschap bepaalt, om na te gaan of daar andere dingen genoemd zouden worden dan de SPEL-kwaliteiten. Dit bleek niet het geval. Eigenschappen die de schoonheid van het landschap bepalen waren eerder in de enquête ook al genoemd als dragers van basiskwaliteiten.

Elk gebied is uniek

Dit bleek op verschillende manieren.

- Regressie-analyses
Per gebied is nagegaan welke kwaliteiten (basis- en deelskwaliteiten) de aantrekkelijkheid van het landschap voor bewoners bepalen. Dit leverde per gebied een eigen combinatie van kwaliteiten op, elk gebied heeft zijn eigen aantrekkelijkheid. De resultaten van de analyses staan in bijlage 2.
- Variantie-analyse op basiskwaliteiten
De vraag in SPEL was: Welk cijfer zou U het landschap geven voor de basiskwaliteiten 'eenheid van het landschap', 'inrichting voor gebruik', 'eigen gebruiksmogelijkheden', etc. Op alle basiskwaliteiten verschillen de cijfers significant tussen de 19 gebieden.
- Variantie-analyse op deelskwaliteiten

De scores op alle deelkwaliteiten verschillen significant tussen de 19 gebieden, behalve op de deelkwaliteit moderne bebouwing, die men in alle gebieden lelijk vindt.

Figuur 2. Een bloemmodel van de beleving

² Dit is wel uitgewerkt in het oorspronkelijke instrument, maar hier ondergebracht bij andere basiskwaliteiten.

Factor analyse

De in SPEL opgenomen kwaliteiten zijn het resultaat van diepte-interviews die door het hele land zijn afgenomen en overal door mensen zijn genoemd. Uit de open vragen en de correlaties blijkt echter dat die kwaliteiten sterk samenhangen. Is via een statistische analyse in deze kwaliteiten een onderliggende structuur te vinden? Dat is nagegaan met behulp van een factor analyse. Er blijken vier factoren of dimensies te zijn die ten grondslag liggen aan de waarderingen door mensen. Dit zijn, met de bijbehorende deelskwaliteiten:

1. Afwisseling

- er is veel afwisseling in natuur (12b)
- er is veel afwisseling in het landschap in de seizoenen (12d)
- een gevarieerde ruimtelijke indeling (14a)
- een gevarieerde ruimtebeleving in de seizoenen (14e)
- veel spontane plantengroei (12c)
- er is veel afwisseling in het landschap (4d)
- er zijn veel hoogteverschillen (14d)
- de ruimte is verdeeld in kleine stukjes die er steeds anders uitzien (14c)
- er is veel natuur in de omgeving (12a)
- elk seizoen heeft zijn eigen indrukken aan geuren, kleuren en geluiden (16d)

2. Inpassing van nieuwe ontwikkelingen in het bestaande landschap, de aansluiting van modern op historisch, met behoud van het oude

- nieuwe dingen passen goed bij het bestaande (10c)
- het landschap kan nieuwe ontwikkelingen goed opnemen (10b)
- de maat van nieuwe dingen stemt goed overeen met die van het bestaande (4b)
- nieuwe dingen zijn goed ingepast, bijv. met beplanting (4f)
- er is veel zorg voor behoud van het oude (10d)
- er wordt veel aandacht besteed aan onderhoud van oude dingen (10e)
- het landschap gaat op een goede manier met de tijd mee (10a)
- moderne bebouwing is mooi (10f)
- alle dingen in het landschap passen goed bij elkaar (4a)

3. Rust en ruimte

- het is buiten nog stil en er zijn nog veel natuurgeluiden (16a)
- het is 's nachts nog donker (16b)
- er is weinig drukte door functies, het buitengebied is rustig en stil (6b)
- je hebt buiten geen last van anderen, je kunt er nog rust en ruimte vinden (8c)
- het buitengebied is nog erg landelijk (6e)
- het landschap heeft plaats genoeg voor alle functies (6a)
- het landschap is voornamelijk ingericht voor de landbouw (6c)

4. Beheer

- het onderhoud van het buitengebied is goed (8e)
- er zijn genoeg voorzieningen in het buitengebied (8d)
- het groen wordt goed verzorgd (12e)
- oude dingen worden goed beheerd (10e)

Er zijn twee factoranalyses uitgevoerd, een orthogonale (factoren onderling onafhankelijk) en een oblique (factoren onderling gerelateerd). De resultaten stemmen vrijwel volledig met elkaar overeen, behalve dat in de oblique analyse in factor 4 het beheer van oude dingen (10e) vervangen wordt door een goede bereikbaarheid van het buitengebied (8a).

Samen verklaren deze vier factoren 40% van de aantrekkelijkheid. De basiskwaliteiten verklaren 48% (en basiskwaliteiten + deelskwaliteiten samen 53%). De voorspellende kracht van de basiskwaliteiten is dus hoger dan die van de vier factoren; de factoren kunnen de basiskwaliteiten niet vervangen.

Factor 2 stemt vrijwel overeen met historisch karakter en factor 3 met gebruik, + nog enkele 'verwante' kenmerken van andere basiskwaliteiten. In feite zijn deze factoren herdefiniëringen van die basiskwaliteiten. Beheer en afwisseling zitten wel in SPEL maar als deelskwaliteiten van verschillende basiskwaliteiten (omdat onderhoud en verzorging van oude gebouwen iets anders is dan onderhoud en verzorging van sloten of bermen).

4.2 Verschillen tussen bewoners en recreanten

Twee gebieden, de Ooijpolder en Groesbeek, zijn ook beoordeeld door mensen uit Nijmegen die in die gebieden recreëren. Zij kregen dezelfde enquête als de bewoners. Gekeken is naar verschillen tussen bewoners en Nijmegenaren (significantie-niveau 5%). Verschillen waren er op de volgende aspecten:

De Ooijpolder

- de aanwezigheid van recreatiemogelijkheden (bewoners vinden dit belangrijker)
- goed beheer en onderhoud (voor bewoners belangrijker)
- drukte (bewoners vinden het gebied drukker dan Nijmegenaren)
- het horen van natuurgeluiden (bewoners horen meer)
- donkerte 's nachts (bewoners vinden het vaker nog echt donker) [maar hier kunnen Nijmegenaren eigenlijk niet over oordelen]
- de waarneming van veranderingen (bewoners zien meer veranderingen)
- de waarneming van verbeteringen (bewoners zien vaker verbeteringen)

- het landschap heeft nog veel van vroeger (Nijmegenaren vinden dat vaker)
- het landschap geeft een hele prettige ruimte-ervaring (Nijmegenaren vinden dat vaker) [maar die komen ook speciaal voor de fraaie uitzichtpunten]

Groesbeek

- eenheid van het landschap (is groter voor de bewoners, Nijmegenaren zien meer verschillende landschappen)
- landelijkheid (bewoners vinden het landschap landelijker dan Nijmegenaren)
- vrijheid (bewoners voelen zich vrijer buiten)
- bereikbaarheid van het buitengebied (is groter voor de bewoners)
- bewegingsvrijheid buiten (idem)
- last van andere bezoekers (bewoners hebben minder last)

- het landschap is heel natuurlijk van karakter (bewoners vinden dat vaker)
- er is veel natuur in de omgeving (idem)
- de natuur is heel gevarieerd (idem)
- de natuur kan hier zijn gang gaan (idem)
- het landschap heeft veel prettige geuren (idem)
- het horen van natuurgeluiden (bewoners horen meer)
- donkere 's nachts (bewoners vinden het vaker nog echt donker)
- de waarneming van veranderingen (bewoners zien meer veranderingen)
- drukte (Nijmegenaren vinden het gebied veel drukker dan de bewoners)
- verscheidenheid van functies (Nijmegenaren vallen naast de landbouw nog andere functies in het landschap op, voor de bewoners is het landbouw-karakter dominant)
- de moderne bebouwing in het buitengebied is lelijk (Nijmegenaren vinden dat vaker)

Hier is het niet zeker wat Nijmegenaren als referentiegebied nemen, of ze zich inderdaad houden aan het omlijnde gebied in de enquête. Groesbeek ligt verder van Nijmegen dan de Ooijpolder (dus moeilijker te bereiken). Het kan zijn dat Nijmegenaren de landschappen onderweg ook in hun oordeel betrekken, en daardoor meer verschillende landschappen zien.

Het wegenpatroon in de Ooijpolder ligt vast, terwijl er in Groesbeek waarschijnlijk meer kleine paadjes en binnenweggetjes zijn. Dit geeft de bewoners, die de weggetjes kennen, een gevoel van meer bewegingsvrijheid, terwijl de Nijmegenaren het eerder druk vinden omdat ze relatief minder wegen tot hun beschikking hebben.

De beleving van buitenstaanders/recreanten is duidelijk beperkter en eenzijdiger dan die van bewoners. Dit betreft vooral de dynamiek van een gebied. Zo wisten recreanten maar heel weinig veranderingen te noemen, positief of negatief, en dan ook nog alleen veranderingen die direct van invloed zijn op de recreatie. In de Ooijpolder waren dat de aanleg van de Millingerwaard, de dijkverhoging en het toenemend gemotoriseerd verkeer over de dijk op weekenden. Bewoners nemen zowel meer als genuanceerder waar dan buitenstaanders, op alle aspecten van beleving en zowel in ruimte als in tijd. Bezoekers zien het landschap èn meer statisch èn alleen vanuit één type gebruik. Dit geldt voor beide gebieden, behalve dat in Groesbeek de natuur een belangrijke rol in de beleving speelt (vandaar de vele verschillen op dat aspect), terwijl in de Ooijpolder vooral de ruimtebeleving belangrijk is.

Wel is duidelijk dat de Ooijpolder en Groesbeek zowel voor de bewoners als voor Nijmegenaren totaal verschillende gebieden zijn, elk met een duidelijk eigen karakter.

4.3 Verbeteringen en verslechtingen

Vraag 22 van de enquête luidde: Zijn er dingen verbeterd ten opzichte van vroeger?

Over de hele steekproef (alle gebieden) waren de antwoorden:

Ja 51%

Nee 37 %

De overige 12% hebben deze vraag niet ingevuld.

In 13 van de 17 gebieden is vaker 'ja' dan 'nee' geantwoord.

Vraag 23: Zijn er ook dingen verslechterd ten opzichte van vroeger?

In alle gebieden is (veel) vaker 'ja' dan 'nee' geantwoord. Het minste verschil tussen 'ja' en 'nee' was in gebied 7 (Oirschot-Best), grote verschillen waren er in de gebieden 9 (Zeeuws Vlaanderen), 11 (Wijk en Wouden), 13 (de Graafschap), 15 (Knooppunt Arnhem-Nijmegen) en 16 (Hoekse Waard). De verdeling over het totaal was:

Ja 64%

Nee 24%

In de meeste gebieden zijn er dus zowel verbeteringen als verslechtingen. Vraag 24, Vindt U alle veranderingen samen een vooruitgang of een achteruitgang van het landschap, geeft het resultaat van een afweging door de bewoners: wat is het totale effect van de verbeteringen en verslechtingen samen? Over alle gebieden genomen wegen de verslechtingen zwaarder dan de verbeteringen (totaalgemiddelde 5,3. Minder dan 6 is onvoldoende). Per gebied:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	Som
Gem	6,0	5,6	6,0	6,0	5,6	5,2	6,1	5,5	5,1	5,9	4,8	4,9	4,3	5,5	4,1	4,9	5,2	6,0	5,3	5,3

De gebieden 15 (knooppunt Arnhem-Nijmegen) en 13 (de Graafschap) zijn er het slechtst aan toe.

4.4 Representativiteit van de steekproef

Om verschillende redenen kan de steekproef niet als representatief beschouwd worden voor de Nederlandse bevolking, of voor de bevolking in de onderzoeksgebieden. Zo hebben in alle gebieden meer mannen dan vrouwen de enquête ingevuld (in totaal 70% mannen en 30% vrouwen). Dit is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat de enquêtes opgestuurd zijn naar huisadressen en dat mannen vaker formulieren invullen dan vrouwen. Ook is de jongste leeftijdscategorie slecht vertegenwoordigd (8% tussen 18 en 31 jaar). Dit kan te wijten zijn aan een verschuivend interesse- en activiteitenpatroon. Jongeren besteden hun tijd anders dan ouderen. Zo bleek uit Alterra-onderzoek dat Nederlandse jongeren maar weinig kennis van en interesse in de natuur hebben (Verboom, 2002). Tenslotte zijn in alle gebieden de lager opgeleiden ondervertegenwoordigd. Uit commentaren bleek dat men de vragenlijst moeilijk vond. Anderzijds moet men wel goed gemotiveerd zijn om een moeilijke vragenlijst in te vullen. De betrokkenheid bij het landschap is bij alle invullers dan ook hoog, bij de lager opgeleiden extra hoog. Alle invullers voelen zich (sterk) bij het landschap betrokken.

Over de totale steekproef waren de verdelingen (in %)

Opleiding

lager	11
middelbaar	43
hoger	45

Leeftijd

18 – 31 jaar	8
32 – 42	24
43 – 53	29
54 – 64	23
65 en ouder	15

Hoe lang woont U al in deze streek?

< 5 jaar	6
5-9 jaar	7
10-14 jaar	7
15-19 jaar	6
> 19 jaar	74

Dit maakt de antwoorden betrouwbaar. De meeste mensen hebben veranderingen in het gebied meegemaakt.

Bent U ook in deze of een soortgelijke omgeving opgegroeid?

nee	28
ja	71

Dit verhoogt de betrouwbaarheid van de antwoorden nog extra. Wel variëren de gebieden sterk op dit aspect, van 46% 'ja' in Langbroekerwetering tot 89% in Boxtel-Liempde.

5 De open vragen

Bij elke basiskwaliteit is gevraagd wat in dat gebied de landschappelijke dragers van die kwaliteit zijn. Pas als een kwaliteit concreet gemaakt kan worden aan fysieke elementen en structuren in het landschap kan een beleid er iets mee doen. De gesloten vragen kunnen derhalve niet zonder aanvulling door de antwoorden op de open vragen, zoals o.a. blijkt uit de opmerking van een bewoner:

“De enquête is niet makkelijk in te vullen. Er kunnen veel verschillende achterliggende gedachten zijn bij het scoren van bepaalde vragen. Ik vraag me af of een cijfer op zich veel zegt. Waarschijnlijk zijn de achterliggende motieven interessanter voor uitstippeling van beleid.”

Op de gebieden is een SWOT-analyse toegepast (de term stamt uit de organisatiekunde). SWOT staat voor Strengths, Weaknesses, Opportunities en Threats, (sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen). Sterktes en zwaktes zijn intern, binnen de organisatie, kansen en bedreigingen extern. In de enquêtes zijn de dragers van de basiskwaliteiten de sterktes, de verslechtingen de bedreigingen. In organisaties is het zo dat sterktes kansen bieden en dat zwaktes bedreigingen vormen. In de onderzochte gebieden ligt dat juist andersom. Daar worden de sterktes, zoals rust en stilte, juist bedreigd. De zwaktes, zoals een verzwakkende landbouw, bieden daarentegen juist kansen om de kwaliteit te handhaven of te bevorderen.

De antwoorden op de open vragen worden noodzakelijkerwijs anders verwerkt dan de antwoorden op de gesloten vragen. Antwoorden op open vragen zijn afhankelijk van wat iemand bij het invullen op dat moment toevallig invalt. Hij/zij kan echter best de enige zijn die daar op dat moment aan denkt. Dat betekent echter niet dat het dan ook de mening van slechts een enkeling is. Want zou zijn/haar antwoord als gesloten vraag in de enquête zijn gesteld, dan was het best mogelijk dat iedereen het ermee eens was geweest, of verder niemand. Zolang dat niet bekend is, moeten ook geïsoleerde opmerkingen steeds heel serieus genomen worden. Dit betekent echter wel dat in de selectie van antwoorden een sterk subjectief element schuilt, namelijk dat van de auteur. Hij bepaalt welke opmerkingen hij citeert en welke hij weglaat. Richtlijn bij deze selectie was 1^e dat sterktes en zwaktes in meerdere gebieden genoemd zijn, 2^e dat ze relevant voor planning en beleid kunnen zijn; 3^e is ernaar gestreefd een zo gedifferentieerd mogelijk beeld te geven, dus liever tien verschillende meningen dan tien dezelfde, juist omdat hun mogelijke geldigheid onbekend is. Die onbekende geldigheid is ook de reden dat bij de weergegeven meningen geen aantallen mensen genoemd worden die die mening delen. Aantallen zijn in dit geval op geen enkele manier als representatief te beschouwen.

De sterktes en zwaktes, zoals hieronder samengevat, worden zoveel mogelijk geïllustreerd met citaten uit de enquêtes. Deze kunnen dus uit heel verschillende gebieden komen.

De onderzochte gebieden liggen verspreid over heel Nederland. Niet alleen geografisch maar ook bodemkundig en cultuurhistorisch zijn er grote verschillen.

Ondanks deze verschillen vertonen de antwoorden op de open vragen meer overeenkomsten dan verschillen tussen de gebieden. Dit komt waarschijnlijk omdat het allemaal oude cultuurlandschappen zijn.

De gemeenschappelijke sterktes staan in par. 5.1, de zwaktes in 5.2, de kansen (om sterktes te bevorderen en zwaktes te verbeteren) staan in par. 5.3, als mogelijke maatregelen. Specifieke sterktes en zwaktes van elke streek staan in deel 2.

Voor de bewoners zijn natuurlijkheid, ruimtelijkheid, beheer, historisch karakter etc. geen aparte, op zichzelf staande kwaliteiten, maar zijn ze nauw verweven tot streekenmerken. Dit komt o.a. omdat elke basiskwaliteit zich in veel verschillende fysieke elementen en kenmerken kan manifesteren. Zo kan 'historisch karakter' ook bossen of beekdalen omvatten. Hoe de feitelijke beleving dan is, wordt sterk bepaald door het beheer, waaronder niet alleen onderhoud en verzorging vallen, maar ook het geleiden van bezoekersstromen en het aanbrengen van voorzieningen zoals bankjes, picknickplaatsen, afvalcontainers en parkeermogelijkheden.

Dit overlappen van basiskwaliteiten geldt ook voor schoonheid. Zo merkte iemand bij de determinerende eigenschappen voor schoonheid op:

"Dit is al de derde keer dat ik dit noem."

Het feit dat eenzelfde landschapselement of -kenmerk op veel belevingskwaliteiten kan uitwerken blijkt bijvoorbeeld in een polderlandschap, of in het algemeen in landschappen met een duidelijke 'drager', zoals een rivier of heuvels. Zo luidde een antwoord op de vraag wat het natuurlijk karakter van het landschap bepaalt:

"Het polderkarakter met de stoere zeedijken, die weliswaar niet op natuurlijke wijze zijn 'gegroeid', maar zij behoren desalniettemin tot de natuurlijkheid van het landschap, het polderlandschap"

Daarnaast bepaalden de dijken ook het historisch karakter, de landschappelijke samenhang, de ruimtebeleving (zowel vanaf de dijk zelf als vanuit het landschap), zintuiglijke indrukken en de schoonheid, in het kort: alle basiskwaliteiten.

Dit betekent dat er geen eenduidige relatie bestaat tussen basiskwaliteiten en landschapselementen, tussen subjectieve en objectieve kenmerken. Eenzelfde element kan de beleving van alle basiskwaliteiten beïnvloeden.

5.1 Gemeenschappelijke sterktes

Dit zijn fysieke elementen of kenmerken van het landschap die in alle gebieden worden genoemd als 'drager' van de beleving. Er zijn dragers die gebonden zijn aan afzonderlijke basiskwaliteiten (par. 5.1.1), en dragers van meerdere basiskwaliteiten (par. 5.1.2). Zo kan een akker in de beleving historische, natuurlijke, ruimtelijke, gebruiks- en onderhoudsaspecten hebben en eigen zintuiglijke indrukken geven. Hieruit blijkt dat er vaak geen eenduidige relatie is tussen objectieve en subjectieve kenmerken.

Dat belevingsonderzoek beleidsrelevant is blijkt uit het feit dat de hier gevonden sterktes ook als kernkwaliteiten in het nieuwe Structuurschema Groene Ruimte (2) genoemd worden, hetzij als algemene kernkwaliteiten voor het landelijk gebied, hetzij als kernkwaliteiten van specifieke landschapstypen.

5.1.1 Draggers van afzonderlijke basiskwaliteiten

Historisch karakter

Dragers van het historisch karakter van een gebied zijn oude gebouwen zoals kerken, kastelen, landhuizen, woningen, arbeiderswoningen, molens, gemalen, of oude boerderijen met schuren en erfbeplanting – de boerderijen gebouwd in de stijl van de streek. Verder: oude begroeiing, vooral oude, grote bomen, binnenwegen die het landschap volgen, kleine, onregelmatige percelen, meestal met hagen ertussen, slingerende waterlopen (sloten of beken), inheemse flora en fauna, oude occupatievormen zoals steenfabrieken aan de rivieren, glooiingen en verhogingen in het landschap, zowel terpen als heuvels, dijken, verschillende soorten gewassen, koeien in de wei. Dit zijn dus niet alleen gebouwde elementen, maar ook natuurlijke, aardkundige en ruimtelijke aspecten. Het gaat om dingen waaraan je de geschiedenis en ontwikkeling van het landschap als geheel kunt aflezen.

“Dat je aan het landschap kunt zien hoe het tot stand is gekomen, met prieden, kreken, wielen, de indeling van landerijen, natuurlijke scheidingen middels kronkelende waterlopen en dijken, geen rechte percelen”, “Dat de geschiedenis berkenbaar is aan oude elementen in het landschap”, “Tets wat compleet is gebleven, niet een enkel gebouw of een weggetje”

Een apart aspect van het historisch karakter zijn de kleine dorpen. Vaak is er een hiërarchie in dorpen (waarbij steden apart staan), en wordt ervoor gepleit die hiërarchie in stand te houden.

In de beleving gaat het niet alleen om historische elementen, maar vooral ook om hun onderling verband, hoe ze in hun omgeving passen. Zo werd deze kwaliteit bepaald door:

“Oude boerderijen, kronkelige dijken en polderwegen met sloten, knotwilgen, open, vrije bebouwing, en dit alles in een goede balans”

Natuurlijkheid

‘Natuurlijk’ wil voor mensen o.a. zeggen: zoals het landschap gegroeid is in de loop van de tijd, als een levend organisme.

“Als gebied op natuurlijke wijze gegroeid en ontwikkeld”, “Het landschap maakt een organische indruk, d.w.z. met kleinschalige en aan de omgeving aangepaste patronen, bijv. de dijken, in plaats van dat er een grootschalig, rechtlijnig patroon (snelwegen e.d.) door de mens op is gestempeld”

Omdat het historisch karakter zo breed wordt opgevat en ook veel natuurlijke en gegroeide aspecten omvat, zijn veel elementen hier herhaald. Bij ‘natuurlijkheid’ komt daar dan nog bij: rust en ruimte, veel aspecten van agrarisch gebruik (weilanden, akkers met verschillende gewassen, hoogstamboomgaarden, houtwallen en singels, vee, onregelmatige en kleinere percelen, (kromme) sloten) de afwisseling (op verschillende schaalniveaus), luchten (+weersgesteldheden en lichtval), mogelijkheden om te wandelen en te fietsen, (gedifferentieerd) onderhoud en beheer, flora en fauna (ook dieren in de wei), beleving van de seizoenen. Enkele citaten uit de enquêtes:

“De ‘levenloze’ natuur (aardkundige waarden): reliëf, waterlopen”, “Evenwicht tussen natuurlijke ontwikkelingsmogelijkheden en (agrarische) gebruiksmogelijkheden”, “Je kunt zien dat het gebied veroverd is op de zee”, “De langzame, continue agrarische ontwikkeling over 2500 jaar die zich uit in natuurlijke elementen, zoals kleine reliëfverschillen en

waterlopen, en culturele elementen zoals wierden, kronkelende wegen en dijken”, “de (zichtbare) ouderdom van het cultuurlandschap”

Dat natuurlijkheid niet hetzelfde is als natuur, of als de invloed van natuurorganisaties, blijkt wel uit de volgende opmerking:

“Het is een ernstige denkfout om een vergroting van de invloed van Natuurmonumenten gelijk te stellen met een vergroting van de kwaliteit van de natuur”

Ruimtelijkheid

Alle gebieden zijn dunbevolkt en overwegend agrarisch gebruikt. Er is dus veel rust en ruimte, en

“weidse vergezichten met dieptewerking door dorpjes en beplante boerenerven”.

De ruimtebeleving wordt vooral bepaald door de wederzijdse relatie tussen natuur en agrarisch gebruik, waarbij ‘natuur’ vooral bepaald wordt door kleinere landschapselementen, zoals bomen en bosjes, struiken, planten, bermen en oeverbegroeiing. Die zorgen bijv. voor doorkijkjes en verrassing. Water heeft sterke ruimtelijke belevingskanten. Verder de hele ‘belijning’ in het landschap, van wegen, waterlopen, percelen. Het grote onderscheid daarbij is recht of krom. Kromme lijnen van (water)wegen, dijken, etc. geven een gedifferentieerde ruimtewerking en worden hoog gewaardeerd.

“Natuurlijke kronkelende wegen”.

Als er hoogteverschillen zijn in het landschap beïnvloeden ze eveneens vooral de ruimtebeleving. De ruimtebeleving wordt uiteraard ook sterk bepaald door de mogelijkheden die ruimte te ervaren via fiets- en wandelpaden, dus in het algemeen door de toegankelijkheid van het landschap. Aanwezigheid van hekken en afsluitingen werken negatief.

Ruimtebeleving gaat meestal samen met een gevoel van vrijheid.

“De vergezichten en de vrijheid om daarvan te genieten”

Hier is overigens weer een bewijs van de onderlinge verwevenheid van kwaliteiten: de vrijheid die ruimte suggereert is ook bewegingsvrijheid en vrijheid van gebruik. Zo werd bij eigen gebruiksmogelijkheden opgemerkt:

“Voorzieningen zoals ergens kunnen zitten zijn niet nodig, die creëer ik zelf wel”

(Dit is overigens wel een minderheidsstandpunt. Veel mensen, vooral ouderen, willen graag bankjes en rustpunten in het landschap). Vrijheid van gebruik, middels goede wandel- en fietspaden, werd ook vaak als kenmerk van schoonheid genoemd.

“Open en vrij, ook vrij toegankelijk”

Behalve ruimte en vrijheid voor mensen is ook ruimte en vrijheid voor planten en dieren belangrijk.

“Onbelemmerde groei (geen park idee)”

Tenslotte wordt de beleving van ruimtelijkheid beïnvloed door afwisseling op aspecten, in ruimte en tijd, zoals afwisseling in wolkenluchten en weersgesteldheid en de afwisseling daarvan in de seizoenen.

Alle landschappen kenmerken zich zowel door grootschaligheid en ruimte als door intimiteit en beslotenheid. Zo was een kenmerk van schoonheid:

“Openheid, ruimte, kleinschaligheid”, en van ruimtelijkheid: “Ver kunnen kijken en toch afwisselend”.

De grootschaligheid uit zich als weidsheid, ruimte, vergezichten en luchten; de kleinschaligheid als kleine dorpjes, plaats voor plant, dier en mens, kromme lijnen van (water)wegen, onverharde paden en wegen, doorkijkjes door bosjes en hagen, beplanting langs wegen, variatie in flora en (avi)fauna en eventuele hoogteverschillen in het landschap. Dit kan worden samengevat als **de menselijke maat**. Dit heeft twee aspecten: afmeting en individuele expressie. Landschapselementen zijn èn klein van maat èn ze komen in een grote variatie voor. Menselijke maat uit zich o.a. als

“De onderlinge harmonie en samenwerking van mens, plant, dier en bedrijvigheid”.

De eenheid en de verscheidenheid, die alle onderzoeksgebieden kenmerkt, werkt dus door in de ruimtelijkheid, ook die heeft die twee componenten.

- Eenheid wordt gegeven door de openheid, de vergezichten, de weidse luchten, de diepte in het landschap en in de verte dorpen zien liggen – en de daarbij behorende rust en stilte. Rust en ruimte zijn heel nauw verbonden in de beleving:
“Ruimtebeleving is vooral rust, ontspanning”, “Ruimte in een landschap is vooral rust, het maakt niet uit of het bossen of weilanden zijn”.
- De differentiatie is zelf gedifferentieerd. Er is differentiatie in ruimte en in tijd.
 - De differentiatie in ruimte is driedimensionaal:
 - in het platte vlak de vele kromme lijnen van dijken (indien aanwezig), sloten en waterlopen en wegen.
 - verticaal enerzijds het vele water dat er nog is, in allerlei vormen (diepte)
 - anderzijds de vele begroeiing die er ook nog is (hoogte).
 - In tijd is er differentiatie in beeld en in activiteiten. Beide komen door de seizoenen.
 - In beeld is er differentiatie in de natuur en in de landbouw.
 - Differentiatie in activiteiten is er in de landbouw, en dan vooral de akkerbouw.

Een ander kenmerk van ruimtelijkheid is dat de mens de grenzen stelt.

“Hoe minder de mens heeft ingegrepen, hoe ruimer een landschap is”.

Zintuiglijke indrukken

Hierbij wordt opgemerkt:

“Een heel gedetailleerde waarneming, van bosgeur, rottende bladeren op de grond, vogelgeluiden, geruis van bladeren in de wind”.

Met name geur is een nabijheidszintuig, net zoals het voelen van wind en warmte.

Behalve de impressies van geuren, kleuren en geluiden werden hier vooral genoemd:

- de (wisselingen van de) seizoenen, op velerlei aspecten,
- rust en stilte,
- de grote afwisseling in kleuren, geuren en geluiden
- (opnieuw) luchten, licht en weer, zoals de wolken en de lichtinval bij verschillende weersgesteldheden
- het feit dat het 's nachts nog echt donker is en je de sterrenhemel kunt zien.

Indrukken komen gelijkelijk van de natuur en de landbouw³ (gewassen, vee, activiteiten). Wat de natuur betreft zorgen flora en fauna voor die indrukken, zowel kwantitatief (véél) als kwalitatief (veel soorten).

Een voorwaarde voor het kunnen opdoen van die indrukken was zich vrij voelen en ontspannen in het landschap kunnen wandelen en fietsen.

Omdat landschapselementen zo'n veelzijdige werking op de beleving hebben, volgen nu gemeenschappelijke kwaliteiten en gemeenschappelijke bedreigingen van alle gebieden. Daarna worden maatregelen genoemd die mensen in de enquêtes gesuggereerd hebben.

5.1.2 Draggers van meerdere basiskwaliteiten

Dit zijn landschapselementen en -kenmerken die mensen uit meerdere gebieden bij meerdere kwaliteiten hebben genoemd. Ze stemmen opvallend goed overeen met de vier factoren uit de factor analyse (par. 4.2), zij het met een nadere nuancerings. Zo gaat het bij 'Afwisseling' niet alleen om verscheidenheid maar ook om eenheid, die twee zijn eigenlijk niet los van elkaar te zien. Ook beheer wordt breder opgevat. De invulling van de vier factoren is als volgt (waarbij begonnen wordt met de 2^e factor).

Inpassing van nieuwe ontwikkelingen in het bestaande landschap (factor 2)

In alle gebieden wordt het op hoge prijs gesteld als bij nieuwe ontwikkelingen de geschiedenis van het landschap toch nog herkenbaar blijft, dat het landschap continuïteit in tijd heeft ('continuïteit').

"De leesbare landschapsgeschiedenis", "Het moet zichtbaar blijven hoe het landschap is ontstaan"

Deze geschiedenis houdt niet op bij 1850 of 1965, maar loopt door in het heden en naar de toekomst. Voor experts, zoals geomorfologen of cultuurhistorici, staat de tijd stil, of is gefixeerd in perioden – en ze willen hem ook stilzetten. Voor leken is de tijd een stroom en hun omgeving een levend iets dat zich moet kunnen ontwikkelen en moet kunnen groeien, dat moet kunnen voldoen aan de eisen van de huidige tijd. Karakter is iets dat gevormd wordt, maar dat in aanleg toch al vanaf het begin aanwezig is. Herkenbaarheid van die aanleg is een belevingskwaliteit.

Dit betekent o.a. dat het tempo van ontwikkeling van de streken niet te snel moet zijn, dat er stabiliteit en continuïteit en rust is en niet te abrupte overgangen. Zo waren kwaliteiten:

"Het landschap is heel weinig veranderd", "Dat bepaalde plaatsen niet te veel of te snel veranderen"

Maar er moeten wel veranderingen zijn:

³ Helaas stond er een storende fout in de enquête, namelijk in vraag 16a: 'onaangename geuren overheersen, zoals stank van mest of industriën'. Mest kan stinken, maar hoort bij het landelijk gebied en werd vaak ook positief beleefd. Een andere mogelijke onduidelijkheid zit in de laatste vraag van 12a, over groenonderhoud. Als de natuur zijn gang mag gaan voldoen geen van beide antwoordcategorieën.

“Er zijn alleen wat boerderijen/loopstallen gebouwd; economisch gezien is dit noodzakelijk anders loopt het platteland helemaal leeg”, “Aanpassing van het landschap aan nieuwe ontwikkelingen bepalen de historie”

Hoewel men dus in alle gebieden vond dat ze zo behouden moeten blijven, is dit inclusief de mogelijkheden voor ontwikkeling – die er ook altijd geweest zijn. Behoud betekent dus niet: fixatie, maar behoud door ontwikkeling – maar dan wel begeleide en gedoseerde ontwikkeling.

“Dat het landschap met zijn of onze tijd meegaat, tot op een bepaalde hoogte”, en een kenmerk van schoonheid was: “de combinatie historie – moderne inrichting”

Het criterium bij ontwikkeling is vooral: passendheid en inpassing.

“De inpassing van nieuwe dingen in het landschap”

Afwisseling (factor 1)

Alle gebieden worden èn sterk beleefd als eenheid èn met een grote verscheidenheid van delen, zowel op het niveau van elementen als van landschappen. Eenheid wordt o.a. gezien als samenhang in het gebied.

“De samenhang moet kloppen”, “als verschillende zaken op elkaar afgestemd zijn op een zo natuurlijk mogelijke manier”, of als kenmerk van historisch karakter: “De samenhang tussen afwateringsstelsel en verkaveling”

Verscheidenheid uit zich als afwisseling in velerlei opzichten en op verschillende schaalniveaus.

Voor de beleving van eenheid en verscheidenheid moet er zowel voldoende hoeveelheid als voldoende interne variatie zijn, zowel kwantiteit als kwaliteit. Zo wordt de hoeveelheid groen of ruimte vaak genoemd, zowel als kenmerk van het historisch karakter als van natuurlijkheid, ruimtelijkheid, zintuiglijke indrukken en schoonheid. Die kwantiteit begint al met de twee hoofdcomponenten van de landschappen: landbouw en natuur.

“Dat de verhouding tussen cultuur en natuur zo is dat je beide echt kunt beleven, er moet ook voldoende hoeveelheid zijn”

Anderzijds zit de waardering van natuur zeker niet alleen in grote objecten, zoals bossen of heidevelden. In cultuurlandschappen moet dat karakter toonaangevend zijn, en natuur daarin in- en aangepast

“Geen aangelegde natuurprojecten die voor de plattelandsvernieuwing moeten zorgen. Bovendien doen ze afbreuk aan het aloude boerenlandschap zoals dit door de eeuwen heen (vanaf 1126) is gevormd”, “Ik ben er voorstander van om bij een terugtrekkende landbouw nieuwe vormen, ingebed in het landschap en op kleine schaal, ook qua afmetingen, toe te staan”

Grote natuurterreinen zijn zelfs aparte objecten voor de beleving, eigen landschappen die geen onderdeel vormen van het cultuurlandschap. Behalve in grote natuurterreinen zit natuurbeleving in alle flora en (avi)fauna, in alle begroeiing, planten, kruiden, struiken, heesters, hagen, slootkanten, bermen, solitaire bomen, enz., dus vooral in kleine landschapselementen. Hierin hoeft geen “orde” te zitten, op gebiedsniveau gezien – er is, om zo te zeggen, geen groenstructuurplan nodig. Het kan heel goed aan de grondeigenaren zelf overgelaten worden.

Het beleven van eenheid en verscheidenheid betekent wel dat men in alle gebieden zowel kansen voor de landbouw als voor de natuur wil. Dit komt niet neer op een

gebiedsverdeling en elk baas op zijn eigen terrein, maar op een samenspel. Vaak wordt echter wel een belangentegenstelling gezien.

Zodra er reliëf in het landschap voorkomt wordt dat heel erg gewaardeerd. Het draagt bij aan de verscheidenheid van alle kwaliteiten, zoals natuurlijkheid, ruimtelijkheid, aan het historisch karakter omdat er al vanouds akkers op liggen, aan zintuiglijke indrukken, afwisseling, seizoenbeleving.

Rust en ruimte (factor 3)

Alle gebieden zijn dunbevolkt, overal is de verhouding bebouwd-onbebouwd ten gunste van de ruimte. Overal is het nog rustig en stil en 's nachts donker. Ruimte en rust worden vaak samen genoemd omdat ruimte ook als voorwaarde wordt gezien voor rust. Zo was een kenmerk van schoonheid:

“De weidsheid, en daarmee de rust”, en als kenmerk van natuurlijkheid: “De ruimte en de weidsheid waardoor stilte mogelijk is”

Rust en ruimte worden ook vaak genoemd in combinatie met vrijheid, bijvoorbeeld zich vrij door het landschap kunnen bewegen.

Rust heeft een ruimtelijke en een temporele kant. Ruimtelijk is het de afwezigheid van lawaaibronnen en de aanwezigheid van natuur en een geringe mate van menselijke activiteiten. In tijd uit rust zich vooral als **stabiliteit** in het landschap.

“Alles gaat rustig en geleidelijk met de tijd mee”

Beheer (factor 4)

Onderhoud van de hele buitenruimte blijft gewenst, zowel van de cultuur als de natuur, zij het in verschillende mate.

“Goed onderhoud, zonder de originaliteit geweld aan te doen”

Bij een goed beheer gaat het om

“Meer en beter beschermen van wat er nog over is”,

maar ook om het scheppen van mogelijkheden voor ontwikkelingen, zowel door inrichting (bijv. heggen als broedplaatsen voor vogels) als door organisatie (bijv. van onderhoud door vrijwilligers, of subsidie aan boeren).

Al met al lijken vooral vier dragers aan de basis van de beleving van de onderzochte gebieden te liggen: rust, ruimte, natuur en agrarisch gebruik, en daarvan veel en in veel verschillende verschijnings- en gebruiksvormen.

5.2 Gemeenschappelijke zwaktes

Terwijl de sterktes aspecten van afzonderlijke basiskwaliteiten zijn, zijn de zwaktes meestal bij de verslechtingen of bij de opmerkingen op het eind genoemd. Ze zijn derhalve niet ingedeeld volgens de kwaliteiten (als gebrek daaraan), maar naar de aard van hun bedreiging of aantasting. Van de hier genoemde zwaktes komen in alle gebieden wel voorbeelden voor – ze zijn weinig specifiek, hoogstens soms in hun uitingvorm of in de hoeveelheid. Zo wordt de aanleg van de Betuwelijn in gebied 15

als een buitengewoon ernstige aantasting beschouwd, maar uitbreiding van het wegnnet wordt in meerdere gebieden genoemd. De zwaktes zijn zowel gekozen omdat ze in meerdere gebieden genoemd zijn, als vanwege hun mogelijke beleidsrelevantie. De opsomming is echter zeker niet volledig.

Drukke en lawaai

In alle gebieden wordt het steeds voller en drukker. Oorzaken zijn een toenemend toerisme, zowel van verblijfsrecreanten als van dagjesmensen, maar ook door woningbouw, meer verkeer, ook sluipverkeer, en uitbreiding van industrie met bestemmingsverkeer. Bijv. als verslechtering:

“De sluiproutes door het buitengebied, er wordt véél te hard gereden, en ook met veel te zwaar verkeer, zowel vrachtwagens als steeds grotere landbouwmachines, beide vaak te groot voor de smalle wegen, waardoor ze de bermen kapot rijden”

Recreatie

Er is een toenemende recreatiedruk op de gebieden, die ook steeds minder seizoengebonden is. Dit betreft vooral dagjesmensen, maar ook verblijfsrecreatie. De druk van dagjesmensen bestaat voornamelijk uit verkeersdrukte, vooral van gemotoriseerd verkeer, met lawaai, onveiligheid en rustverstoring. De druk van verblijfsrecreatie uit zich daarnaast ook in de aanleg van bungalowparken met vakantiehuisjes en campings.

Daarnaast klagen de bewoners soms over een verminderde toegankelijkheid van het gebied. Veel oude paden zijn afgesloten of opgeruimd, terreinen worden afgesloten of er komen hekken en afrasteringen, zowel van particulieren als van natuurorganisaties.

Niet alleen komen er meer recreanten, maar ook meer soorten recreanten, waarbij elk type zijn eigen voorzieningen vereist. Zij komen zowel vanuit het gebied zelf als van buiten. Een voorbeeld van een nieuwe groep zijn mountainbikers, die graag eigen routes hebben, liefst door heuvel- en bosgebieden. Een andere groep zijn skaters.

Nieuwbouw

Overall wordt geklaagd over niet-passende nieuwbouwwijken. Hiertegen zijn verschillende bezwaren, ze passen om verschillende redenen niet in het bestaande landschap:

- In alle gebieden is afwisseling, op velerlei gebied, een kwaliteit. Nieuwe wijken zijn meestal heel uniform.
- Een andere kwaliteit in de meeste gebieden is een gevoel van ruimte, van vrij kunnen ademen. Nieuwbouwwijken zijn meestal te dicht op elkaar gebouwd, te geconcentreerd, er is geen ruimte. Zo was een kenmerk van historisch karakter:

“Geen volgebouwde woonwijken met huizen bovenop elkaar”, “Weinig bebouwing, niet alles volgebouwd”, en van ruimtelijkheid: “De nieuwbouw staat te dicht op elkaar, weinig ruimtebeleving”, en van verslechtering: “Teveel huizen op elkaar, geeft een ‘gedrongen’ beeld”

- In alle gebieden vertonen de elementen niet alleen veel variatie maar zijn ze ook klein van maat. Nieuwbouwwijken zijn in verhouding te groot.

- Qua kleur, materiaalgebruik en vormgeving sluiten nieuwbouwwijken slecht aan bij de bestaande eenheid.
“Nieuwbouw staat te plompverloren in het landschap, het doorbreekt de harmonie tussen bebouwing en akkers”. En als verslechtering: “Veel geconcentreerde nieuwbouw. Hierdoor krijg je een sterke segmentatie van de wijken in de dorpen. Wel nieuwbouw, maar niet in één wijk”, “Nieuwbouw wordt al gauw een compleet nieuwe wijk, sluit niet altijd goed aan bij het bestaande”
- Nieuwbouw komt bij dorpen en bij steden. Bij beide dreigt het buiten proporties te raken. Bij steden is de dreiging groter. Bij dorpen passen de wijken alleen vaak niet, noch bij het dorp, noch bij het landschap, en blijven het Fremdkörper, maar bij steden zijn er meer effecten. Er ontstaat druk op het buitengebied, en:
“Stedelijke verdikking/verstikking, met alle logistieke en milieugevolgen van dien”
- Bovendien kunnen ze de continuïteit van het landschap bedreigen.
“Geen strak gerangschikt bos om woongemeenschappen heen planten, past niet bij het landschap”, “Groningse dorpen zijn ingepakt in bossages en daardoor niet of nauwelijks zichtbaar in het landschap”, “Bosjes rondom sommige dorpen maken het landschap amorf”
 Groen wordt blijkbaar niet altijd als goed ervaren.
- De nieuwbouw wordt niet eerlijk verdeeld.
“Eigen mensen kunnen te weinig woonruimte vinden, of bouwen”, “De beperkte woonruimte wordt vaak weggekaapt door rijke mensen van elders”, “Gebrek aan betaalbare ‘starters’ woonruimte”
- Behalve een visuele impact heeft nieuwbouw en de instroom van import nog een ander effect: het *depersonaliseert* het landschap. Dit geldt voor het hele gebied, maar vooral voor het buitengebied.
“In het buitengebied vertrekken de oorspronkelijke bewoners en er komen rijke buitenstaanders voor terug die geen enkele binding met de streek hebben. Dit komt niet ten goede aan het landschap met betrekking tot onderhoud en behoud van de oorspronkelijke staat”
- Tenslotte uit een toenemende import zich in dingen zoals een verminderde tolerantie voor agrarische activiteiten in het gebied. Er wordt eerder en meer geklaagd over overlast door stank of geluiden 's nachts.

Modernisering contrasteert vaak met het authentieke karakter. De proeftuinen zijn allemaal gebieden waar het authentieke karakter nog sterk aanwezig is. Dat is een kracht, maar ook een zwakte, omdat aantasting eerder merkbaar is en sterker werkt. Hier werkt de paradox van de vuilnisbak: hoe voller hij is hoe meer vuil erbij kan. En hoe schoner hij is, ofwel hoe minder verontreinigd, hoe minder hij ook kan hebben aan verontreiniging en hoe eerder dat opvalt.

Dat kracht ook kwetsbaar kan maken blijkt zowel bij beeld als gebruik. Zo kunnen teveel recreanten juist die kwaliteiten vernietigen waarvoor men komt, namelijk rust en stilte. Wat beeld betreft worden in open polderlandschappen de openheid, de weidsheid en de vergezichten hoog gewaardeerd, maar er wordt wel steeds bij vermeld: zonder horizonvervuiling – want je ziet er ook alles en storende elementen storen dan meteen ook heel erg. Ze verstoren niet alleen het ruimtegevoel, maar ook het daarmee verbonden gevoel van vrijheid, van ruimte om vrij te ademen, om vrij van stress te zijn. Zicht op hoogbouw of industrie (en kassen horen daar ook bij) werkt daar juist averechts op. Dit geldt dag en nacht:

“Een donkere sterrenhemel in plaats van een verlichte industriehemel”

Landbouw

- Effecten van oude ruilverkavelingen. Genoemd zijn: egalisatie, perceelsvergroting, het opruimen van sloten, hagen, struiken, bossages en landweggetjes, het verdwijnen van kromme lijnen en het verschijnen van rechte lijnen en vierkante of rechthoekige perceelsvormen, het verschijnen van grote loodsen en stallen, etc.

“Dan gaat het natuurlijk karakter verloren”

- In alle gebieden wordt geklaagd over (te) grote kale loodsen van damwandprofiel en over teveel mais. Wat mais betreft is er een rangordening in de beleving. Het hoogst gewaardeerd worden ‘oude’ gewassen en graansoorten en hoogstamboomgaarden. Negatief gewaardeerd wordt mais en kassencomplexen. Daartussen zitten boomkwekerijen en laagstamfruitkwekerijen. Mais beïnvloedt alle belevingskwaliteiten, maar vooral de ruimtebeleving. Als begroeiing èn hoog is (>2m) èn statisch, wordt het een wand, een muur, en geeft het een af- en opgesloten gevoel. ’s Winters maken maisakkers een heel desolate indruk.

Andere ontwikkelingen

Er is bezwaar tegen industrie, hoogbouw, masten, windmolens, hoge dijklichamen voor infrastructuur en soms kassen, om verschillende redenen:

- ze zijn lelijk van vorm, kleur en materiaalgebruik;
- ze staan kaal in de ruimte, of het landschap, zonder beplanting eromheen;
- ze zijn te groot, buiten de proporties van andere landschapselementen;
- ze onderbreken vaak de continuïteit van het landschap. Tot nu toe is er een duidelijke scheiding en een goede overgang tussen dorpen en buitengebied.

Donkerte

Hoewel het in de meeste gebieden ’s nachts nog echt donker is, komen daarvoor wel bedreigingen. De verlichting ’s nachts, door verlichting langs wegen, kassen en/of grote steden in de buurt, is in alle gebieden als verslechtering genoemd. In het nieuwe Structuurschema Groene Ruimte (2) is donkerte, met ruimte, rust en stilte, één van de kernkwaliteiten.

Dorpen en dorpsleven

- Door de gemeentelijke herindeling hebben de bewoners van kleine kernen soms het gevoel dat ze achtergesteld en stiefmoederlijk behandeld worden.

“Sinds de gemeentelijke herindeling hebben we weinig inspraak als stiefgemeente”, “Door de gemeentelijke herindeling worden sommige dorpen die voorheen in aanzien stonden nu verwaarloosd”

- Het verdwijnen van diensten zoals winkels, banken, politie, postkantoor, gemeentehuis en openbaar vervoer uit de dorpen.

Eigenlijk kunnen alle boven-lokale ontwikkelingen een aantasting van het landschap vormen omdat ze niet in het bestaande, kleinschalige landschap ingepast kunnen

worden, noch qua karakter, noch qua formaat. Dit geldt nog sterker voor nationale ontwikkelingen, zoals de Betuwelijn of de HSL.

Bij de gebiedsbesprekingen in deel 2 worden de gemeenschappelijke kenmerken niet nog eens genoemd, alleen specifieke gebiedskwaliteiten.

5.3 Voorgestelde maatregelen

Deze maatregelen zijn niet bedacht door de auteur van dit rapport maar ze zijn gesuggereerd door bewoners van de gebieden. In de enquête is niet uitdrukkelijk om voorstellen voor maatregelen gevraagd. Door een enkeling werd dit wel gemist:

“Er zijn te weinig vragen opgenomen over de wenselijkheid van een veranderd landschap, toekomstvisie”, “Dit landschap wordt ernstig bedreigd door woningbouw en wegenaanleg. Dat komt waarschijnlijk onvoldoende uit de enquête, er is niets opgenomen over toekomstige veranderingen”

De suggesties zijn gehaald uit de opmerkingen die mensen aan het eind van de enquête genoteerd hebben. Hierbij wordt geen gebiedsonderscheid gemaakt. Veel suggesties zijn toepasbaar in meerdere gebieden. Die suggesties zijn gekozen die aanknopingspunten lijken te bieden voor beleid.

Bij alle maatregelen moet eerst bedacht worden wat er zou gebeuren als er niets gedaan zou worden, wat de autonome ontwikkelingen zouden zijn. Pas als deze ernstig kwaliteitsverlies zouden veroorzaken zijn maatregelen gewenst. Vaak kan niets doen echter beter zijn dan iets doen. En als er iets gedaan wordt, dan in overleg met alle betrokken partijen en belangen.

De belangrijkste maatregel is genoemd in gebied 2, maar kan toegepast worden in alle gebieden:

“Agrarische natuur- en landschapsverenigingen van boeren en burgers, dus basisgroepen die zelf de verantwoordelijkheid voor het landschap op zich willen nemen, moeten veel meer dan tot nu toe door de overheid gesteund worden. Hier is dat de vereniging ‘Wierde + Dijk’. Deze is o.a. bezig met het laten ontwerpen en bouwen van mooie burenschuren, het tot stand brengen van een groenblauw netwerk in het cultuurlandschap (90% van de oppervlakte) en met het veel meer toegankelijk maken van het gebied”

Inrichting

- Alle gebieden zijn cultuurlandschappen. Landbouw is de hoofdfunctie en dat karakter zou voorop moeten blijven staan, waarbij andere functies, zoals wonen, industrie, infrastructuur natuur en recreatie zo goed mogelijk ingepast worden.

“Alles moet als een puzzel in elkaar passen. Niet 100 ha niet-onderhouden bos maar steeds kleine stukken met verschillende soorten natuur, met ruimte voor plant, dier en mens en met veel overgangen tussen natuur en landbouw”

- In alle gebieden staat de eenheid van het gebied voorop, met daarbinnen de variatie. Bijv. als belangrijkste schoonheidskenmerk:

“De eenheid van het landschap”, maar meteen daarna: “De variatie”; of: “Gevarieerd”, en meteen daarna: “Aaneensluitend”. Wat bepaalt het sterkst uw beleving van het landschap? “Het geheel, dan pas de details”.

- (Objectieve) landschapselementen en (subjectieve) belevingskwaliteiten worden zowel afzonderlijk maar vooral in combinatie met elkaar ervaren. Die eenheid en verscheidenheid zouden uitgangspunt moeten zijn voor de planning. Zo was een kenmerk van schoonheid:

“De compleetheid, d.w.z. weiden, bomen, vogels, dieren, alles op de goede plaatsen en in goede verhoudingen”

- In stand houding van **alle** categorieën wegen, vanaf zandpaden tot provinciale wegen, met de bijbehorende variatie en een min of meer eigen vormgeving voor de lagere categorieën. Bij die eigen vormgeving hoort vooral ook: niet teveel borden, verlichting, en inrichting in het algemeen. Het kenmerk van buitenwegen is landelijkheid en één van de kenmerken van landelijkheid is vrijheid. Een verkeerstechnische inrichting van wegen wordt gezien als programmering van gedrag, dat wil zeggen: onvrijheid. Zo was een kenmerk van schoonheid

“Geen overbodige verkeersborden/-tekens/etc. Aparte fietspaden, geen rode banen op de normale weg” en een verslechtering: “Overal veel te veel verkeersborden, verkeerslichten, straatverlichting in het buitengebied, etc.”

De categorie wegen is hierbij belangrijk. Verkeersremmende obstakels riepen vaak weerstand op, maar anderzijds had men ook veel hinder van sluipverkeer en te druk toeristisch verkeer in de weekenden. Als er echter veel laagste categorie wegen zijn en veel wandel- en fietspaden, is het makkelijker verkeersremmende maatregelen op hogere categorieën wegen te accepteren.

- Herstel van kerkepaden, of paden die tijdens ruilverkavelingen opgeruimd zijn. In het algemeen de toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers zoveel mogelijk verhogen. Ook routes onderling aansluiten en verbinden, zodat er meerdere mogelijkheden zijn om van A naar B te komen.
- Wegen die oude landschapspatronen volgen in stand houden. Bijvoorbeeld, als kenmerk van het natuurlijke karakter van een gebied:

“De weg waar wij aan wonen is gelegd op een oude dijk. Zo is het natuurlijke beeld behouden gebleven, terwijl wij wel mobiel zijn.”

- De recreatiedruk zo laag mogelijk houden, met name door daar zo min mogelijk voorzieningen voor te treffen, zoals campings of jachthavens. Wel (veel) horeca.
- Een goede ‘plattelandsarchitectuur’. Dat betreft niet alleen vormgeving, maar ook kleur- en materiaalgebruik. Zo waren er veel bezwaren tegen damwand-constructies (net zoals ‘vroeger’ tegen zwart plastic en autobanden). Verder betreft het ook ruimte. Ruimte is in alle gebieden een kwaliteit. Deze wordt o.a. bepaald door de verhouding bebouwing – buitengebied. Maar als ruimte een kwaliteit is, moet die ook aanwezig zijn in de bebouwing, dus

“Niet te dicht op elkaar”, “Bij bebouwing het voorkómen van a) gebruik van goedkope (=niet-duurzame) architectuur en materialen, en b) opzichtige kleurgebruik die niet in harmonie is met zijn omgeving”

- Bij die goede plattelandsarchitectuur hoort ook: geen kunst in of aan de rand van het buitengebied.

“De kunstwerken op de rotonde in B. zijn afschuwelijk, niets hoort niet thuis aan de rand van een bosrijke omgeving maar in een stad”, “Een absolute misser is kunst in weiland”,

“De kunstwerken in het buitengebied zijn belachelijk”

Deze opmerkingen komen uit verschillende gebieden.

- Op een hoger schaalniveau een zorgvuldige aansluiting tussen dorp en buitengebied. Dit betekent o.a. dat dorp en buitengebied in samenhang bekeken worden.
- Het zijn dunbevolkte gebieden, d.w.z. kleine dorpen en veel buitenruimte. Die verhouding tussen ruimte en bebouwing zou gehandhaafd moeten blijven. Een van de genoemde kenmerken van schoonheid was:
“De dorpjes blijven klein”, “Het landschap is dominant aan de bebouwing”
- Uitzicht en ruimtegevoel is in alle gebieden belangrijk. In gebieden met dijken betekent dat bijvoorbeeld dat fiets- en wandelpaden niet onder langs maar bovenop dijken worden gelegd.
“Het wandel- en fietspad langs de dijk van de Oude Maas had niet onder aan de dijk maar bovenop de dijk aangelegd moeten worden”
- Lange rechte wandelpaden worden vaak saai gevonden.
“Wandelpaden volgen meestal de verkaveling waardoor je vaak rechte en saaie stukken moet lopen”

Maatregelen zoals paden door weilanden heen aanleggen, kleinere kavels maken, begroeiing langs kavels en sloten aanbrengen, etc. zouden die saaiheid kunnen doorbreken. Deze maatregelen moeten vanzelfsprekend met instemming van de agrariër en/of grondeigenaar.

“Beperkte aanleg van natuurlandschap heeft mijn goedkeuring, mits hierbij een gegarandeerde en goede financiële vergoeding staat voor de eigenaar, maar vooral voor de pachters”

- Geen inrichting zonder bijpassend beheer. Niet:
“Bij de ruilverkaveling zijn groensingels aangelegd; het onderhoud is echter volledig verwaarloosd; zo waren er in het begin wel 10 houtsoorten, waarvan er inmiddels 8 verdwenen zijn”, “Houtwallen, aangelegd door de ruilverkaveling worden niet onderhouden waardoor er veel dood hout in de weilanden valt, geeft veel overlast”

Beheer

- Geen ‘normalisatie’ van wegen en sloten, d.w.z. rechttrekken, in standaard uitvoering. Kromme lijnen in het landschap handhaven.
- Geen zwart asfalt, borden, lijnen, vangrails, verkeerslichten, drempels, etc. op wegen in het buitengebied. Vooral de overmaat aan borden stoort. En bovenal: geen verlichting. Donkerte ’s nachts is in vrijwel alle gebieden nog een kwaliteit.
- Er wordt veel waarde gehecht aan begroeiing en dieren die vanouds in het landschap voorkomen. Zo was een kenmerk van schoonheid:
“De diversiteit van de inbeemse flora en fauna”
- Handhaven of verbeteren van waterkwaliteit.
- Zorgvuldig omgaan met bestaand groen en water. Zo min mogelijk kappen en zo snel mogelijk herplanten – ook binnen de bebouwde kom.
- De verkeersdrukke zo laag mogelijk houden. Dit betekent o.a. sluiptverkeer zo veel mogelijk weren. Anderzijds moet er voor opgepast worden de toegankelijkheid van de gebieden niet te verminderen. Daar werd al vaak over geklaagd, zowel in het landelijk buitengebied als in natuurterreinen. Bijvoorbeeld:
“Het Brabants Landschap koopt gronden. Deze niet afsluiten met slagbomen zoals ... vaak doet”

- Bij het beheer van cultuurhistorische waarden gaat het er vooral om de authentieke stijl zoveel mogelijk te bewaren.

“De boerderijen moeten van buiten authentiek blijven, maar mogen binnen alle moderne snufjes bevatten – maar een serre aanbouwen hoort niet bij de boerderij”

Richtlijn is dat de functie de vorm moet volgen, **function follows form**, en niet andersom, zoals in de architectuur geleerd wordt. Het blijft natuurlijk een vraag hoe ver je moet gaan bij het bewaren van de vorm.

- Ook voor het beheer moet het uitgangspunt zijn dat alle landschappen cultuurlandschappen zijn. Goede zorg en onderhoud van het hele landschap, ook de natuur daarin, worden op prijs gesteld. Dit betekent niet dat alle natuur aangeharkt moet zijn. Vooral het natuurlijke karakter van de natuur wordt op prijs gesteld. Dat geldt ook voor het beheer van die natuur. Het beste is de indruk wekken dat de natuur zijn gang kan gaan, maar wel gecontroleerd.

“De natuur gecontroleerd zijn gang laten gaan”, “Natuurlijk beheer”, “Niet teveel ingrepen of aangelegd, dat niet te zien is dat het landschap door mensenhanden onderhouden wordt, dus dat de natuur gecontroleerd groeit en bloeit”, “De natuur zoveel mogelijk zijn eigen gang laten gaan, maar wel onder deskundig toezicht”, “Op een verzorgde manier de natuur zijn gang laten gaan”

dus bijv. wel snoeihout langs wegen opruimen.

Die controle geldt niet alleen het beeld maar ook het gebruik:

“Vrije bomen- en plantengroei, maar wel gecontroleerd, in verband met de toegankelijkheid”

Natuurbeheer is dan niet het ‘herstellen’ van de natuur van 1850, of 1950, maar wederzijdse aanpassing van natuur en cultuur, in moderne vormen. Dit kan ook, of moet zelfs, zonder dat er bulldozers of Schotse Hooglanders aan te pas komen. Vaak komt het neer op niets doen door natuurbeheer instanties.

Dit betekent dat er van onderhoud een genuanceerd beeld bestaat. Een algemene opmerking was:

“Niet te veel en niet te weinig”,

maar langs wegen is ‘niet te veel’ wat anders dan in een natuurgebied. Het is plekafhankelijk. Dit pleit voor een **gedifferentieerd** beheer, er is niet één maat of norm voor.

“De natuur controleerbaar zijn gang laten gaan, op plaatsen waar het kan”, “De natuur daar zijn gang laten gaan waar het kan”, “In het buitengebied moet het verzorgd zijn maar wel natuurlijk, in het stedelijk gebied moeten sloten, bermen etc. beter onderhouden worden”. Slecht beheer valt op en stoort ook meteen. “Sloten zijn slecht onderhouden”, “Het onderhoud van het groen langs de fietspaden in het buitengebied is slecht”

- In natuurgebieden komen tegenwoordig vossen voor. Maar de meeste gronden zijn nog cultuurgrond, en
“Vossen horen niet in een weidegebied”, “Ze vormen een gevaar voor kieviten, grutto’s”, “Men moet ervoor waken dat er niet teveel roofwild komt, o.a. vossen”
- Dit laatste geldt ook voor roofvogels, die *“geen natuurlijke vijanden hebben”*.
- In alle gebieden komen veel kleine landschapselementen voor, zoals sloten, solitaire bomen, struwelen, bosjes en bossages, bermen met planten en kruiden,

bomen langs wegen, hagen, heggen en houtwallen, beekjes, zandpaden, etc. Bovendien komen deze elementen op veel plaatsen voor en in een grote variatie. Kwaliteit zit niet zozeer in het grote, zoals het aanleggen van grote natuurgebieden, als wel in de zorg voor het kleine. Niet in vernieuwing maar in continuïteit en zorg voor het bestaande. Zo zorgt de aanwezigheid van en variatie in die elementen er voor *“dat de ruimtebeleving elke 100 meter weer anders is”*.

Gebruik, functies

- Uitbreiding van bestaande of vestiging van nieuwe functies in verhouding met het bestaande gebeurt, qua omvang en grootte, zowel van het geheel als van de elementen, dus bijv. nieuwe woonwijken niet buiten verhouding groot; dan liever een paar kleine wijken.
- Functies niet ‘los’ leggen in het landschap, maar ze aansluiten op bestaande; zorgen dat ze daar een eenheid mee vormen. Functies ‘los’ leggen tast het eenheidskarakter en de samenhang in de eenheid aan, nog afgezien of de functie zelf mooi of lelijk is.
- Ook selectief zijn bij vestiging van nieuwe functies. Niet elke activiteit of functie toelaten in het buitengebied. Alleen wat er past en kan aansluiten bij het bestaande.
- Prioriteiten stellen. Als landbouw gehandhaafd blijft deze prioriteit geven boven natuur en recreatie. Het is dan niet de landbouw die afstand moet houden tot de natuur maar de natuur die afstand moet houden tot de landbouw. Ook woonruimte voor eigen bewoners beschikbaar stellen.
- Extra grond voor boeren voor wandelpaden langs akkers en weilanden, en stroken langs akkers en sloten voor natuur. Beheer bijv. door vrijwilligersgroepen.
- Verkeer in een gebied is als bloed in het lichaam van de mens: het is gebaat bij doorstroming, en (nodeloze) verstoppingen en vertragingen leiden tot uitvalverschijnselen. (In de binnenstad spreekt men al van ‘infarctering’). In alle gebieden zijn wel opmerkingen gemaakt over

“Belachelijke verkeersvertragende maatregelen”

Aan de andere kant is ook gesignaleerd dat de landbouw gebruik maakt van steeds grotere machines, en dat veel wegen daar ongeschikt voor blijken te zijn.

- In landschappen met veel water, zoals polders, wordt vaak gepleit voor doorgaande vaarroutes.

“Bruggen in plaats van dammen en duikers, in verband met kanoroutes”

- In alle gebieden worden meer rustige, veilige, ongestoorde, aparte en goed onderhouden wandel- en fietspaden gewenst, ongeacht wat er al is en ongeacht het feit dat men reeds aangelegde paden een grote verbetering vindt.
- Geen maatregelen om toerisme te bevorderen. Dit betekent niet alleen: geen grote bungalowparken, campings of complexen met recreatiewoningen, maar ook: geen voorzieningen voor massatoerisme, geen toeristische routes zoals de Mergellandroute of de Twenteroute die zeer veel verkeer aantrekken. In het algemeen:

“Geen gebieden tot recreatiepark voor Nederland maken, omdat elders alle natuur en landschap opgeofferd wordt aan industrie, infrastructuur en woningbouw”

Planning en beleid

- Boeren (LTO, AJK) betrekken bij de planvorming. Daar een meer open proces van maken. Daarbij ook contacten en communicatie tussen boeren onderling bevorderen, of LTO en AJK daartoe stimuleren, bijv. via internet of op bijeenkomsten.
- De plannen van verschillende gemeenten in het gebied (beter) op elkaar afstemmen.

“Te weinig samenwerking tussen Heuvellandgemeenten en daardoor te weinig afstemming. Iedere gemeente wil dan zo nodig een industrieterrein, meer woningen, meer horeca en campings, meer evenementen, ..., als het maar geld opbrengt”

- Zorgen dat alle delen van een gemeente gelijk behandeld worden.
“Het beleid voor kleine dorpen wordt nog teveel bepaald door de gemeente, bijv. de gemeente ZH: eerst ZH en dan de rest” [=de andere dorpen die binnen de gemeentegrens vallen], “de leefbaarheid van de hoofddorpen in de gemeente wordt beter maar in de kleine dorpen loopt het terug”, “openbaar vervoer wordt in de kleine kernen steeds minder”

Dit is vooral een kwestie van zorgvuldig beleid.

- Verkeerssoorten evenwaardig behandelen, geen maatregelen ten behoeve van autoverkeer ten koste van wandelaars of fietsers.
- Geen groeigemeentes in de gebieden.
- (Meer) overleg met Rijkswaterstaat en/of waterschappen over recreatief gebruik van rivieroever en uiterwaarden en de aanleg van wandel- en fietspaden over dijken (in plaats van onderlangs).
- Alle gebieden worden gekenmerkt door rust en stiltebeleving.

“Meer stiltegebieden instellen”

- De dorpen vormen een integraal onderdeel van het landschap. Dit betekent dat ook aan de vormgeving en het beheer in de dorpen evenveel aandacht geschonken moet worden als aan de buitenruimte – dat moet ‘gelijk opgaan’. Opmerkingen over de nieuwe woonwijken zijn al genoemd, evenals de aansluiting van dorpen op het buitengebied. Maar er was ook kritiek op het groenbeheer in dorpen, of opmerkingen zoals *“lelijke dorpspleintjes”* bij de verslechtingen.
- Met de toenemende verstedelijking in Nederland zal het zal steeds moeilijker worden om de gebieden als afgeschermd en geïsoleerde eenheden te beschouwen. Vaak bleek de beleving al verder te gaan dan de omgrenzingen op de kaartjes, maar ook in de planning kan de ruimere omgeving eigenlijk niet veronachtzaamd worden en zou bij plannen, ook verkeersplannen, betrokken moeten worden. Ook de bewoners realiseren zich dat, zoals blijkt uit opmerkingen zoals:

“Ik hoop dat de stad Groningen niet nog dichterbij komt”, “Laat de Hoekse Waard niet de achtertuin van Rotterdam worden”, maar anderszijds: “Laat de Hoekse Waard het Wassenaar van Rotterdam worden”, “Hoe moeten we straks met de auto naar Groningen? Wat gebeurt er met de weg langs D nu er een nieuwe wijk komt?”

- Als landbouw in een gebied de dominerende functie is, moet die ook het uitgangspunt zijn voor de planning.
- Er worden vraagtekens gezet bij maatregelen zoals ‘overgangsgroen’, ‘bovenwijkse groenvoorzieningen’, ‘randstedelijk groen’, etc.

“Contrast stad – landelijk gebied moet je stimuleren, niet integreren”

- In Limburg werd opgemerkt dat overheden teveel subsidie geven aan organisaties en te weinig of niets aan individuele landschapsverzorgers. Die steun hoeft niet per sé de vorm aan te nemen van subsidies. Elementaire steun aan individuele verzorgers begint al bij de vuilophaaldienst van gemeentes. In sommige streken waren er ernstige klachten over het niet ophalen van grof vuil en de moeite en hoge kosten waartoe bewoners gedwongen worden.
“De gemeente doet moeilijk om gebundelde takken van struiken op te halen. Deze zijn te groot voor de afval containers. Je moet ze zelf brengen. Dat betekent: een aanhanger huren, kosten f 200.-. Bij aankomst op het gemeente depôt: je legitimeren en f 15.- betalen, of vastrecht à f 52.- per jaar. Daarna nog elke kilo afval apart betalen”
- In veel landschappen wordt de ruimte en de openheid bedreigd. Dit is zowel fysieke ruimte als ruimte voor ondernemers, en dan speciaal grondgebonden ondernemers. Zo was een verslechtering:
“Minder ruimte voor de ondernemende boomteler en vee- en akkerhouder”, “Er moet ruimte blijven voor ontwikkeling van land- en tuinbouw”. En een kenmerk van schoonheid: “De openheid voor groei en ontwikkeling”, “Evenwicht tussen natuurlijke ontwikkelingsmogelijkheden en gebruiksmogelijkheden” [gebruik zowel agrarisch als recreatief].
- Er zijn te weinig mogelijkheden voor het behoud van oude erven.
- Er zou een wettelijke bouwvergunning moeten zijn voor streekeigen bouw, bijv. Saksisch in Twente, zoals in het Schwarzwald in Duitsland.
- Er zou meer overleg moeten zijn tussen boswachters en publiek; die zijn nu teveel politieagent.

De termijn voor deze maatregelen varieert. Sommige zijn duidelijk bedoeld voor de langere termijn, andere kunnen direct in praktijk gebracht worden.

6 Discussie

De antwoorden op de open vragen en de opmerkingen op het eind van de enquête geven duidelijke suggesties voor beleid. Behalve een mogelijke strategie, zowel voor alle gebieden als meer speciaal voor de proeftuinen, worden er echter ook dilemma's gesignaleerd. De algemene strategie lijkt een bevestiging van de Belvédère richtlijn: behoud door ontwikkeling, echter niet zonder dilemma's.

6.1 Behoud door ontwikkeling

In alle gebieden waren er veel bewoners die vonden dat zij op het mooiste plekje in Nederland wonen, dat het liefst zo behouden moet blijven. Voor alle gebieden geldt trouwens dat er veel meer overeenkomsten dan verschillen in kwaliteiten zijn, en dat er ook nog steeds véél kwaliteiten zijn. Alle gebieden kunnen gerekend worden tot het culturele erfgoed van Nederland.

De verslechtingen die mensen noemen zijn echter talrijk en ernstig, zoals

- teveel lelijke nieuwbouwwijken, niet-passend naar vorm, kleur, materiaalgebruik en dichtheid
- teveel industrie
- teveel toerisme, vooral in de weekenden
- teveel verkeer, met drukte en lawaai
- veranderingen in de landbouw

De huidige toestand handhaven zou echter alleen kunnen met grote kosten, die alleen maar groter worden. Bovendien worden negatieve ontwikkelingen dan afgeschoven naar andere gebieden. Fixatie van de huidige toestand is ook niet wat bewoners willen. Ook zij willen dat hun landschap met de tijd mee gaat, maar met behoud van (belevings)kwaliteit en niet met vernietiging daarvan. Het Belvédère-uitgangspunt 'Behoud door ontwikkeling' kan daarbij richtinggevend zijn. Ook in de onderzochte gebieden zal zich een nieuw evenwicht tussen die twee moeten instellen, want behoud door ontwikkeling betreft steeds een *verhouding*, het is niet of-of maar en-en. Beide moeten gebeuren, alleen niet gescheiden maar geïntegreerd.

Dit is een *dynamische* verhouding tussen vier functies: landbouw, wonen, natuur en recreatie, waarbij wonen, natuur en recreatie groeifuncties zijn. Hierbij gaat het niet alleen om een evenwichtige verhouding *tussen* de functies, maar ook *binnen* elke functie.

"Ik hoop voor de toekomst dat de diverse belangen, wonen, werken en recreëren, steeds voldoende rekening met elkaar blijven houden en dat niet een bepaald belang het overwicht krijgt", "De gemeentepolitiek staat in dienst van de toeristenindustrie en de grote boeren (intensieve veehouderij). Het landschap is hier niet mee gediend", "De druk op het buitengebied is enorm groot"

Die noodzaak tot ontwikkeling uitte zich bijvoorbeeld als een kenmerk van schoonheid:

“De openheid voor groei en ontwikkeling”, “Een zekere dynamiek moet er wel inzitten, niet te nostalgisch”, “Laat het landschap het landschap met zijn natuurlijke vooruitgang (kunnen moderniseren)”, “Dat het landschap nieuwe dingen kan opnemen zonder zijn karakter te verliezen”

Bij het zoeken naar een nieuw evenwicht zijn mensen niet bang voor wat landschapsarchitecten ‘schaamgroen’ of ‘camouflagegroen’ noemen, of in het algemeen voor illusie’s. Zo was een gebiedskwaliteit:

“Kleine stukjes grienden of bosjes die toch de indruk geven behoorlijk uitgestrekt te zijn”

Ook om industrieterreinen of –gebouwen had men graag beplanting, of zelfs een geluidswal. (Misschien moet naast de geluidswal ook een gezichtswal ingesteld worden, lelijke bebouwing afschermen met een schutting met daarvoor beplanting). Een verslechtering was:

“Afvalzuiveringsinstallaties zijn vergroot maar niet omzoomd, detoneert in het landschap”

Bij het zoeken naar een nieuw evenwicht is de inzet en medewerking van de bevolking onontbeerlijk, maar ook gewenst door de bevolking. Zo zitten veel gebieden met de erfenis van vroegere ruilverkavelingen.

“Wij zitten nu eenmaal met de gevolgen van de ruilverkaveling. Ten gevolge van enkele particuliere initiatiefnemers en deskundigen, woonachtig in het gebied, komt er weer een stukje natuur en beleving terug”, “De ontwikkeling van een beter landschap graag in overleg met de mensen van de streek, niet opgelegd door overheid en ambtenaren uit den Haag”

Het zou verkeerd zijn te denken dat kleine agrarische bedrijven alleen kwantitatief verschillen van grote bedrijven, of dat ze alleen leiden tot kwantitatieve verschillen, zoals kleine en grote akkers. Kleine (familie)bedrijven en grote (industriële) bedrijven geven totaal verschillende kwaliteiten aan het landschap, niet alleen visueel-ruimtelijk maar ook sociaal. Dit is te vergelijken met kleine buurtwinkels en weidewinkels. De grote bedrijven zijn puur commercieel, de kleine zorgen daarnaast ook voor gezelligheid, sociale samenhang en binding in een wijk, versterking van het buurtgevoel, en differentiatie in gebruik en beeld. Verschillen tussen kleinschaligheid en grootschaligheid gaan zelfs nog verder: ze hebben ook uitwerking op de (geestelijke) gezondheid en het welbevinden van mensen. (Zoals een uitspraak in de Barneveldse krant van 2 april 2002, gebaseerd op onderzoek van S. de Vries van Alterra, illustreert: “10% meer groen in je woonomgeving zorgt ervoor dat je qua leeftijd 5 jaar jonger bent”).

6.2 Dilemma’s

Er is een toenemende discrepantie tussen functies, het wordt steeds moeilijker om in het buitengebied de belangen van meerdere functies tegelijk te behartigen. Dit gaat verder dan een tegenstelling tussen economie en ecologie. De eisen voor wonen, recreatie, landbouw, industrie, infrastructuur en natuur worden omvangrijker en dwingender. Enkele voorbeelden die in de gebieden gesignaleerd zijn:

- Waar vroeger het agrarisch gebruik zorgde voor een landschap dat rijk was aan belevingswaarden, werkt een moderne efficiënte agrarische bedrijfsvoering eerder omgekeerd, door de grotere percelen, het verdwijnen van houtwallen of sloten, het rechte trekken van sloten, verdwijnen van paden, egalisatie, specialisatie, schaalvergroting, steeds grotere machines (die ook bermen van landwegen kapot rijden) en bedrijfsgebouwen (in standaarduitvoering), zwaarder verkeer zoals melkautos.
- Hoewel recreatieaanbod en -druk één van de indicatoren voor de kwaliteit van de leefomgeving is die het RIVM hanteert (Hoffmans 1998, Nijs et al. 2001), groeit de recreatiedruk in alle gebieden te sterk, terwijl het aanbod steeds meer afneemt, a) door ontwikkelingen in andere functies, zoals uitbreiding van woningbouw, vestiging of uitbreiding van industrie en uitbreiding van infrastructuur, die allemaal landschap kosten, maar b) ook door ontwikkelingen binnen de functie recreatie zelf. Overgebruik vernietigt niet alleen de kwaliteiten waarvoor de gebruikers nu juist komen, te beginnen met ruimte, rust en stilte en authentiek karakter, maar het kan dat gebruik zelfs uitsluiten. Zo luidde een recent krantenbericht:

“Het Waalse Ministerie van Landbouw heeft een kanoverbod ingesteld voor de bovenlopen van een aantal rivieren. De massale toeloop van de ‘Ollanders’ is volgens het Koninklijk Belgisch KanoVerbond de hoofdreden. “Het zijn de Hollandse toeristen die met honderd tegelijk het water opgaan en op elke oever een barbecue houden. Zij hebben het voor ons verpest.” (Algemeen Dagblad, 16 maart 2002).
- Vaak werd er geklaagd over verminderde toegankelijkheid van het buitengebied, door afsluiting van wegen, opheffing van landwegen of beleid van natuurorganisaties. Anderzijds:

“Afgesloten wegen beperken het ruimtegevoel, maar is nodig door het drukke toerisme”

- Massa-recreatie heeft nog een ander negatief effect. Waar een enkele recreant zich nog gast voelt in een landschap, en zich dienovereenkomstig netjes gedraagt, verdwijnt dit bij massatoerisme.

“Door het toenemend toerisme neem je steeds meer nonchalance waar bij die toeristen; ze gooien allerlei troep en afval weg, terwijl ze nou juist komen voor onze prachtige natuur”

 Naast deze vervuiling is er dan ook nog de vervuiling door lawaai en drukte. Al met al is recreatiedruk dus veeleer een anti-indicator voor de kwaliteit van de leefomgeving – een indicator voor *diskwaliteit*.
- Hoewel lelijke nieuwbouwwijken in elk gebied een van de meest genoemde verslechtingen zijn, werd in verschillende gebieden tevens opgemerkt dat er (te) weinig woongelegenheid voor de bewoners zelf was, bijvoorbeeld voor kinderen die trouwen en die in het gebied willen blijven wonen. Dit betekent dat ook in de proeftuinen wat dat betreft een nieuw evenwicht ingesteld moet worden. Dit kan zelfs beleidsondersteunend werken:

“Als de overheid het beleid voor groene gebieden ondersteund wil zien door de bewoners van de kleine kernen, moet de overheid daar ook meer in investeren en beperkte woningbouw toestaan, anders worden deze kernen een bejaardenoord”
- Na nieuwbouwwijken werd het meest geklaagd over industrievestigingen. Elk dorp wil zijn eigen industrieterrein. In diverse gebieden is gepleit voor bundeling. Maar waar kleine industrieterreinen op relatief klein verzet stuit, stuit bundeling

op groot verzet. Hiervan twee voorbeelden, beide gemeld in De Gelderlander van 22 maart 2002. Het 1^e is het Multimodale Transport Centrum (MTC) bij Valburg. Doel van dit grootschalige bedrijventerrein is a) het overbodig maken van “de overweldigende lintbebouwing van industrie elders in de provincie, en b) het beperken van de vrachtwagenkilometers”. Dus eigenlijk precies wat men wil. De kop van het artikel luidt echter: “Wetenschappers zeggen nee tegen MTC” en ook de grootste politieke partij in Nijmegen is tegen. Overigens pleitten wetenschappers ook voor “een eigen regionale voedselvoorziening”. Het 2^e voorbeeld is het Beuningse veld. Hier bundelen 8 regionale milieuverenigingen hun verzet tegen de plannen van Nijmegen om van het Beuningse veld een bedrijventerrein te maken. De clubs vinden het beter te investeren in natuur en recreatie, want dat levert ook geld op. Alsof het òf-òf is. Wat industrie betreft is het dilemma tussen spreiding en/of bundeling. Lokale en regionale planners zouden dit sámen moeten beslissen.

- Een conflict tussen agrarische en natuurbelangen. Omdat alle landschappen cultuurlandschappen zijn, valt het vestigen van natuurgebieden niet altijd goed. Bijvoorbeeld in een polder in het Groene Hart:

*“Gelukkig zijn hier geen nieuwe natuurweiden met ruigtes en stekels en brandnetels. Hier is het veenweidelandschap met zijn steeds terugkerende sloten. Hollandser kan het niet, alles mooi vlak en goed bijgehouden, dat geeft een weids karakter en dat is erg rustgevend”,
“Heel jammer en verontrustend vind ik dat aan de openheid van het gebied wordt geknabbeld, bijv. door de aanleg van Bentwoud en het P.T.C. terrein, beide in de Hazerswoudse Droogmakerij”*

En waar de natuurlijkheid van het landschap vaak werd bepaald door de indruk dat de natuur zijn gang kan gaan, werd het historisch karakter van de polder bepaald door het feit dat “de boer zijn gang kan gaan”. Dit kan een dilemma geven. Men recreëert wel graag in de natuur maar die gebieden passen eigenlijk niet in het landschap.

- Nieuwe grote verkeerswegen geven een ander dilemma. Ze zorgen voor onrust en geluidsoverlast en men stoort zich aan de verlichting 's nachts, maar het ontlast de andere wegen wel.
- Bij dilemma's moet gezocht worden naar onderlinge afstemming:

“Het eeuwenoude dilemma economie – ecologie. Zoek de balans is mijn devies”

Een balans kan er komen door scheiding of verweving. Scheiding: ontwikkel ze elk apart, houdt ze gescheiden maar zorg wel dat beide ‘schalen’ van de balans even zwaar wegen. Verweving: stop economie in de ecologie (zoals productiebos) en ecologie in de economie (zoals begroeide sloot- en akkerranden). Verweving is moeilijker, maar biedt meer belevingswaarden – en behoud van waarden in het algemeen, niet alleen ecologisch maar ook aardkundig en cultuur historisch.

6.3 Maatregelen voor de proeftuinen

Deze gebieden hebben een andere status dan de andere onderzoeksgebieden. Maatregelen in de andere gebieden zullen minder ver gaan dan in de proeftuinen. Uitgangspunt voor de maatregelen in de proeftuinen is: eenheid en verscheidenheid

bij zoveel mogelijk gelegenheden voor de landbouw en inpassing van kleine natuur- of landschapselementen.

1. Bescherming van deze ruimtelijke kwaliteiten begint met een zorgvuldig beheer ervan, zoals paden goed begaanbaar houden, een goede waterafvoer bij wegen, geen vuil, bij kappen meteen herplanten, zorgen voor schoon water in sloten, een gedifferentieerd onderhoudsbeleid voor begroeiing en beplanting, voldoende toezicht en controle op het handhaven van ingestelde snelheden of stilte in stiltegebieden en op (gemotoriseerd) verkeer waar dat niet hoort. Bij dat zorgvuldige beheer hoort ook zorg voor historische elementen, landschappelijk of gebouwd, goede restauratie en grote zorgvuldigheid bij veranderingen, bijvoorbeeld als antivoorbeeld:

“Dorpskern ‘gemoderniseerd’, dus weg!”

Kernachtiger kan nauwelijks.

2. Maak in de proeftuinen recreatie geen hoofddoel, zelfs geen gelijkwaardig nevendoeel, maar ondergeschikt aan de landbouw. Dit betekent o.a. geen voorzieningen voor massatoerisme, zoals campings, complexen met recreatiewoningen – zelfs geen toeristische routes. Echter wel een zo groot mogelijke openstelling van het gebied voor (lokale) wandelaars, fietsers, ruiters en kanovaarders (waar aan de orde), bijvoorbeeld door paden langs sloten en akkers of langs/door weilanden en zo min mogelijk hekken, afrasteringen en ver- of gebodsborden. Laat recreatieve activiteiten over aan de mensen zelf en ga ze niet voorprogrammeren. Zorg wel voor goede kaarten die bij de VVV's te krijgen zijn. Toerisme is weliswaar een bron van inkomsten, maar groeit toch wel en levert vooral verlies aan landschappelijke kwaliteit.

“A.u.b. geen voorzieningen voor massatoerisme aanbrengen, ook geen bungalowparken, e.d.”, “Er is hier nog heel weinig recreatie, dat geeft het hele gebied een natuurlijk karakter”

In Bijlage 3 staan enkele persberichten die de actualiteit en de wenselijkheid van behoud van cultuurlandschap aantonen. Plaatselijke bladen blijken de ontwikkelingen van nabij te volgen, vooral in de proeftuinen.

3. Wat voor recreatie geldt geldt ook voor natuur. Maak in de proeftuinen natuur geen gelijkwaardig nevendoeel maar integreer het in de landbouw.

“In het buitengebied zou de landbouw het karakter moeten bepalen, dat gebeurt echter door overbezetting door natuur en bungalows en vakantieparken”

Tenzij er een heel nieuw natuurlandschap gemaakt wordt. Dat is dan echter wel een vorm van versnippering of uitholling, afhankelijk van de omvang.

4. Stimuleer elke vorm van landbouw en elke vorm van landschapsbeheer. Bij het eerste horen ook alle ‘kleinere’ vormen, zoals hobbyboeren en part-time boeren. Bij het laatste kunnen horen: agrariërs extra grond geven voor paden over hun grond, beplante stroken langs akkers of sloten, hagen tussen weilanden of akkers, eventueel het klein houden van percelen en het onregelmatig houden van het verkavelingspatroon. Er hoort ook bij het voorkomen van ‘juridisering’ van het gebied, bijvoorbeeld agrariërs niet aansprakelijk kunnen stellen voor modder op wegen en burgers in het buitengebied geen rechten geven zich te beklagen over agrarische activiteiten – dus de consequenties nemen van een agrarische bestemming.

Stimulering van de landbouw betekent ook: geen grote natuurprojecten in de proeftuinen realiseren, maar kwaliteit en kwaliteitsverhoging zoeken in kleine landschapselementen, zoals bosjes en bomen, hagen, bermen, slootranden, kleine percelen, kromme lijnen, handhaven van paden en binnenweggetjes.

5. De eenheid van het gebied kan bevorderd worden door maatregelen zoals:

- inpassing van elementen in het landschap. Dit geldt zowel voor woningbouw als voor agrarische bedrijfsgebouwen. Over beide waren veel klachten. Vooral in de proeftuinen is aandacht voor aansluiting aan het cultuurhistorische karakter van de streek gewenst.

“Aandacht besteden aan bijgebouwen van agrarische bedrijven, (te) moderne bijgebouwen tasten het karakter van de streek aan”, “Graag loodsen en schuren volgens bestaande vormen, kleuren en materialen”

Ook kan het betekenen dat er extra ruimte voor woningbouw nodig is, voor inpassing in zowel het landschap als het dorp. In de organisatiekunde wordt bij reorganisatie vaak de stelling gehanteerd: *structure follows strategy*, de nieuwe bedrijfsstructuur volgt op de nieuw uitgezette strategie en is daaraan aangepast. In de onderzochte gebieden geldt echter het omgekeerde: ***strategy follows structure***. De structuur van het gebied, de bestaande inrichting, moet richtinggevend zijn voor de te volgen inrichtingsstrategie. Die samenhang moet er zowel in ruimte als in tijd zijn. Zo was een kenmerk van schoonheid:

“De samenhang van modern en vroeger, dus: goede aansluitingen en overgangen”

Er zijn dus twee uitgangspunten voor de inrichting van de proeftuinen: ‘function follows form’ en ‘strategy follows structure’, of met andere woorden: inpassing.

- het onderling afstemmen van maatregelen van de verschillende gemeenten of instanties in het gebied.
- vermijden van verstoringen, zoals horizonvervuiling (door hoogbouw, windmolens, elektriciteitsmasten of dijklichamen voor infrastructuur), of versnippering of ‘uitholling’ (door bovenlokale ontwikkelingen of niet-passende elementen (niet-passend naar omvang en/of type) zoals industrieterreinen)

Verscheidenheid kan bevorderd worden door een *gedifferentieerd* beleid. Dit betekent o.a. (behoud van) differentiatie van:

- wegen, vooral van de lagere categorieën, zoals onverharde wegen, veldwegen en voetpaden. De hogere categorieën zijn sterk gestandaardiseerd qua uitvoering, maar de laagste categorieën vertonen een sterk landelijk karakter en een grote verscheidenheid aan verschijningsvormen. Gemeenschappelijk daarbij is echter wel de afwezigheid van een verkeerstechnische inrichting door borden, lichten, verlichting, drempels, belijning, vangrails, etc. Afwezigheid van verlichting beschermt bovendien donkerte 's nachts, die in alle gebieden als kwaliteit wordt gezien.
- waterlopen, waarbij ook hier elke categorie zijn eigen karakter heeft (en voldoet aan het stereotype of verwachtingsbeeld, dus een beek die meandert en stromend water en oeverbegroeiing heeft). Gemeenschappelijk aan alle vormen is schoon water en bijbehorende flora en fauna, er in of erlangs.

- Een hiërarchie van dorpen in stand houden. Dit kan consequenties hebben voor beleid ten aanzien van industrievestigingen,

“Kleine(re) gemeenten geeft (te) veel verspreiding en versnippering van industriegebiedjes. Door het meer te concentreren bij enkele grotere gemeenten krijg je meer aaneengesloten industrie en krijgt de natuur meer ruimte”, “Industriële bouw is te sterk gespreid en te ruim opgezet, neemt enorm veel ruimte in beslag”

Instandhouding van de hiërarchie betekent niet dat kleine kernen stiefmoederlijk behandeld worden.

- landbouw, bijv. zowel akkers als weiden, verschillende gewassen, vee in de wei. (vanzelfsprekend niet allemaal door dezelfde agrarische ondernemer).
- beplanting en begroeiing. De landschappelijke kwaliteit zit in deze gebieden in de kleinere landschapselementen, maar dan veel en in grote verscheidenheid.
- beheer. Zo kan natuur op sommige plekken anders beheerd worden dan op andere plekken, afhankelijk van de landschappelijke context, de oppervlakte, het soort natuur, enz.
- seizoenen en andere ritmen, zoals behoud van donkerte 's nachts
- differentiatie betekent ook: het in stand houden van cultuurhistorische en aardkundige waarden, zoals oude verkavelingspatronen, beloop van wegen en watergangen, (micro)reliëf, terpen en (rivier)duinen.

Verder is het heel belangrijk dat zowel eenheid als verscheidenheid op meerdere niveaus bestaan. Zo werd als kwaliteit in een gebied genoemd:

De afwisseling in cultuur (buitenhuizen, historische stadskernen, onderling allemaal verschillend), landbouw (akkers met verschillende gewassen, weiden met vee, fruit) en bos en bossages (zelf met veel variatie in begroeiing, boomsoorten, planten en dieren)

Bij het aanbrengen van verscheidenheid moet a) de eenheid bewaard blijven, het verband tussen elementen, en b) moet die verscheidenheid er ook in de eenheden zijn. Bij het versterken van de eenheid hoort in elk geval het zorgen voor koppelingen tussen landbouw, natuur en recreatie, hoewel dat tussen natuur en recreatie moeilijk blijkt te zijn (de Boer 2002).

7 Conclusies

7.1 Ruimtelijke kwaliteit

Alle onderzochte landschappen zijn cultuurlandschappen, met een agrarische geschiedenis. Dat betekent dat voor de handhaving en bevordering van belevingskwaliteiten allereerst geprobeerd moet worden aansluiting te zoeken bij het agrarisch karakter, tenzij er een heel nieuw landschap gemaakt gaat worden. Enkele citaten:

“Wij zijn zelf geen agrariërs, maar ik zie hier rond om me heen dat de boeren heel veel doen aan natuurbehoud en bescherming van vogels. Ik vind dat er daarom meer aandacht moet worden besteed aan het belang van het in stand houden van boerenbedrijven! Zij zijn heel belangrijk en bepalen ook het landschap”, “Alleen de landbouw, met name de grondgebonden veehouderij, kan dit landschap in stand houden”, “Het historisch karakter wordt hier bepaald door kleinschalige elementen waarin cultuur en natuur elkaar kunnen vinden”, Natuurlijkheid: “De streek is aangelegd. Juist het plaats geven van natuur in deze cultuurstreek heeft zijn grote charme. Daarom vooral geen grote aanleg van zogenaamde natuur (meer dan 1-2 ha) of doorbreken van cultuurlijnen met brakwaterparken of iets dergelijks”, “Natuur zit in een cultuurlandschap in de marge, dus sloten en overhoekjes”, “De landbouw zorgt voor het natuurlijke karakter en is de beste beheerder van onze natuurlijke omgeving”

Hierbij moeten de proeftuinen niet gezien worden als een apart type landschap, maar eerder als wat meer aan de historische kant liggend op een schaal ouderwets-modern, of landschappen met veel en weinig ingrepen. Aangezien ontwikkelingen echter doorgaan, betekent het wel dat er ook in de proeftuinen naar een nieuw evenwicht gezocht moet worden. Dit zien de bewoners ook:

“De moderne landbouw accepteren, met behoorlijke groenvoorzieningen”

Overigens zijn de proeftuinen landschappelijk niet altijd homogeen. Verschillende proeftuinen bestaan uit een combinatie van zeer verschillende landschappen, zoals de Langbroekerwetering die een rivierlandschap, een polder en een heuvelrug met bossen omvat. Ook naast elkaar gelegen gebieden, zoals Humsterland en het Reitdiep, of Groesbeek en de Ooijpolder, kunnen als heel verschillend beleefd worden. Landschappelijk kan dit om een sterk gedifferentieerd beleid vragen. Wat past in het ene deel hoeft dat niet ook te doen in andere delen.

Vier kenmerken lijken aan de basis van de beleving van alle onderzochte gebieden te liggen: rust, ruimte (samen geven deze een gevoel van vrijheid), natuur en agrarisch gebruik – en daarvan veel (kwantitatief), in veel verschillende verschijnings- en gebruiksvormen (kwalitatief) en in een ‘menselijke maat’. Menselijke maat is één van de criteria voor ruimtelijke kwaliteit uit de 5e Nota. Alle ondervraagden willen graag dat die kwaliteiten behouden blijven, dus dat ze duurzaam zijn, een 2e kwaliteitscriterium uit die Nota. Daarbij zorgen verscheidenheid van natuur en agrarisch gebruik voor een ruimtelijke diversiteit, een 3^e kwaliteitscriterium, en de landbouw zorgt daarnaast nog voor zowel economische als maatschappelijke functionaliteit, een 4^e criterium. Tenslotte bepalen de vier kenmerken grotendeels de

aantrekkelijkheid van het landschap, een 5^e criterium. Deze vier kenmerken in stand houden zou derhalve een daad van sociale rechtvaardigheid zijn, waarmee alle bewoners, hoe cultureel divers ook, gediend zijn (de laatste twee criteria). De onderzochte gebieden kunnen daarmee voorbeeldgebieden worden van effectuering van het in de 5^e Nota voorgestelde beleid, mits goed met de bedreigingen wordt omgegaan. Die bedreigingen zijn vooral bovenlokale ontwikkelingen, zoals de Betuwespoorlijn en de HSL. Ten eerste kunnen deze niet ingepast worden in het lokale landschap, en ten tweede versnipperen ze het gebied en zorgen ze voor allerlei vormen van hinder, zoals lawaaioverlast, horizonvervuiling, beperking van recreatiemogelijkheden, enz.

Het lijkt erop of welzijn en welvaart, voor zover die in de landschappelijke buitenruimte gezocht en gevonden kunnen worden, steeds strijdiger worden en dat het vinden van een evenwicht tussen de verschillende gebruiksfuncties steeds moeilijker wordt.

Waar rust en ruimte vaak samen genoemd worden, overlappen natuur en agrarisch gebruik ook sterk. Natuur is dan niet alleen kleine landschapselementen, zoals heggen en sloten, maar ook agrarische gebruiksvormen zelf, zoals de gewassen op akkers of vee in de wei. Op grond van een recent onderzoek onder de Nederlandse bevolking constateren de Boer en Schulting (2002):

“De inwoners van Nederland hanteren een brede definitie van het begrip ‘natuur’. Agrarische natuur, gekenmerkt door groot- en kleinschalige akkers en weilanden met koeien, vindt men nagenoeg net zo typerend als de grootse natuur bestaande uit moerassen, tropische regenwouden en overstromingen”

SPEL

- Invulling van de vragenlijst stelt redelijk hoge eisen, zowel aan de interesse in en betrokkenheid bij het landschap als aan het denkvermogen. In alle gebieden waren er wel opmerkingen over de moeilijkheid van de enquête.

“Voor invulling van de vragenlijst is minimaal een middelbare opleiding vereist. Hoge abstractie van de vragen”.

Dit betekent dat de invullers sterk gemotiveerd waren om aan het onderzoek mee te doen, maar dat zij als groep niet beschouwd kunnen worden als een representatieve steekproef uit de hele bevolking. Dit is echter ook niet het doel van SPEL. Doel is het opsporen van alle in het landschap aanwezige kwaliteiten. Betrokkenheid bij het landschap is daarvoor een eerste vereiste. Uit een ingezonden brief (bijlage 4) blijkt echter dat SPEL de beleving toch maar zeer gedeeltelijk kan weergeven. Waarschijnlijk is dat ook de reden dat de basiskwaliteiten van SPEL de aantrekkelijkheid maar voor de helft verklaren.

- Wat de vragen betreft moeten sommige antwoordcategorieën herzien worden, bijv. 16c, geuren (zie ook voetnoot 1).

“Mest en industrie horen niet in één zin te staan, stank van industrie is vervelend, mest niet”

- Het opnemen van een kaartje heeft voor- en nadelen. De antwoorden hebben dan in elk geval betrekking op hetzelfde gebied. Anderzijds stemt het belevings-

gebied niet altijd overeen met het op het kaartje aangegeven gebied. Dat kan zowel groter als kleiner zijn.

“Ik heb geen oordeel over het landschap van de hele kaart. Mijn belevingswereld is fietsend rondom L. Het gebied is voor mij te groot voor een optimaal oordeel”

Verder moet het kaartje heel erg duidelijk zijn, met veel herkenningpunten voor mensen. Veel mensen zijn niet gewend kaart te lezen. Ook daarover waren nog wel eens klachten.

- SPEL moet afgenomen worden onder de bewoners van de streek waar het onderzoek gehouden wordt. De vragen vereisen veel kennis van en ervaring met het landschap. Zo zei iemand uit Nijmegen over de Groesbeek-enquête:

“De vragen zijn vaak veel te gedetailleerd voor iemand die niet in het gebied woont”

- Beleving blijft een moeilijk onderwerp voor onderzoek omdat het zoveel emotionele kanten heeft, die veelal half- of onbewust werken en derhalve moeilijk of niet expliciet te maken zijn.

“Vragen over landschappen (natuur) zijn net als die over kunst en religie, moeilijk rationeel te beantwoorden omdat je altijd het gevoel hebt te kort te schieten als je hun beleving wilt weergeven”

Literatuur

Bedrijfjes in de lege stallen, Eskan: aanvullend inkomen boer. De Gelderlander 26 januari 2002

Beloon boeren voor groene diensten. Volkskrant 26 januari 2002

Boer, T.A. de (redactie). 2002. Mogelijkheden voor LEAF in de proeftuinen. Intern werkdokument, Alterra, Wageningen. (LEAF = Landscape Ecological Allocation of Functions)

Boer, T.A. de, R. Schulting. 2002. Zorg(en) voor natuur. Alterra-rapport 453, Wageningen

Frerichs, R en J. de Wijs. 2001. Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland. NIPO, Amsterdam.

Hoffmans, W.H. 1998. Waardering van de groene ruimte. RIVM, rapport 408505 002. Bilthoven.

Graaff, R. de, S. Reinhard, J. Vreke. 2002. Belevingsgraadmeters. Rapport 7.02.03. Landbouw Economisch Instituut, den Haag

Groenblauwe dooradering: een kwaliteitsimpuls voor het landschap. Expertise Centrum LNV, Wageningen 2001

Habermas, J. 1981. Theorie des kommunikativen Handelns. Band 1. Suhrkamp Verlag.

Jókövi, E.M., F. Bethe, H. Dagevos, B. van der Ploeg. 2001. Agrarisch ondernemerschap in de groene ruimte in 2015/2020. Alterra-rapport 225. Wageningen.

Nijs, T. de, G. Engelen, R. White, H. van Delden, I. Uljee. 2001. De Leefomgevingverkenner. RIVM, Bilthoven.

Ruimte maken, ruimte delen. Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening 2000/2020. Ministerie van VROM, januari 2002

Snoeihout krijgt toekomst. De Gelderlander, 26 januari 2002

Stortelder, A.H.F. et al. 2001. Boeren voor natuur. Alterra-rapport 312. Wageningen.

Structuurschema Groene Ruimte 2. Ministerie van LNV, den Haag. Januari 2002.

Veeneklaas, F.R., J.M.J. Farjon, T. Vogelzang. 2001. Platteland Natuurlijk. Alterra-rapport 302. Wageningen.

Verboom, J. 2002. Alternatief 8 I.

Deel 2 Resultaten per gebied

Inleiding

In dit deel worden per gebied gegeven:

- het kaartje van het gebied dat ook in de enquête stond
- zaken die door de bewoners gemist of gewenst worden voor recreatie
- specifieke kwaliteiten betreffend historisch karakter, natuurlijkheid, ruimtelijkheid en soms zintuiglijke indrukken
- verbeteringen in het gebied, de laatste 15-20 jaar
- verslechtingen
- wat bepaalt vooral de schoonheid van het landschap
- opmerkingen die mensen maken

Bij de basiskwaliteiten worden de gemeenschappelijke kwaliteiten niet nog eens herhaald, die staan al in hoofdstuk 5. Het gaat hier om kwaliteiten die specifiek voor elk gebied zijn. Voor de verbeteringen en verslechtingen die mensen genoemd hebben en de opmerkingen gelden dezelfde selectiecriteria als voor de sterktes en zwaktes in hoofdstuk 5: 1) ze moeten volgens de auteur aanknopingspunten kunnen bieden voor beleid, en 2) dit kan het geval zijn, ook als ze slechts door een enkeling worden genoemd.

In de enquête is ook naar veranderingen gevraagd, maar deze kwamen vervolgens weer terug als verbetering of verslechting. Ze worden daarom niet apart genoemd.

Bij de verbeteringen en verslechtingen moet ook gekeken worden naar de resultaten op vraag 24: wat is het totale effect van de veranderingen (zie bijlage 2). Dit geeft een beeld van het gewicht dat aan de verbeteringen ten opzichte van de verslechtingen is gehecht, per streek. Dat gewicht hoeft niet gelijk te zijn. Zo noemde iemand bij de verbeteringen:

“Meer aandacht voor natuur en vooral voor milieu, een grote vooruitgang”

en bij de verslechtingen

“De laatste jaren moet er zo nodig in elk dorp een industrieterrein worden aangelegd, een grote achteruitgang”

Maar op vraag 24, of men alle veranderingen samen een vooruitgang of een achteruitgang vindt, werd het cijfer 1 gegeven, een zeer grote achteruitgang. Kennelijk wegen voor deze persoon aandacht voor natuur en milieu bij lange na niet op tegen de achteruitgang door aanleg van industrie.

Dan is gevraagd wat de schoonheid van het gebied bepaalt. Hier werd meestal herhaald wat bij de basiskwaliteiten al was genoemd, als een bloemlezing daaruit. Schoonheid is geen aparte basiskwaliteit, naast historisch karakter, natuurlijkheid of beheer.

Er was veel overeenstemming tussen gebieden in kenmerken die schoonheid bepalen. Zo is in alle gebieden genoemd:

- het landelijke karakter in al zijn aspecten, zoals vee in de wei, afwisseling in gewassen en activiteiten op het land
- de vele mogelijkheden voor seizoensbeleving
- een goede staat van onderhoud, van gebouwen, landerijen, wegen, bermen, sloten, fiets- en wandelpaden, etc.

- de harmonie en samenhang binnen gebieden
- de vele verschijningsvormen van water en natuur
- de inheemse flora en fauna, naar rijkdom en hoeveelheid
- de rust en de ruimte die er nog beleefd kunnen worden en de donkerte 's nachts
- behoud van cultuurgoed: dit is agrarisch, bijv. heggen, wallen, bomen en boerderijen; landgoederen en kastelen, dorpen en dorpsgezichten en voor polders elementen zoals bruggen en gemalen
- de afwisseling op veel verschillende aspecten, zoals begroeiing, vergezichten, patronen van wegen, waterlopen en kavels)
- allerlei vormen van begroeiing, zoals hagen en heggen, bomen langs wegen en dijken, begroeiing in bermen en langs sloten en in polderlandschappen de dijken
- de mogelijkheden om van het landschap te genieten, de toegankelijkheid middels wandel- en fietspaden
- de afwezigheid van beeldverstorende elementen, zoals hoogbouw, industrie, masten, kassen en windmolens

Ook voor schoonheid worden per gebied de meer specifieke kenmerken genoemd.

In deel 2 worden opmerkingen van mensen niet cursief gedrukt, zoals in deel 1, maar, omdat het er zo veel zijn, alleen met een streepje ervoor. Bij elk gebied wordt het kaartje uit de enquête gegeven.

Humsterland (gebied 1)

Humsterland (gebied 1)

Er was veel overlap tussen de dragers van de basiskwaliteiten. Vooral het agrarische karakter en het water zijn bepalend. Zo was een kenmerk van schoonheid:

- de geschiedenis kunnen zien, hoe het water liep, de wierden die nog in tact zijn.
- Ook de openheid en de ruimte worden geassocieerd met het feit dat het gebied vroeger zee was. Een kenmerk van natuurlijkheid was:
- de oude dijken en de invloeden van eb en vloed van heel vroeger

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

Er wordt weinig gemist. 6 mensen noemen (nog) meer fiets- en wandelpaden, maar anderzijds noemen 36 mensen de aanleg van fiets- en wandelpaden bij de verbeteringen. Een enkeling noemt nog viswater en steigers, rustplekken met banken, plekken waar je hond los kan lopen, kleinschalige voorzieningen voor watersport, betere toegang tot natuur voor een rolstoel, bijv.:

- vaarrecreatiemogelijkheden zijn beperkt
- fietspaden en vaarmogelijkheden zijn wel iets verbeterd, maar onvoldoende helaas; beloopbaar maken van de dijken langs het Reitdiep
- mogelijk kunnen B-wegen alleen toegankelijk gemaakt worden voor bestemmingsverkeer en wandelaars en fietsers

Maar anderzijds

- dit is een landbouwstreek en geen recreatiepark
- eigenlijk mis ik niets, alle recreatieve toevoegingen trekken weer meer mensen. Uiteindelijk kan dit de verloedering worden van dit landschap, laat het maar zo blijven

Historisch karakter

Dit wordt bepaald doordat de geschiedenis herkenbaar is aan oude elementen in het landschap, zoals boerderijen en borgen, molens, dorpjes en kerkjes, wierden en terpen, het natuurlijk verloop van watergangen, kronkelige wegen, dijken (rivier en zee-), bruggen, sluizen en gemalen. Historisch is ook het landbouwkarakter, met nog het oude verkavelingspatroon.

- de authenticiteit, de enorme rijke historie, af te lezen in het landschap
- herkenbaar kwelderlandschap
- het zichtbaar aanwezig zijn van de historie: wierden 2000 jaar, kerkjes middeleeuwen, Aduarderzijl 80-jarige oorlog, de dorpskernen afgelopen eeuw, enz.
- de nog zichtbare werking van zee en stromen/rivieren in het meanderend verloop van dijken, sloten, wegen
- dat je aan het landschap kunt zien hoe het tot stand is gekomen, met prielen, kreken, wielen, de indeling van de landerijen
- dat de geschiedenis herkenbaar is aan oude elementen in het landschap
- oude Reitdiepbeddingen; het Reitdiepdal
- het historische karakter van de kleine dorpen
- de indeling van de landerijen, de natuurlijke scheidingen middels kronkelende waterlopen en dijken, geen rechte percelen; nog de oude verkaveling

Hoogteverschillen

- kleine reliëfverschillen door resten van waterlopen
- verhogingen in het landschap door wielen en dijken
- bolle weilanden

Apart genoemd is vaak de samenhang tussen dit alles:

- in het landschap passende bebouwing
- de samenhang tussen afwateringsstelsel en verkaveling

Wel wordt opgemerkt, juist bij historisch karakter, dat het landschap met zijn tijd mee moet gaan.

- aanpassing van het landschap aan nieuwe ontwikkelingen – ontwikkelingen bepalen de historie

Natuurlijkheid

Allereerst wordt de beleving van natuurlijkheid bepaald door hoe het landschap ontstaan en gegroeid is in de loop van de tijd, de afleesbaarheid van de geschiedenis:

- je kunt zien dat het gebied veroverd is op de zee

Behalve alles wat leeft omvat natuurlijkheid ook:

- de 'levenloze' natuur (aardkundige waarden), zoals reliëf en waterlopen
- de klei

Dan zijn genoemd:

- geen nette rijen bomen
- de vorm van de percelen, niet recht
- wilde planten in bermen en sloten
- erfbeplanting
- de oude, met iepen omzoomde provinciale wegen, de oude boerenhofsteden en borgen met hun begroeiing, weg- en bermbeplanting, karakteristieke inheemse bomen en struiken (iep, es, hagedoorn) en natuurlijk de gewassen
- de eenvoud van het landschap, de harmonie
- weinig nieuwbouw, geen nieuwe wegen, weinig industrie

Het culturele karakter domineert echter en bepaalt ook de passendheid van elementen

- de natuurlijkheid wordt bepaald door de oorspronkelijke agrarische bestemming van het gebied, met de daarbij behorende bebouwing en voor een groot deel nog de oude verkaveling
- Vogeltjesland past hier niet, het is landbouwland

Beperkingen in de landbouw werken direct door op de natuurlijkheid

- de beperking alleen gras te mogen verbouwen doet aan de natuurlijkheid afbreuk, vroeger was het een bonte schakering van allerlei gewassen
- overall snelgroeigras, zonder bloemen.

Ook het beheer heeft zijn invloed

- overdreven vroege schoonmaak van de sloten waardoor alle riet verdwijnt, sloten met riet horen bij het landschap
- er moeten niet teveel vossen komen, dat gaat ten koste van de bodembroeders, vossen horen niet in een weidegebied

Ruimtelijkheid

Hierbij is vrijwel alleen de ruimte zelf genoemd, de weidse vergezichten, horizon rondom, met zonsop- en ondergangen, zonder horizonvervuiling.

Bij dat weidse landschap horen ook de weidse luchten en de duidelijke weersinvloeden. De weersgesteldheid is sterk bepalend voor de landschapsbeleving. Bijvoorbeeld al het licht en de lichtval in de verschillende seizoenen.

De ruimtelijkheid wordt gestructureerd door de boerderijen, de dorpen en de verspreide begroeiing:

- dat je in de verte verschillende dorpen kunt zien
- de wijde horizonten en luchten, maar dat de enorme ruimte toch wordt maat gegeven door bomenlinten langs wegen, hoven rond boerderijen, de oude dijken en de vele kerktorens die je kunt zien (en 's zondags horen) – dat geeft maat en diepte
- de schaal en de overzichtelijkheid
- de natuurlijke overgang van bewoning naar het geweldige uitzicht
- weidse vergezichten met dieptewerking door dorpjes en beplante erven van boerderijen
- rustige landsindeling

Van het agrarische land is vooral de functie (akker of wei), het verkavelingspatroon (mozaiek, onregelmatig), de maat van de verkaveling en de verkavelingsbegrenzing bepalend.

Afwisseling is er in begroeiing, agrarisch en natuurlijk, naar situering, soort, kleur en hoogte. Verder zijn hoogteverschillen en glooiingen in het landschap genoemd.

Zintuiglijke indrukken

In dit gebied worden de indrukken vooral bepaald door:

- de agrarische activiteiten
- de elementen: de lucht, het weer, de wind, het licht; veel licht
- de veranderingen op beide aspecten in de seizoenen
- het kunnen ervaren van weer en wind en de 'reactie' van het landschap daarop

Verbeteringen

In elke streek bestaan meningsverschillen over de aanleg van natuur. Sommigen vinden het een verbetering, de meer agrarisch-georiënteerden vinden het een verslechtering. Zo ook hier:

- graag meer vogeltjesland

Hierin zijn ook tussenvormen, mensen die de aanleg van grote(re) natuurgebieden niet nodig vinden, maar die wel voorstanders zijn van een wat natuurlijkere inrichting en beheer van het cultuurlandschap.

- oeverbescherming van het Reitdiep
- natuurlijk bermbeheer

Andere verbeteringen betreffen het cultuurhistorisch erfgoed

- herstel terpen
- meer aandacht voor behoud van historische landschapselementen
- ondanks een slechte uitvoering van de subsidieregeling toch een goed herstel van oude panden

Weer andere verbeteringen betreffen (recreatieve) gebruiksvormen

- betere mogelijkheden voor kanovaren
- wegen verbeterd

Milieu:

- oppervlakte water is schoner

Verslechtingen

Dorpen

- de leefbaarheid in hoofddorpen wordt beter, maar loopt in de kleine dorpen terug
- openbaar vervoer in kleine kernen
- nieuwe woningen in verschillende steensoorten; witte schimmel: kataloguswoningen
- veel oude huizen afgebroken
- minder winkels in dorpen
- nieuwbouw wordt gauw een compleet nieuwe wijk, die niet aansluit aan het bestaande

Natuur

- de stukken natuurland, of Vogeltjesland, vind ik hier niet passen en niet mooi
- het verwaarlozen van stukken land, dat noemen ze dan natuurbeheer
- bebossing hoort niet thuis in onze streek
- de dynamiek van het Reitdiep is aangetast door stenen kades; het historische karakter wordt o.a. bepaald door de rivierloop, maar beslist niet de keien die ter bescherming zijn aangebracht
- bomen weggehaald langs de provinciale weg
- vossen horen niet in een weidegebied
- roofvogels vreten onze kippen op
- veel kleine landschapselementen verdwenen
- de aanleg van bossen bij vrijwel elk dorp
- land onder water zetten voelt onveilig; geen rare natte velden maken

Landbouw

- microreliëf bijna geheel verdwenen, land geëgaliseerd
- te grote en verlichte boerenschuren
- het rechte van sloten
- veel kavels vergroot
- het “ribbeltjes”landschap is er haast niet meer, teveel sloten zijn gedempt of rechtgetrokken

Verkeer

- de wegen naar Groningen zijn verslechterd door verkeersremmende maatregelen, dat verlaagt de kwaliteit en de leefbaarheid van het platteland; hobbels en versmallingen
- schreeuwende borden langs wegen; verkeersborden
- een aantal wegen worden sluiptwegen, bijv. de Paddepoelsterweg

Algemeen

- import uit het Westen krijgt bij de gemeente alles klaar, wij ouderen van hier tellen niet meer mee
- de NAM locaties geven licht- en horizonvervuiling
- steeds meer verlichting 's avonds en 's nachts

Schoonheid

- in het landschap passende bebouwing
- natuurlijke patronen, het profiel van het landschap als resultaat van de dynamiek van het water
- de samenhang van het landschap
- het historische karakter van het wierdenlandschap, bijv. de hoogteverschillen door de wierden
- de oorspronkelijke verkaveling en landschapsindeling
- de drukte en de activiteiten tijdens het oogstseizoen
- de grillige loop van het Reitdiep en de maren
- de natuurlijke overgang van bewoning naar het geweldige uitzicht
- de oudheid van het landschap; de geschiedenis, zien hoe het water liep
- de onregelmatige indeling van het landschap
- de natuurlijkheid, in de zin van een langzame continue agrarische ontwikkeling over 2500 jaar

Opmerkingen

- het is de kunst een goede verhouding te vinden tussen behoud van het oude, het cultuurhistorische erfgoed enerzijds en economische en ruimtelijke ontwikkelingen anderzijds. Op sommige plaatsen is die verhouding verstoord: de grote nieuwbouwwijken bij Winsum, Zuidhorn, Bedum en Ten Boer. Helaas dreigen ook de kleine dorpen te verpauperen: geen winkels, nauwelijks openbaar vervoer
- (meer) controle op sluipverkeer
- kronkelende waterlopen niet normaliseren
- landschap moet open blijven
- geen geconcentreerde nieuwbouw in wijken; niet alles in één wijk
- zeer trage besluitvorming ten aanzien van aanleg fietspaden
- (door een niet-boerin) boeren zijn goede beheerders van de grond; alles natuurgebied maken geeft een rommelige, ruige aanblik; of dat ten goede komt aan de grond betwijfel ik
- agrarische ontwikkelingen zijn niet mooi maar wel noodzakelijk en dat is voor de streek en de instandhouding van het karakter ook weer van belang

Reitdiep (gebied 2)

Reitdiep (gebied 2)

In de beleving komt dit gebied sterk overeen met gebied 1, Humsterland. Ook hier is het beleavingsgebied groter dan het omliggende gebied op het kaartje. Zo horen de kwelders, het Wad en de Waddenzee er ook bij, en

- Lauwersoog ligt buiten de kaart maar hoort er ook bij

Wel is er:

- een sterk contrast tussen agrarisch gebied (voor boeren) en natuurgebied (voor recreatie)

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

- er is niet nagedacht hoe mensen met weinig mobiliteit ergens kunnen komen
- er is juist teveel! Zie de drukte in Pietersburen, of op recreatieve punten in het landschap. Dat heeft negatieve consequenties voor de dorpsstructuur
- lekker door de velden struinen over kleine paadjes, die zijn tijdens de ruilverkaveling verdwenen
- wandelpaden langs het water
- een mogelijkheid via voetpaden het akkerland te doorkruisen, de boeren houden alles op slot
- te koppelen dorpsommetjes
- een zandstrand buitendijks
- meer aanleg- en doorvaarmogelijkheden voor waterrecreatie
- paddestoelen, bewegwijzering, informatie in het algemeen
- overdekte picknickplaatsen of schuilmogelijkheden voor regen, het is hier heel erg open
- geen camperplaatsen, hoewel er genoeg leuke plaatsen voor zijn
- diverse polders zijn niet of nauwelijks toegankelijk, het Reitdiep ook niet; landbouwgebieden toegankelijker maken; veel boerenwegen zijn niet toegankelijk, veel borden verboden toegang, of eigen weg (is dat wel zo?)
- de wegbermen zijn uiterst smal, er is zelfs geen ruimte voor bomen

Historisch karakter

- het hele landschap, weids en landelijk, het van oudsher open karakter
- het dijkenlandschap
- de nog zichtbare vorming van het landschap, dorpen in samenhang met rivierlopen en dijken; de vele sporen van de ontstaansgeschiedenis in het landschap
- oude dijken, slaperdijken, met bijbehorende polders
- de wierden en kolken, ontstaan door de vloed in 1717, wierden nog met hun oorspronkelijke bebouwing
- sloten en diepen, met bruggen
- de Borgencultuur, monumentale boerderijen, met hun erven
- historische gebouwen, zoals molens, oude herenhuizen, arbeidershuisjes, gemalen, kerken, pastorieën, smederijen
- kleinschalige elementen waarin cultuur en natuur elkaar kunnen vinden, bijv. dobben, geriefbosjes, erfbeplanting, akkerranden
- mozaiekverkaveling

- de dobben en de eendenkooien, midden in het land
- het Wad en de Waddenzee; de kwelders
- waterwegen in en door de dorpen
- gave wierdendorpen, op afstand van elkaar
- flora van vroeger
- de geringe hoogteverschillen in het landschap van oude kwelderwallen, wierden, oude dijken
- maren als hoofdpunten in de structuur van de verkaveling
- de groeiringen van Groningen

Natuurlijkheid

Dit sluit naadloos aan bij historisch karakter. Natuur is zowel biotisch als abiotisch.

- dat je kunt zien hoe dit land gegroeid is en ontworsteld aan de zee, stap voor stap; niet aangelegd met een lineaal
- oude boom- en struiksoorten
- de biodiversiteit van sloten en grotere waterlopen (tochten, maren, kanalen), perceelsranden, bermen, dijken, dobben/poelen en doorbraakkolken
- de mate van aanwezigheid van authentieke elementen, zoals maren, openheid, dijken en akkerland
- zoals het landschap al vanouds in gebruik is
- de streek is aangelegd (wierden, dijken), juist het plaats geven van natuur in deze cultuurstreek heeft zijn grote charme; daarom vooral geen grote aanleg van zogenaamde natuur (meer dan 1-2 ha) of doorbreken van cultuurlijnen met brakwaterparken of iets dergelijks; integratie van natuur in landbouw; de harmonie tussen cultuur en landschap; mooie harmonische kleinschalige natuurontwikkeling, geen grote wildernis
- natuur zit in een cultuurlandschap in de marge, dus sloten en overhoekjes, een toevallige poel of dobbe
- ook een cultuurlandschap kan natuurlijk overkomen
- dit is vooral een cultuurlandschap waarvan het natuurlijk karakter sterk bepaald wordt door de gevarieerdheid van de landbouwgewassen
- dat het land de eeuwen door bewerkt wordt met nijver en vakmanschap, met inachtneming van natuurlijke waarden
- prachtige fietspaden door de landerijen
- kwelder, het Wad
- op goede gronden landbouw en op onvruchtbare gronden natuur
- geen strak gerangschikt bos om woongemeenschappen heen geplant, dat heeft niets met Groningen te maken

maar ook:

- de landbouw is allesoverheersend en helaas zeer onnatuurlijk, vooral door de ruilverkaveling en lage grondwaterstand. Toename van veehouderijen maakt dat erger

Ruimtelijkheid

- 's avonds de vuurtorens van Schier en ...
- de overzichtelijkheid van het landschap
- naar de horizon weglappende lijnen

- geen geluidsoverlast door verkeer of bedrijven
- de openheid maar toch afwisselend door wierden en wierdendorpen en erfbeplanting om boerderijen; de kleinschaligheid van dorpen en wierden en de enorme open gebieden tussen de bebouwde gebieden
- de rechte lijnen naar de dijk
- de kwelders
- de Waddenzee en de vele riviertjes
- goede samenhang in het landschap
- door boeren gemaakt landschap
- de harmonie tussen bebouwing en akkers

maar ook:

- de weidse blik, dus weg met de maisvelden
- wordt verstoord door moderne loodsen, windmolens her en der
- niet meer groen, dat belemmert het uitzicht

Daarnaast zit er variatie in de ruimtelijkheid in de seizoenen:

- het na- en winterseizoen zijn er alleen de kale kluiten op de akkers en de geschoren slootkanten die het beeld bepalen, in het voorjaar en hoog zomer met de rijzende gewassen stijgt het maaiveld 1 à 1½ meter, na al die onmetelijkheid wordt het landschap intiemer

[Mais maakt van die intimiteit afgeslotenheid omdat dat hoger is dan 1½ meter]]

Zintuiglijke indrukken

Deze zijn vooral aan de seizoenen en aan de landbouw gebonden, en dan vaak in combinatie. Verder:

- het ene moment stil en verlaten, de andere momenten vol bedrijvigheid, oogstmachines, bietenwagens die tot diep in de nacht bezig zijn, net als zaaien en ploegen in het voorjaar, 's winters eindeloos veel beweging van spreeuwen, ganzen
- de tijdbeleving
- speciaal is hier de geur van het wad, het geluid van de zee
- donkerte 's nachts
- wisselend licht
- mest kan best zo nu en dan
- voor geur geldt: alles met mate
- kleuren van vlakken (cultuurgewassen)

Verder zijn weersinvloeden sterk bepalend. Apart voor dit gebied is de grote lichtintensiteit,

- omdat de Waddenzee als een spiegel werkt

Verbeteringen

- de aanleg van fiets- en wandelpaden; Vogeltjesland, mooie fietspaden midden door het land
- kanoroutes
- bebossing van het Lauwersmeergebied
- effecten van de ruilverkaveling, zoals landerijen dicht bij het bedrijf, betere waterhuishouding, betere verkaveling, betere toegangswegen
- dobben onderhoud

- akkerranden met natuur
- meer oog voor medegebruik door de inwoners

Verslechtingen

Het meest genoemd zijn de nieuwbouw, van woonwijken en agrarische bedrijfsgebouwen, en de komst van de intensieve veehouderij.

- komst van de melkveehouderij met hun eentonige biljartlakens en mais; de intensieve veehouderij; geur van kippenmest
- het Groningse karakter wordt gestaag vernietigd
- nieuwbouw staat te plompverloren in het landschap en doorbreekt de harmonie tussen bebouwing en akkers; nieuwbouw duikt midden in het landschap op; bouw van witte woningen (schimmel)
- NAM lokaties
- Groningse dorpen zijn ingepakt in bossages en daardoor nauwelijks zichtbaar in het landschap
- bosjes rondom sommige dorpen maken het landschap amorf, bovendien worden ze niet onderhouden
- te grote bosaanplant, bijv. bij Eenrum
- dijken zien er kunstmatig ruig uit
- door de ruilverkaveling zijn de mooiste paden verdwenen
- veel bomen gekapt
- veel te veel onzinnige nieuwbouwprojecten en elk dorp zijn eigen industrie-terreintje
- prefab veeschuren
- teveel onnatuurlijke elementen verstoren het karakter
- uitbreiding militair terrein
- oprukkende verlichting
- overmatig veel verkeersborden
- het landschap wordt eentoniger
- afgraven slaperdijk Hornhuizen
- veel oude huizen zijn afgebroken, vooral in Zoutkamp, slechte zaak
- door de gemeentelijke herindeling worden sommige dorpen die voorheen in aanzien stonden nu verwaarloosd, vooral Ulrum is hier de dupe van
- lelijke grote uit damwandplaten opgetrokken aardappelloosden; veel constructies in damwandprofielen
- minder sloten
- de rusteloze, te grote windmolens, her en der
- er is veel geknoeid aan dorpsgezichten
- specifieke dorpskernen zijn hier en daar verdwenen
- er is hier een vossenplaag, er zijn bijna geen fazanten, patrijzen of ganzen meer te vinden; teveel vrijheid voor ongedierte, bijv. vossen;
- kleine middenstand verdwijnt, nog maar 1 kruidenier
- door de wetgever zijn typische geurtjes van de seizoenen niet meer te ruiken, zoals rietbranden
- het landschap wordt te vlak gemaakt

Schoonheid

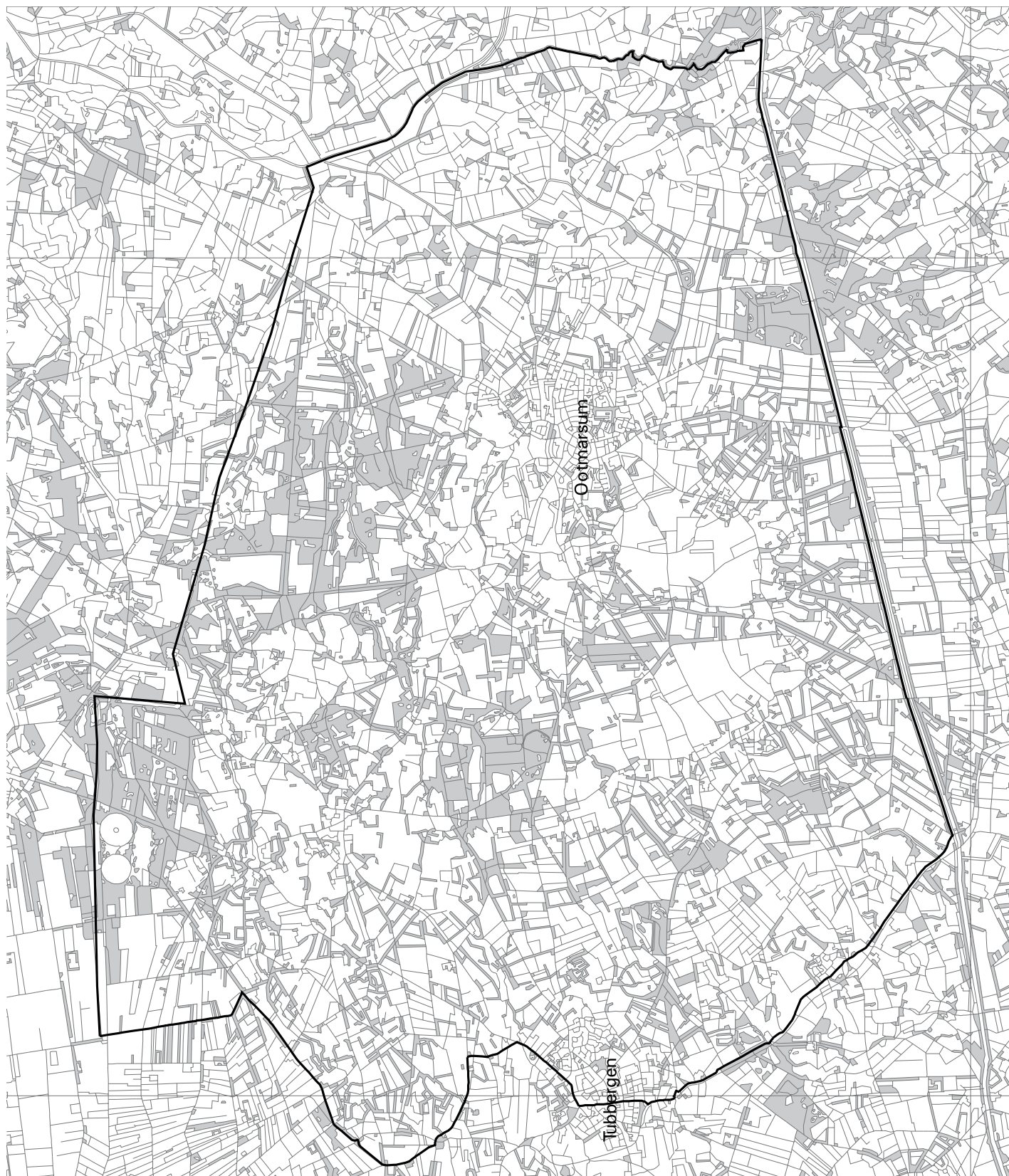
- het Reitdiep(dal)
- op goede gronden landbouw en op onvruchtbare gronden natuur
- de weidsheid en uitgestrektheid, rode zonsondergangen, landelijke vergezichten, de leegte
- wisselende teelten
- oude dijken en wierden in het landschap, ook de slaperdijken
- prachtige grote boerderijen; de borgen
- veel landbouw, waardoor grote seizoenswisselingen
- de herkenbare, karakteristieke historie; het ontstaan van het landschap is te zien; de vele sporen van de ontstaansgeschiedenis in het landschap
- de passendheid van de kleur en vorm van bebouwing, waarbij het karakter van de omgeving wordt bewaard
- grote gehelen, niet versnipperd
- de samenhang tussen cultuur (wonen en werken) en natuur
- de langzame verandering
- schone watergebieden
- verspreid liggende kleine dorpen met hun gezelligheid
- de doorsnijding van het landschap door waterwegen
- oude natuur van bomen en bomengroepen
- de kwelders; de nabijheid van het Wad
- mooie harmonische kleinschalige natuurontwikkeling, geen grote wildernis
- de vrijheid en de rust om de schoonheid te beleven
- het natuurlijke, niet aangelegd met een lineaal
- uitzicht vanaf de zeedijk, landinwaarts en over het Wad
- de harmonie tussen cultuur en landschap
- de architectuur tot ca. 1950
- ouderwetse slootjes, ondiep, beetje kronkelend, soms met knotwilgen erlangs
- plaats voor planten en dieren, die kunnen er in het wild leven
- integratie van natuur in landbouw, geen grote aangelegde natuurgebieden
- bouwen in de kleur van de streek, geen witte schimmel maar rode baksteen
- sterrenhemels

Opmerkingen

- agrarische natuur- en landschapsverenigingen van boeren en burgers, dus basisgroepen die zelf de verantwoordelijkheid voor het landschap op zich willen nemen, moeten veel meer dan tot nu toe door de overheid gesteund worden. Hier is dat de vereniging 'Wierde + Dijk'. Deze is o.a. bezig met het laten ontwerpen en bouwen van mooie burenschuren, het tot stand brengen van een groenblauw netwerk in het cultuurlandschap (90% van de oppervlakte) en met het veel meer toegankelijk maken van het gebied.
- de ruimtebeleving is hier geweldig, s.v.p. geen bomen meer aanplanten; Groningen is een open landschap, er moeten niet meer bomen worden geplant, wel bij boerderijen
- de natuur zijn gang laten gaan en toch goed onderhouden
- graag zorgen dat de vele soorten vogels blijven komen
- graag landbouw op een natuurlijke manier

- oude binnendijken in tact laten
- ook erfbeplanting rond nieuwe schuren
- oppassen voor vervlakking
- jammer dat er weinig mogelijkheden zijn voor industrie, voor werkgelegenheid
- landbouw vormt het landschap, nu en vroeger
- graag betere ontsluiting naar Groningen
- het Lauwersmeer zou een natuurgebied worden, maar is reeds jaren één bouwput, je breekt er je nek over allerlei aangelegde bebouwingen. Over 10 jaar is het volgebouwd als men zo doormetselt
- aandacht besteden aan bijgebouwen van agrarische bedrijven, (te) moderne bijgebouwen tasten het karakter van de streek aan; loodsen en schuren volgens bestaande vormen en kleuren en materialen
- geen voorrang voor economische groei van gemeenten

Noord Oost Twente (gebied 3)

Noord Oost Twente (gebied 3)

Als bepalend voor de beleving van het landschap zijn vooral de houtwallen genoemd.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

- er zijn teveel kampeermogelijkheden
- er is te weinig echte natuur, en er komt parkachtige natuur voor in de plaats
- ATB-routes
- mountainbikers en wandelaars gaan niet samen in een bos op dezelfde paden; mountainbikers vernielen paden
- de mooie plekjes zijn met het openbaar vervoer niet te bereiken, bijv. de start van wandelroutes
- uitspanningen
- de bezienswaardigheden buiten de bebouwde kom graag bewegwijzeren
- meer en langere fiets- en wandelpaden; ik mis de oude kerkepaden
- de fietspaden worden slecht onderhouden: overhangende vegetatie, bladafval, afgewaaide takken en modder

Historisch karakter

- historisch bestaat het landschap hier uit de essen, beekdalen, heuvels met uitzicht en bossen; bijvoorbeeld de historische loop van een beek of rivier – met de samenhang daartussen
- het kanaal Almelo – Nordhorn; waterwegen, bruggen
- de vorm van het landschap zoals het vanuit vroeger gebruik is ontstaan; de indeling van vroeger, zoals de plaatsen van bewoning, de ligging van wegen en beken
- oude gebruiken van de streek die regelmatig plaatsvinden
- oude hekken
- de stuwwallen; de originele morfologie; glooiingen in het landschap; enig reliëf rond Ootmarsum
- het contrast met nieuwe gebouwen qua vorm en uiterlijk
- het soort bestrating
- grafheuvels
- lanen, dreven, landweggetjes; boerderijen met oprijlanen van beuken
- streekeigen beplanting
- kleinschalige landbouw, die zorgt samen met de natuur voor een coulissenlandschap; de houtwallen
- het samenspel tussen landbouw en natuur(ontwikkeling)
- de indeling van het landschap en de authentieke inrichting
- kabbelende beekjes, de Dinkel

Natuurlijkheid

Behalve de meanderende beekjes, zandwegen, landbouwgewassen, etc

- watermolens en windmolens. [behalve biotische en abiotische kenmerken horen ook de elementen en hun gebruik tot de natuurlijkheid]
- verschillen in hoogte en grondsoort veroorzaken een natuurlijke variatie

- dat je nog enig wild ziet, zoals konijnen, hazen, fazanten, e.d., maar dat schijnt niet belangrijk te zijn, omdat de vos een beschermd dier is
- dat landschappen hun oude stijl bewaren, dus bijv. in open gebieden geen beplanting aanbrengen
- de stuwwallen
- de essen
- houtwallen zijn van groot belang voor de daar levende dieren, maar ook voor het natuurlijk karakter [het beeld]
- natuurlijke begroeiing, met onderhoud
- geen grote moderne gebouwen in het buitengebied; niet de maisvelden
- koeien in de wei

Ruimtelijkheid

- de sterke seizoensveranderingen in ruimte
- de beslotenheid van erosiedalen
- de openheid van het landschap en toch beschut lopen, bijv. langs weilanden met houtwallen, of beken, of bos
- bebouwing en natuur op de 'eigen' plaatsen
- uitgestrekte, glooiende essen, in combinatie met bebouwing
- veel water, in diverse vormen
- geen grote aaneengesloten bossen en geen vlakke, open, grote vlaktes; geen grote bossen maar beperkt en afgewisseld met open stukken
- door het coulissenlandschap is de ruimtebeleving elke 100 meter weer anders
- weinig afrasteringen
- de rust die van het landschap uitgaat

Zintuiglijke indrukken

- geuren van mest en geluiden van tractoren horen bij het landschap, dat hier voornamelijk de verweving van landbouw en natuur is. Maar negatief zijn: de lucht van loopstallen, meststank
- de geur en kleur van paddestoelen in de herfst

Verbeteringen

- weer bloemen in de bermen
- alles is door wandelpaden met elkaar verbonden
- de ruilverkaveling gaf de mogelijkheid natuurterreinen beter te lokaliseren ten opzichte van de landbouw
- prachtige houten weide- of landhekken, heel mooi
- beekdalen worden nu onderhouden om zo de originele flora en fauna terug te krijgen
- geen verbeteringen, het was al mooi, boeren hadden het landschap goed onderhouden

Verslechtingen

- door het stoppen van kleine boeren verdwijnt er veel natuur-cultuur
- de vele campings

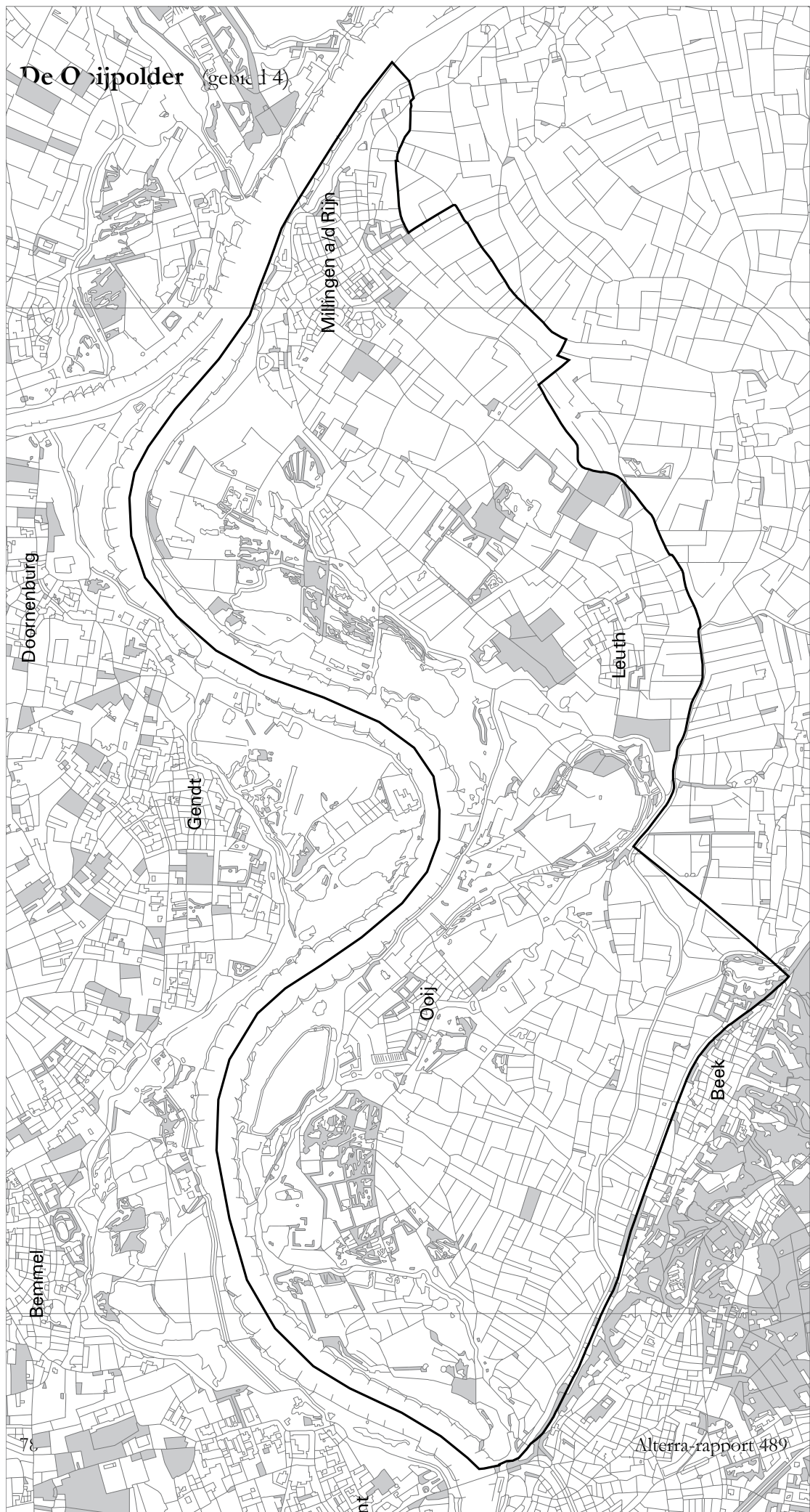
- oude natuur verdwijnt, zoals oude houtwallen, kleine natuurelementen, daar komt parkachtige natuur voor in de plaats
- landweggetjes verdwenen
- steeds meer houtwallen gekapt, daardoor wordt het eenzijdiger, en er komen kleine onlogische bosjes voor in de plaats ['onlogisch' wil zeggen, puur decoratief, niet volgens de logica van het landschap maar volgens die van een planner of ontwerper]
- drainage heeft gezorgd voor eentonig landschap
- eigen mensen kunnen te weinig woonruimte vinden of bouwen
- kleinschaligheid werd grootschaligheid; het landschap is kaler geworden
- veel oude wandelwegen verdwenen
- eenzijdiger bouwplan van agrarische gebouwen, groter, en zonder beplanting
- vroeger was er meer heide
- meer gebieden waar je niet mag komen
- de verharding van zandwegen
- crossbrommers
- slechte aanbouw van wijken aan de dorpen, sluiten niet goed aan bij de landelijke omgeving; willekeur in architectuur, niet aangepast
- veel ruige kleine gebieden gebuldoerd tijdens het verkavelen

Schoonheid

- lage landbouwgewassen [in tegenstelling tot mais]
- goed onderhoud, de zindelijkheid, vooral buiten
- de harmonische overgang van buitengebied naar woongebied
- de harmonie, dat alles bij elkaar past
- de natuurlijkheid van het geheel, niet recht toe recht aan
- er vallen nog steeds dingen te ontdekken
- de essen
- prachtige wegen en paden; de zandweggetjes
- samenspel tussen landbouw en natuur, het coulissenlandschap; goede inpassing van natuur in het cultuurlandschap
- ver kunnen kijken maar toch niet uitgestrekt of kaal
- het Springendal; natuurlijke, meanderende beken

Opmerkingen

- zandwegen moeten blijven
- een aangepaste recreatiedruk, die is nu te hoog
- beheer van flora en fauna blijft nodig; er is te weinig onderhoud, in algemene zin
- meer oude gebouwen monument maken
- te weinig overleg en samenwerking met de bewoners
- we moeten ervoor oppassen dat het platteland niet een groot Nationaal Park wordt voor mensen uit de stad. Het moet wel leefbaar en natuurlijk blijven, geen aangeharkt landschap

De Ooijpolder (gebied 4)

Het gebied is een sterke eenheid van twee landschappen: polder en rivier, of: “binnendijs en buitendijs”, elk met een eigen karakter, die echter goed op elkaar aansluiten. Een markante grens vormt de stuwwal bij Nijmegen. Overal is een weids uitzicht, vooral van de vele dijken. Het gebied heeft een relatief geïsoleerd karakter en is nog rustig en stil (wat vaker voorkomt bij grenssituaties). De blik op de stuwwal en de weidsheid zouden niet verstoord moeten gaan worden door aanplant van bos of door (concentraties van) hoge gebouwen.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

Enkele opmerkingen:

- te weinig parkeerplaatsen bij wandelgebieden
- te weinig vrijheid in bepaalde gebieden, je kunt niet zomaar overal gaan wandelen
- vroeger kon je overal komen, nu veel hekken, afrasteringen, borden
- als je moeilijk ter been bent kom je niet in de theetuin
- vrij wandelen en fietsen op het terrein van de Beyer
- meer en beter onderhoud, bijv. van fietspaden door de Millingerwaard, of ten aanzien van kleine vervuiling langs polderwegen, dat geeft al snel verloedering

Historisch karakter

Dit heeft veel ‘dragers’ in dit gebied. Dat komt al omdat het gebied een tweeledig karakter heeft, van polderlandschap en rivierenlandschap, elk met een eigen dynamiek en verschijningsvorm. Bij de dynamiek van de rivier hoort bijvoorbeeld de wisseling van waterstanden, de dynamiek van de polder wordt bepaald door de landbouw. Deze twee landschappen en hun wederzijdse interactie bepalen het historisch karakter. Dragers zijn dan boerderijen en dorpen op verhogingen in het landschap, restanten van oude dijkdoorbraken en rivierlopen en de dijken, zowel de rivierdijk als de binnendijken. Ook de occupatie is tweeledig, zowel op het land als op de rivier gericht. Vooral de steenfabrieken zijn nog steeds karakterbepalend. De tweeledigheid zorgt er voor dat het water veel verschijningsvormen heeft, waarbij veel vormen een eigen flora en fauna hebben. Die vormen variëren van grote elementen zoals de uiterwaarden tot kleine, zoals rietkragen in sloten. Typische bebouwing, naast boerderijen op verhogingen en oude dorpskernen, voor zover nog aanwezig, zijn de dijkhuizen, eveneens voor zover nog aanwezig. Ook de Waal, met zijn kribben, bochten, rivierduinen, uiterwaarden en boten, bepaalt het historisch karakter. Hij maakt deel uit van het gebied en bepaalt mede de eenheid. De historische belijning in het gebied is niet recht, wegen, dijken, waterlopen, ook de rivier, kronkelen.

Een andere drager van het historisch karakter is de occupatie, de landbouw in de polder en de steenfabrieken langs de rivier. Beide hebben op hun beurt weer dragers.

- oude boerderijen en oude kleiafgravingen geven duidelijk aan wat de functies van het gebied in het verleden waren

Natuurlijkheid

Veel dragers van het historisch karakter bepalen ook de andere basiskwaliteiten. Zo zijn dragers van natuurlijkheid:

- de weidsheid en de openheid van de polder met het zicht op de stuwwal
- dat er weinig verandert en veranderd is
- geen rechte rijen of vierkante blokken groen
- rivierduinen
- eenheid van plantengroei, horend bij de grond en de streek
- een economische activiteit die bij het landschap past
- de verscheidenheid van het landschap: polderlandschap met veel in de wei en verschillende gewassen, rivierengebied met uitzichten vanaf de dijk over de polder en de Waal, en de stuwwallen met bos
- in een polderlandschap is vooral de weidsheid met voldoende hagen en bomen van belang voor een gevarieerde fauna
- de gevarieerdheid in begroeiing en begrenzing van akkers en weilanden, water
- de wateren: poelen en plassen, wielen en kolken, sloten, oude rivierbeddingen, tichelgaten
- de samenhang tussen landbouw en natuur; gevaarlijk is de nieuwe flora- en faunawet. Deze zal de diversiteit aan flora en fauna verstoren doordat er een overmaat aan roofvijanden zal ontstaan (roofvogels maar ook vossen) die een gevaar vormen voor zangvogels, hazen, konijnen, fazanten, patrijzen, etc.
- het verwilderen van natuurgebieden zoals de Millingerwaard vind ik een stap te ver. Ook die gebieden hebben onderhoud nodig, en ze mogen andere doelstellingen zoals landbouw niet tot last zijn.

Apart genoemd worden hier de uiterwaardengebieden:

- de uiterwaarden zijn teruggegeven aan de natuur, met de dieren die er vrij rondlopen
- de Gelderse Poort
- de Millingerwaard

Ruimtelijkheid

Hoewel het landschap overwegend vlak is, vertoont het gebied toch een sterke ruimtelijke differentiatie, horizontaal en verticaal (2x). Horizontaal door de weidse uitzichten, zowel over de rivier als over de polder. Bij die weidsheid worden ook de wolkenluchten, de verschillende weersgesteldheden en de belichting sterk beleefd. Interne differentiatie in het horizontale vlak wordt aangebracht door het kronkelende verloop van alle belijning.

- de weidsheid van de polder, zonder rechtlijnigheid

Verticaal is er differentiatie door de verhogingen van zandopduikingen en dijken en de gedifferentieerde begroeiing, zowel natuurlijke als de gewassen op de velden (hoogte), en door de 'verlagingen' door de vele waterpartijen en watergangen (diepte). Die differentiatie wordt dan nog versterkt door de seizoenen, bijv.

- heel veel water, ieder seizoen anders

Naast de differentiatie wordt de ruimtebeleving bepaald door

- de eenheid in het landschap
- weinig begrenzingen

Die eenheid wordt op een markante manier afgegrensd door de stuwwallen met hun bebossing, zowel richting Nijmegen als richting Duitsland. (Veel mensen weten ook dat dit stuwwallen zijn die uit de ijstijd dateren).

Samen geven eenheid en differentiatie:

- een weids panorama met voldoende afwisseling

De differentiatie binnen de eenheid begint met een tweedeling:

- er zijn twee landschappen: binnendijs en buitendijs; binnendijs is het landschap vaak strak en regelmatig ingedeeld, met grote stukken, effen, vlak en open; buitendijs ontbreekt deze strakke indeling, er zijn kleine stukken, plassen, wilde vegetatie, plekken met een eigen karakter

De rivier en de heuvels zijn dan nog aparte componenten.

De beleving van alle basiskwaliteiten, maar vooral van de ruimtelijkheid, wordt sterk bepaald door het wandelen of fietsen over de dijken, vooral de rivierdijk.

Een nadeel van die weidsheid is dat verstoringen, zoals industrieterreinen, al van verre te zien zijn, vanaf veel verschillende punten. De invloedssfeer van verstoringen is in een open landschap vele malen groter en indringender dan in een besloten landschap. Ruimte is een kracht maar ook een kwetsbaarheid.

Verbeteringen

Hier is vooral de natuurontwikkeling genoemd. Dit geldt dan met name voor:

- het buitendijs gebied, dat is natuurlijker geworden
- de rivier de ruimte geven
- de Millingerwaard en de Gelderse Poort

maar ook natuurontwikkeling met behoud van het karakter van het polderlandschap.

- natuurlijke ontwikkeling zonder ingrijpende veranderingen

Verder:

- betere toegang tot de veerpont
- architectuur van de nieuwbouw
- door sluiting van de steenfabriek minder ontgroningen
- groenvoorzieningen in de dorpen

Een apart sociaal effect had het toerisme:

- minder roddel en meer verdraagzaamheid onder de dorpsbewoners door de toename van het toerisme

Verslechtingen

Vooral genoemd zijn de aanleg van allerlei industrieterreinen en terreintjes

- lelijke gebouwen
- versnippering
- horizonvervuiling
- ligt teveel in het zicht; verstoren het vergezicht

Echter:

- lelijk, maar er moet wel werkgelegenheid zijn

Verder zijn genoemd

- het toeristisch verkeer belast vooral de dijken, maar ook de dorpen.
- de hekken; vroeger kon je overal komen, nu niet meer; er wordt teveel afgesloten voor de dorpsmensen
- de omgeving moet wel toegankelijk blijven voor de inwoners, daar zijn we bang voor
- te weinig vrijheid
- dichte bebouwing in de dorpen; meer verdichting door bebouwing
- minder woningbouw, mensen uit het gebied kunnen er vaak niet blijven wonen

- de mogelijkheid voor de alhier geboren en getogen mensen om hier ook te kunnen blijven wonen is onvoldoende, met als gevolg dat de leefbaarheid van de dorpen naar een bedenkelijk niveau is gedaald. Het gevolg kan zijn dat de dorpen op den duur verpauperen, waardoor ook landschappen zullen verpauperen
- overbelasting door verkeer, ook met parkeren in de dorpen
- de verbodsborden langs de dijk zijn een ernstige visuele vervuiling, te veel en te vaak
- het afsluiten van de toegangsweg naar de kribben aan de Waal (de Erlekomse dam?)

Een grote verslechtering vindt men het nieuwe industrieterrein bij Ooij, om een aantal redenen:

1^e is het sterk de vraag of Ooij, in het gebied van de Ooijpolder als geheel, wel een goede lokatie is voor een industrievestiging.

2^e ligt het aan de verkeerde kant van Ooij, ten opzichte van de provinciale weg, waardoor het voor veel nodeloos verkeer zorgt.

3^e ligt het pal aan de dijk, waarover veel recreatief verkeer gaat, tussen dijk en dorp. Het bederft zowel het zicht op het pitoreske dorpje met zijn kerk als op de achterliggende beboste heuvelrug.

4^e zijn de gebouwen qua afmetingen buiten proportie met de bestaande bebouwing.

5^e passen de gebouwen qua kleur niet in het geheel en is de kleur van het grootste gebouw zo somber dat het de hele omgeving plat slaat.

6^e heeft het terrein nergens relaties mee, functioneel of visueel, noch met het dorp, noch met de rivier noch met de polder.

Schoonheid

- de rivierduinen
- de afwisseling van het landschap: bossen-polders-rivier-plassen, in begroeiing, in kleuren, in vogelsoorten
- het verschil tussen de lage waterrijke polder en de beboste heuvels aan de rand
- de seizoensvariatie, vooral het winterlandschap
- de vele waterplassen, met vogels en begroeiing
- open structuur, genoeg plaats voor een en ander
- het kleinschalige
- weilanden begrensd door hagen
- het hele jaar door verschillend
- de harmonie, de verschillende elementen passen bij elkaar, plaats voor mens, dier en plant
- de samenhang en de eenheid, geen dissonanten, en passende activiteiten
- veel variatie in natuur maar wel in een natuurlijke verhouding
- authenticiteit, oud evenwicht, de "belegenheid", ongekunsteld
- dat de grond goed bewerkt wordt
- heggenlandschap; het ontbreken van afrasteringen, geen prikkeldraad
- niet overvol met toeristen
- bebouwing die past in het landschap, groen dat past in de streek
- als agrarisch en recreatief belang goed samengaan

Opmerkingen

- geef voorlichting over landschapsbeheer op de basisscholen
- verbiedt de plezierjacht in dit gebied
- er zijn schitterende verbeteringen van fiets- en wandelmogelijkheden te realiseren
- er treedt versnippering van het landschap op door aanleg van industrie, er wordt geen duidelijke keuze gemaakt in het landschapsbestemmingsplan, geen eenduidig beleid. Je moet duidelijk kiezen voor één bestemming, niet half-half
- hou het buitengebied voor landbouw en recreatie, niet voor particuliere bewoning
- graag meer peppels langs wegen, in lange lanen, en meer meidoornstruiken, heggen en wilgenbosjes
- er is te weinig aandacht voor restauratie, oude gevels verdwijnen te snel
- hier een retentiebekken maken is een duur plan
- zorgen dat de natuurlijke uitstraling behouden blijft
- meer aandacht voor de vormgeving van agrarische bijgebouwen, moderne gebouwen tasten het karakter van de streek aan
- de stuwwal bij Nijmegen is een markante grens, geen zicht-afsluitende dingen ervoor zetten, zoals bos of hoge loodsen
- het is belangrijk dat het gebied als één geheel ervaren kan worden, dat het niet wordt opgedeeld of versnipperd of doorsneden
- de grootste bedreiging is bebouwing van het buitengebied, visueel maar ook qua verkeer
- het kenmerk van het polderlandschap is de weidsheid, de ruimte
- in de polder is alles, zoals industrie, van verre te zien
- bij het historisch karakter hoort ook de natuur en de ruimte, dat gaat verder dan cultuurhistorici
- ook het patroon van bebouwing handhaven: open, met een duidelijke scheiding tussen dorp en buitengebied, dus duidelijk bij een dorp horend. Dat geldt ook voor het soort en het patroon van wegen
- er zijn drie landschappen: het rivierengebied met zijn bedrijvigheid, de polder met veel water en landwegen en de stuwwallen met bossen
- de vrije ruimte, voor iedereen toegankelijk, verdwijnt
- door de aanleg van een industrieterrein achter (!) het dorp Ooij is het verkeer nodeloos toegenomen
- het beleid van de gemeente met betrekking tot bescherming van het landschap en milieu is onder de maat, men durft geen strenge maatregelen te nemen zoals het afsluiten van wegen en dijken voor auto's, uit angst voor protesten
- als buitengebied woongebied wordt geeft dat veel verkeer, zowel in het dorp als in het buitengebied

Nijmegen over de Ooijpolder (gebied 18)

Nijmegenaren hebben zowel een beperktere als een eenzijdigere blik op het gebied dan de bewoners. Zij bekijken het vooral op beeldaspecten en die dan vanuit één functie, recreatie. Vaak is ook het contrast met de drukke stad genoemd

Recreatie, wat wordt gewenst of gemist?

Nog meer dan de bewoners storen zij zich aan het drukke auto- en motorverkeer op de rivierdijk in de weekenden.

- het is er moeilijk wandelen, de dijk is eigenlijk ongeschikt (druk verkeer, winderig), er zijn te weinig landweggetjes en mogelijkheden om door de velden te wandelen (zijn vaak afgesloten stukken grond); het aantal looppaden is klein en je wordt gehinderd door hekken
- wandelroutes zijn minder goed aangegeven
- te weinig openbaar vervoer erheen
- mogelijkheden voor jacht

Historisch karakter

- dat je fijn kunt wandelen door de Millingerwaard en een tijdloos gevoel krijgt
- de Millingerwaard met de weer oprukkende natuur van vroeger
- de 'natuurlijke' omgeving, met weinig inbreng van de mens, grond al jaren met dezelfde functie, weinig veranderd
- wegen en velden zijn er nog klein en bochtig in plaats van groot en recht
- pal naast de stad een authentiek agrarisch polderlandschap met de grilligheid van het water
- 'echte' winterlandschappen
- sfeer van authentiek Hollands rivierengebied

Natuurlijkheid

- de tegenstelling binnendijks – buitendijks
- het landschap maakt een organische indruk, d.w.z. met kleinschalige en aan de omgeving aangepaste patronen, bijv. de dijken, in plaats van dat er een grootschalig, rechtlijnig patroon (snelwegen e.d.) door de mens op is gestempeld
- relatief geringe bewoning, dus je bent echt buiten in het groen (ook al is dat menselijk groen, namelijk weiland)
- alleen de rivier, verder is alles kunstmatig aangelegd, de suggestie dat dit natuur is is verlakkerij door 'fund raisers' zoals de Vereniging voor Natuurmonumenten, wat niet wegneemt dat het wel mooi kan zijn
- de natuurlijke groei van het landschap met weinig ingrepen van de mens
- landbouw is cultuur, maar de agrarische functie past van oudsher bij dit landschap
- alles niet te strak en te recht
- dat cultuur en natuur harmonieus samengaan en in elkaar overgaan; de samenhang en de balans tussen een kunstmatige en een natuurlijke omgeving; landelijkheid in combinatie met natuur(ontwikkeling)
- variatie in waterstanden per seizoen

- ondanks dat het cultuurgebied is, met polders en dijken, ademt het de sfeer van het rivierengebied, met zijn plassen, planten en vele vogels

Ruimtelijkheid

Behalve de rivier

- de mogelijkheid tot rust te komen en geestelijk ruimte te krijgen
- organische onregelmatigheid in plaats van rechtlijnigheid
- de openheid en ver kunnen kijken, waardoor niet alleen het landschap op de grond maar ook de Hollandse luchten deel van het landschap zijn
- de heuvelrug in de verte en de weidsheid van het akker- en weideland
- steeds andere vergezichten
- de binnendijkse plassen
- kleinschaligheid
- de diversiteit aan landschappen

Bij de veranderingen is alleen de dijkverhoging genoemd. Dit komt dan weer terug bij de verbeteringen en bij de verslechtingen –vaker bij het laatste.

Verbeteringen

- de Millingerwaard met zijn natuurontwikkeling
- de dijken, veiliger
- omdat het uiterwaardengebied vrijer is gelaten veel meer vogels en is het landschap ruiger
- natuurbeheer gericht op variatie in het landschap
- herstel van het oude gemaal

Verslechtingen

Verreweg het meest genoemd is de verkeersdruk op zondagen op de dijk. Daarnaast:

- dijken zijn lelijke rechte lijnen geworden; de dijk had op sommige plaatsen mooier aangelegd kunnen worden; de natuurlijkheid van de dijk is veel minder
- dijkhuizen zijn als stadshuizen opgeknapt
- veel bomen weg door dijkverzwaring
- eentonige wijken aan de randen van de dorpen

Schoonheid

- het organische, natuurlijke karakter
- de sfeer van het authentieke Hollandse rivierengebied
- natuurontwikkeling bij de afgetiggelde kleiputten
- de afwisseling in uitzichten
- overzicht vanaf de dijken
- prachtige vergezichten, en op de heuvelrug en over de rivier en over de polder
- de openheid en vergezichten met de heuvelrug op de achtergrond
- de rust, pal naast een drukke stad
- de verschillende landschappen, polder, rivier, heuvels
- het cultuur-natuur-karakter, landelijkheid in combinatie met natuur; dat cultuur en natuur harmonieus samengaan en in elkaar overgaan

- de Ooij als geheel, de variatie en de hoeveelheid; voldoende groot
- 'echte' winterlandschappen
- boten op de rivier
- zichtbare geologie; uitzicht op de stuwwal
- de inrichting is afwisselend
- ondergelopen uiterwaarden
- geen ontsierende zaken die vloecken met het landschap

Opmerkingen

- ik heb me vooral bezig gehouden met de natuur, niet met de woonplaatsen, daar kom ik heel weinig
- er staat niets in de enquête over de afspraak door rijkswaterstaat, de zogenaamde baggerlobby
- landbouw graag meer integreren met de natuur
- graag meer agrarisch natuurbeheer
- Staatsbosbeheer gedraagt zich arrogant bij de uitvoering van Plan Ooievaar
- Nijmegen moet niet teveel integreren met de Ooijpolder, zoals dat wel gebeurt met Wychen en Beuningen
- vooral geen campings in het gebied
- het behouden van het evenwicht tussen natuur en leefwereld is in wankel evenwicht

Groesbeek (gebied 5)

Groesbeek (gebied 5)

Dit is een nog relatief geïsoleerd gebied, enerzijds heuvelachtig, anderzijds weids en vlak. Omdat het een grenssituatie is, is het er nog erg rustig. In de beleving is dit gebied veel uitgebreider dan zoals aangegeven op het kaartje. In elk geval horen de bossen erbij. Het gebied heeft veel kwaliteiten, historisch, natuurlijk, zowel biotisch als abiotisch (water, heuvels) en ruimtelijk. Het meest bedreigd wordt eigenlijk het centrum van Groesbeek, niet het buitengebied. Dit betreft de nieuwbouw en het verkeer

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

Met de bossen erbij wordt er nauwelijks iets gemist.

- voorzieningen zijn hier overbodig, er is voldoende aanwezig
- auto(sluip)verkeer door het bos verbieden
- geen mountainbikers en motorcrossers in het bos

Zoals ook in de andere gebieden worden hier nòg meer wandel- en fietspaden door akkers en weilanden gewenst, of in het algemeen onverharde veldwegen.

Historisch karakter

Bij de karakteristieke kenmerken hoort de grenssituatie met Duitsland:

- de aansluiting met het Reichswald

Er zijn relatief nog weinig vernieuwingen.

- weinig sporen van het ingrijpen van mensenhanden, zoals hekken, afrasteringen, verharde wegen, hoogbouw
- historische wegen en paden, de ligging van oude veldwegen

Het historisch karakter wordt niet alleen bepaald door gebouwde elementen maar ook door de natuur en de geomorfologische situatie:

- niet gecultiveerde bossen, zoals het 100 jaar geleden was
- het is een stuwwallen landschap

Natuurlijkheid

- veel plaatsen waar flora en fauna zich goed kunnen ontwikkelen
- veel vrijheid [voor de natuur], ongedwongen natuur
- de vele stroompjes, beekjes, poelen, plassen, en sloten
- overal kronkelende wegen en landweggetjes en waterloopjes
- natuurlijk 'hekwerk', veel grensbegroeiing op de weiden
- nat en droog
- de stuwwallen, het glooiende landschap, de hoogteverschillen
- verschillende grondsoorten, met bijbehorende vegetatie
- behoud van oude natuurinvloeden

Ruimtelijkheid

De ruimtebeleving wordt vooral bepaald door de vergezichten en het heuvelachtige.

- door de heuvels het vrije uitzicht
- de hoogteverschillen geven verrassende vergezichten
- de afwisseling tussen open gebieden met vergezichten en dichtbegroeide gebieden

- ver van je af kunnen kijken naar de rand van een bos; het zicht rondom, je niet opgesloten voelen
- uitzichten, op het Reichswald, op Klein Amerika en de St. Jansberg
- zacht glooiende weiden met bossen aan de horizon
- een matige bebouwingsdichtheid
- geen horizonvervuiling
- een meetbare schaal, het verrassingselement, door de hellingen met struiken en houtwallen
- een gevoel van vrijheid, bepaald door hoe ver je ongestoord kunt kijken
- uren kunnen wandelen zonder iemand tegen te komen, kunnen dwalen door de bossen

Zintuiglijke indrukken

Deze worden zowel bepaald door de landbouw als door de natuur, vooral de bossen. Beide geven een sterke seizoensbeleving, die als geheel daarmee extra sterk is.

- de geur van bos in de herfst: vochtig en modderig
- de geur van rottend hout in het bos, zwaar en zoetig
- het verkleuren van de loofbomen
- de geuren van landbouwbedrijven zijn elk seizoen verschillend
- weinig verkeersgeluiden; weinig industrie

Verbeteringen

- opknap Galgenhei
- meer kruiden in akkerranden en bermen
- de afwatering
- de kwaliteit van de wegen
- woningbouw en landbouw en natuur zijn op elkaar afgestemd
- mooiere nieuwbouwwijken, met meer groen
- aandacht voor natuurlijk landschapsbeheer, bijv. de natuurlijke loop van beken
- sloten en beken worden in oude staat teruggebracht
- afwisselende natuurstukken

Verslechteringen

Er waren veel klachten over het centrum van Groesbeek.

- het centrum van Groesbeek wordt volgebouwd met panden die hier niet passen, met name het gemeentehuis is te groot en te hoog
- centrumplannen van Groesbeek verpesten het pittoreske ervan
- de dorpskern is verslechterd, een lelijk gemeentehuis, teveel beton, te hoge gebouwen
- teveel oude gebouwen verdwenen, het centrum wordt te modern gerestaureerd en verbouwd
- lelijke nieuwbouw in het centrum
- voor fietsers en voetgangers is de situatie in en naar het centrum verslechterd door rotondes, meer auto's, geen voetpad, geen gescheiden verkeer

In het buitengebied:

- meer drukte en overlast in de bossen, door motorcrossers en crossfietsers
- de golfbaan

- het buitengebied was agrarischer, kleinschaliger, gevarieerder qua flora en fauna, rustiger
- verzuring door de industrie tast het bos aan

Schoonheid

- open groene grenzen met Duitsland (fietsroutes)
- de hoogteverschillen en glooiingen in het landschap
- de ruimtelijke blik en toch af en toe besloten
- de meetbare schaal van het landschap
- ruige bossen, waar de natuur zijn gang kan gaan, met diergeluiden
- de weilanden, met weggetjes ertussen
- veel soorten bloemen
- veel groen in de dorpskern; groenvoorzieningen in de woonwijken, geïntegreerd in de omgeving
- de indeling van het landschap, authentiek, klassiek
- de verschillende bebossing
- groene grensafscheiding van de akkers
- ruimte voor mens, dier, bloemen, planten, bomen, beken
- de kleinschaligheid
- de afwisseling van woonwijken
- de manier waarop de bebouwing is ingepast in het landschap
- de combinatie bos – dorp – weiden is een eenheid, waarbij het dorp nog dorps is

Opmerkingen

- de elementen waaruit het landschap wordt opgebouwd moeten passen in de cultuurhistorie van het landschap, zijn ze gebiedseigen
- graag herstel van de beek, nu veel wateroverlast in het centrum bij veel regen
- laat het dorp een dorp blijven
- bossen en heide vallen buiten het omliggende gebied maar maken het wonen hier heel aantrekkelijk
- oude panden zoveel mogelijk laten bestaan
- positief is de compactheid van het dorp, waardoor het buitengebied groot blijft
- er is behoud van oude natuurinvloeden
- de bebouwing is afgestemd op de landbouw en de natuur

Nijmegen over Groesbeek (gebied 19)

Hoewel de antwoorden wat abstracter zijn, wat niet verwonderlijk is gezien het verschil in opleiding, zien de Nijmegenaren toch overwegend dezelfde kwaliteiten als de inwoners. Alleen de dynamiek van het gebied wordt hier veel minder genoemd, zowel verbeteringen als verslechtingen.

Recreatie, wat wordt gewenst of gemist?

- aparte routes voor mountainbikers, bijv. langs ruiterpaden in plaats van wandelpaden
- de scheiding tussen bos en agrarisch gebied is nog te groot, het verband in het landschap ontbreekt
- toegang tot de golfbaan

Historisch karakter

- oude perceelsindelingen – helaas nauwelijks meer te zien door de ruilverkaveling, maar geven veel informatie over de groei en de ontwikkeling van het landschap
- oude boerderijen, en dorpjes die een organische eenheid met het landschap vormen
- het nog in tact zijn van oneffenheden, reliëf, landvormen, meanderende beken, houtwallen, paden, de relaties tussen gebruiksfuncties en geomorfologie
- geen afrasteringen maar heggen
- de stuwwallen en de 19^e eeuwse villa's in de omgeving
- historische kleine landschapselementen: hagen, poelen, kleine percelen, oude bomen

Natuurlijkheid

- dat er niet veel wegen doorheen lopen, of er vlak bij
- het behoud en beheer van kleine landschapselementen is van groot belang
- de omvang en aard van het verband tussen groene en natte elementen
- de verweving cultuur – natuur, de kleinschaligheid, met af en toe een echte 'vrijplaats' zoals de Bruuk (maar is ook oud boerenland)
- verschillende biotopen (weiland, bos, moeras, etc) met een eigen karakter in de verschillende jaargetijden

Ruimtelijkheid

Hier wordt duidelijk een contrast gevoeld. Er zijn zowel heel open als heel besloten landschappen.

- openheid met coulissen
- de mogelijkheid te fietsen op kleine weggetjes
- openheid en variatie
- vergezichten, onderbroken door bomen en heuvels
- de afwisseling tussen cultuur-, half natuurlijke- en natuurlijke landschappen
- kleinschaligheid en intimiteit, bijv. bij Merleijn in Grafwegen
- leegte, weinig bomen, vergezichten, kale heuvels, kale bouwlanden in de winter, de lege inrichting
- het gevoel echt buiten de bebouwde kom te zijn, buiten stedelijke invloed
- de maisbouw werkt sterk negatief

Verbeteringen

- de toegankelijkheid van de bossen

- meer wildgroei en natuurgebieden
- de golfbaan
- aandacht voor extensieve, kleinschalige landbouw + natuurbeheer door boeren
- enkele kleine natuurterreinen zijn veilig gesteld

Verslechtingen

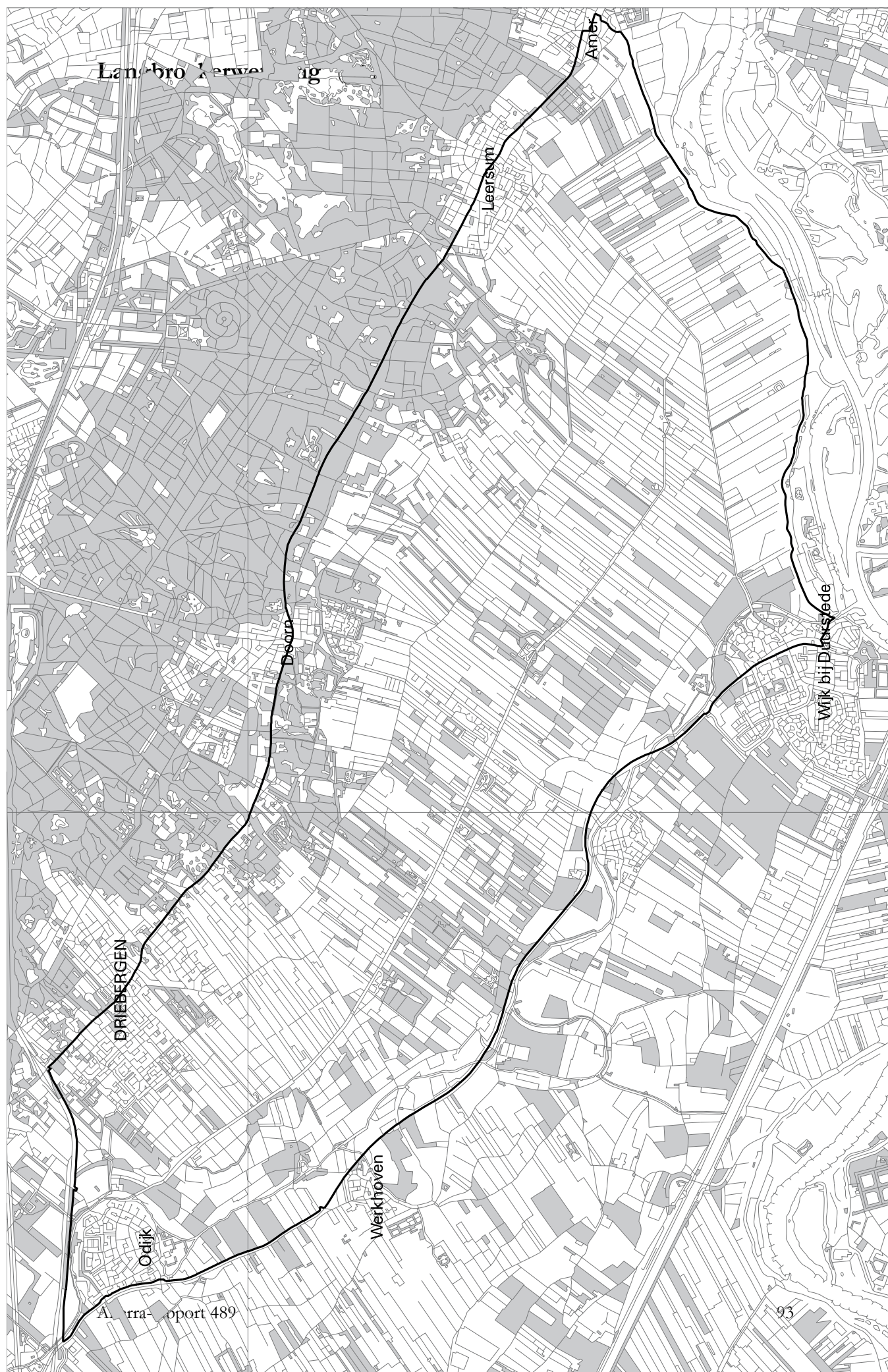
- het landschap is versnipperd geraakt door huizenbouw en wegeaanleg, de kleinschaligheid van het landschap staat onder druk
- woningen in Zuid Groesbeek en het bedrijventerrein detoneert met het omringende landschap
- de afbraak van historische panden
- veel historisch' is verdwenen en verdrongen door niet-gebiedseigen bebouwing
- huizen staan te dicht op elkaar in de bebouwde kom
- verdroging van de Bruuk [niet genoemd door bewoners]
- kanalisatie van sloten
- groen dat niet openbaar is (golfterrein), ten koste van bestaand groen

Schoonheid

- historische kleine elementen, zoals hagen, poelen, kleinschalige verkaveling
- historische bebouwing
- gebieden met natuurlijke processen
- ruimte voor spontane verruiging, zoals langs de spoorlijn
- natuurlijke oevers langs water
- de variatie open – gesloten bos
- de hoogteverschillen
- het gevoel dat niet alles is gepland maar spontaan is gegroeid
- de aanwezigheid van kleine landschapselementen
- de organische eenheid tussen bebouwing en landschap
- de vergezichten
- goede bereikbaarheid door fiets- en wandelpaden
- de Bruuk en het grensgebied met Duitsland (Reichswald)
- natuurlijke beekjes en plassen
- het kale heuvel-stuwwallenlandschap

Opmerkingen

- ik heb bij de beoordeling de omliggende gebieden erbij betrokken, de polders en de bossen, omdat het juist het contrast daarmee is wat Groesbeek zo mooi maakt
- (bij de vraag naar ruige gebieden) langs de spoorbaan is verruiging – dat is daar erg mooi
- rond Groesbeek wordt er door automobilisten veel agressiever gereden dan in andere regio's in de buurt, ik voel me daar als fietser minder veilig. [In onderzoek is vaker gebleken dat bewoners in een grenssituatie zich vrijer voelen dan 'normaal'].
- graag een horizon zonder menselijke zaken, maar als die er moeten zijn dan liefst allemaal bij elkaar
- industriële bouw is te sterk gespreid en te ruim opgezet, neemt enorm veel ruimte in beslag

Lambro Leersum

Leersum

Amels

Driebergen

DRIEBERGEN

Odijk

Werkhoven

Wijk bij Duurstede

A. rra- oort 489

93

Langbroekerwetering (gebied 6)

Dit gebied bestaat uit drie verschillende landschappen:

- het rivierengebied met uiterwaarden
- de polder met weteringen, landgoederen, bosjes en fruitbomen
- de Heuvelrug met bossen

De bossen en de heuvelrug liggen hoog, het weidegebied op NAP en de uiterwaarden en de rivier verlaagd. Dit geeft een sterke ruimte-ervaring, zowel van de rivier naar de heuvelrug als andersom. Elk van de drie landschappen vertoont èn een sterke samenhang èn een grote verscheidenheid, elk van de drie eenheden is interne ook weer gedifferentieerd.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst

Fietsers en wandelaars hebben in dit gebied veel last van auto- en motorverkeer. Er is veel sluipverkeer en er wordt hard gereden in het buitengebied. Velen noemden wandelen en fietsen gevaarlijk.

- wandelpaden in het weidegebied en door/langs landgoederen; vanuit Langbroek; langere routes in plaats van kleine rondjes over een landgoed; zodat kernen binnendoor, via een landelijke route, bereikt kunnen worden
- fietspaden, vooral langs de achterdijk en de Langbroekerwetering, of van Leersum naar Doorn door de bossen
- niet meer voorzieningen, er is niets te weinig en het is mooi zoals het is, en meer voorzieningen geeft ook meer verkeer en mensen; er is juist teveel toerisme!
- overlast van wielrenners
- onderhoud, de paden aan beide kanten van de Kromme Rijn zijn blubberpaden
- je kunt niet rustig wandelen of fietsen door het sluipverkeer
- vrije wandeltoegang van de Ameronger wetering naar de dijk aan de Rijn
- veiligheid, als vrouw alleen kunnen wandelen
- teveel hekken bij mooie gebieden
- wandelen, fietsen en autos moeten allemaal over dezelfde smalle wegen
- overdraagpunten voor kano's in de Langbroekerwetering
- een gezellige jachthaven onder de molen van Ruysdael

Historisch karakter

- kastelen en landgoederen, met goed onderhouden landschappen daaromheen
- de aanwezigheid van historische plekken met een geschiedenis; herkenning van het ontstaan van het landschap
- de ruimtelijkheid zoals die vroeger ook was
- het feit dat de kavels van de boerderijen niet zo grootschalig zijn geeft een historisch gevoel
- afscheidingen tussen percelen, zoals een oud hek, boomwallen, hagen, houtsingels (ook voor vogels)
- oorspronkelijke natuur, zonder hekken en geen kanalisering van natuurlijke waterstromen
- elementen zoals: houten hekken in het agrarisch gebied, schaapskooien, tabaksschuren, grafheuvels, oude rivierarmen

- de verkaveling, de oorspronkelijke indeling van de bisschoppen in langgerekte kavels is er nog steeds; de historische landschapsinrichting
- karakteristieke laanbeplanting
- hoogstamboomgaarden
- uitzicht over de Rijn en uiterwaarden aan de zuid- en de Heuvelrug aan de noordkant
- de slingerende Kromme Rijn
- oude waterwegen, sloten met grienden
- oude dorps- en stadskernen, karakteristieke dorpen; de verschillende dorpsculturen
- oude rivierdijken met wielen, etc.
- het coulissen-achtige weiden- en boombeplantingsgebied bij Langbroek
- de mate waarin historische structuren en elementen behouden blijven en de zorg daarvoor
- de mooie Langbroekerwetering met zijn fraaie boerderijen en buitens
- schoon water met 'oud' leven van salamanders, kikkers
- de bouwstijl, ook nieuwe gebouwen kunnen het historisch karakter versterken door de bouwstijl aan te passen
- een diversiteit aan landschappen: boomgaarden, weilanden, natuurgebied, riviergebied
- tijdloosheid, continuïteit in schoonheid

Natuurlijkheid

- aanpassing van bebouwing aan de omgeving, dus geen drassige gebieden droog maken en daar gaan bouwen, maar ook zeker geen moerassen aanleggen omdat dat ooit vroeger wel eens zo geweest kan zijn (bijv. de Kromme Rijn bij Bunnik), dat vind ik erg
- maak van het landschap geen museum. Restaureren goed maar niet geforceerd oude dingen weer terugbrengen [geen historie om de historie]
- grote afwisseling van landschappen, elk met zijn eigen vormen van natuurlijkheid – zo is het bos heel anders dan de sloten met rietbegroeiing
- kleinschaligheid met een open karakter, coulissenlandschap
- dat het landschap zich natuurlijk kan ontwikkelen; ruimte voor het eigen karakter van alles wat leeft, zonder teveel invloed van de mens
- overgangen tussen de Heuvelrug en het rivierenlandschap, van de stuwwallen naar het stroomgebied van de Rijn.
- De bossen op de Heuvelrug en de bospartijen in de polder
- weinig menselijke ingrepen, zoals bebouwing, wegeaanleg, en kunstwerken zoals viaducten. De natuur kan zijn eigen ontwikkeling doormaken zonder teveel correcties
- veel wild in de bossen
- de hoeveelheid flora en fauna
- afwisseling in natuur door de afwisseling van zand- en kleibodem
- de onregelmatigheid of asymmetrie van beplanting
- weidevogels
- perceelsscheidingen van wallen; weinig afrasteringen
- natuurlijke padjes

- landgoederen met parken en tuinen
- de uiterwaarden
- herkenbaarheid van de oorspronkelijke begroeiing en landschapsindeling; geen of weinig rechte vlakken
- afwisseling in aanleg, dus geen lange, rechte rijen bomen
- de Rijn en de Lek met hun uiterwaarden, de slingerende Kromme Rijn

Ruimtelijkheid

- uitzicht vanaf de Heuvelrug naar het weidelandschap en de rivieren en uitzicht vanaf de dijk en het weidelandschap op de Heuvelrug met zijn bossen
- bos en vlakte, met weidse uitzichten; mooie groene vergezichten, afgebakend door bossages
- ook in een bos kun je een gevoel van ruimte hebben, een groots, weids gevoel
- open vlaktes met af en toe een dorpje
- de luchten, veel lucht kunnen zien
- geen oprukkende woonwijken aan de horizon, of industrieterreinen
- afstand tussen bebouwing zodat je landschap en lucht kunt zien
- een coulissenlandschap, weilanden met oude bomen en bomenrijen, doorkijkjes
- in de bossen opeens een open veld
- mooie kijk vanaf de dijk op een altijd veranderende rivier
- de overzichtelijkheid van het landschap; afwisselend en toch overzichtelijk
- veel plekken om iets te doen, ongestoord door veel mensen
- openheid in combinatie met bomen, hagen en stukjes bos, geen uitersten van enorme open ruimtes of dicht aaneengesloten bos
- vergezichten, met onregelmatig landschap
- het landschap is goed, de wegen zijn te vol
- de uitdaging van de rivier
- afwisseling en samenhang binnen het landschap [=eenheid en verscheidenheid], ook in de verhouding beslotenheid – openheid en een aangepaste bebouwing

Zintuiglijke indrukken

- de combinaties weersgesteldheid – landschap
- de luchten, rode zonsondergangen
- stilte en duisternis
- het samenspel van natuur en boerenbedrijven
- de landelijke geur
- 's winters veel water in het buitengebied
- nog echt donker 's nachts
- dat de boeren aan het mesten of ploegen zijn
- de bossen ruiken heerlijk, maar ook de weilanden

Verbeteringen

- uitbreiding dorpen
- openstelling landgoed Broekhuizen
- aandacht voor terugkomst van natuurlijke waterkanten; de natuurlijke oevers van de Kromme Rijn
- restauratie van kastelen en landgoederen

- meer wandelpaden
- openstellen afgesloten gebieden
- gebouwen zijn beter onderhouden
- stiltegebied
- bermbeheer

Verslechtingen

- veel meer sluipverkeer; daardoor een kleiner leefgebied, zowel voor mensen als voor dieren; ook door het stiltegebied
- de ontsluiting van de plaatsen, met het te ver doorvoeren van verkeersremmende maatregelen
- woningbouw die volledig misplaatst is in de omgeving
- hoogstamboomgaarden verdwenen, alleen nog recht toe recht aan kwekerijen van laagstam
- kleine weggetjes verdwenen
- afsluiting van oude wandelpaden
- veel nieuwbouw staat te dicht op elkaar
- recreatieterrein (oude plas) bij Wijk bij Duurstede ligt braak, zonde
- mais, van boomgaarden naar maisvelden
- minder landbouw en weilanden
- te grote varkensschuren met loeiende ventilatoren
- Odijkse hoogbouw past niet in deze omgeving
- ontwikkeling van productiebossen
- er is geen beleid in de gemeente, alles gaat met artikel 19, waardoor er veel verloren gaat
- nieuwe wegen maar geen groenaanleg erlangs
- er komt overal verlichting zodat je zelden echt donker of volle maan beleeft
- voornemen van de gemeente om te gaan 'inbouwen'
- meer hekken en afscheidingen
- karakteristieke populieren worden niet hergeplant
- oude villa's worden snel en veel afgebroken
- aanwezigheid van oneigenlijke elementen in het buitengebied, zoals een autosloperij
- de toegankelijkheid voor autos is toegenomen en voor wandelaars en fietsers afgenomen
- verwaarlozing van weidegrond in het wetringengebied
- de sloten worden in het mooiste deel van de zomer steeds van riet en mooie bloemen ontdaan

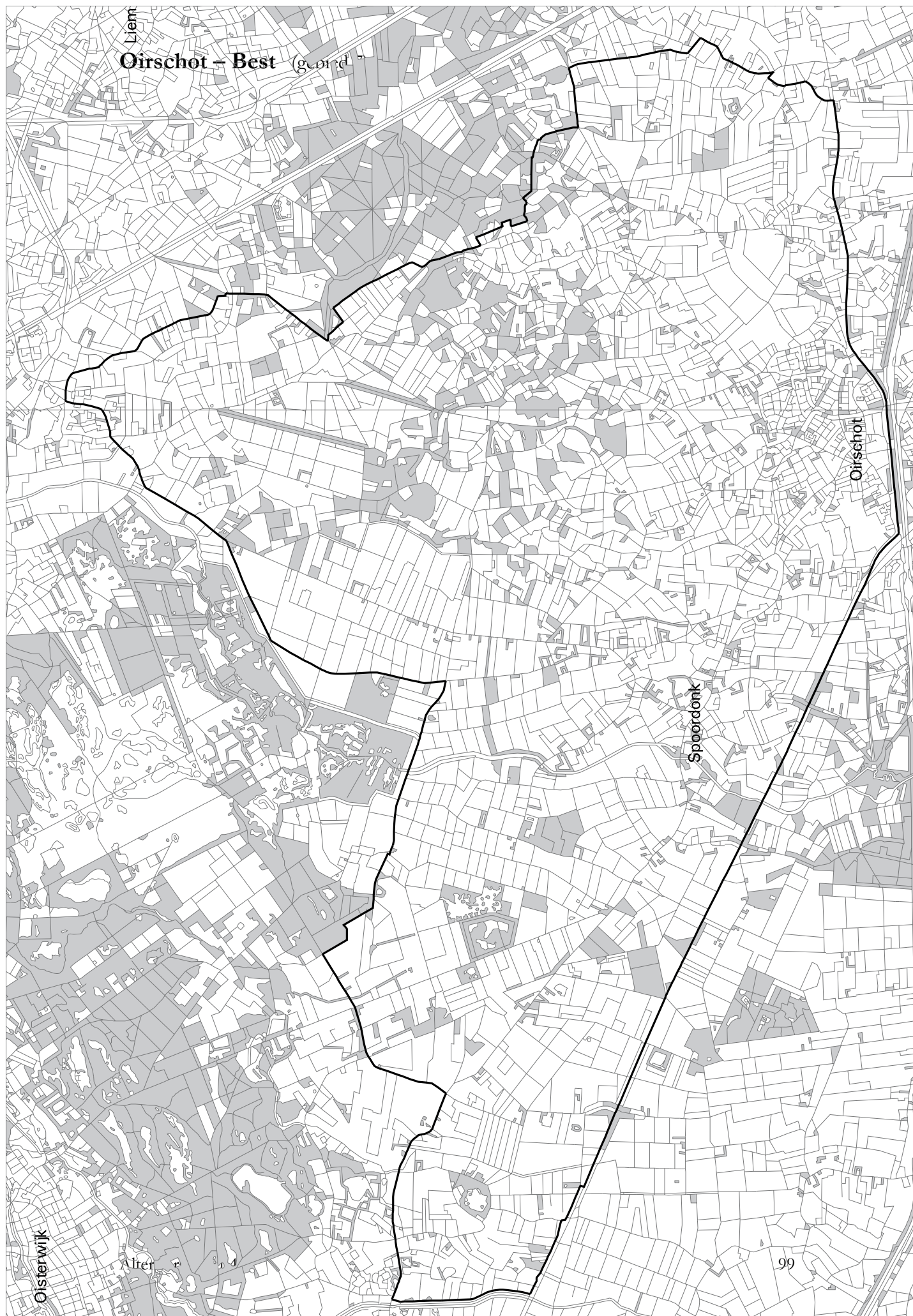
Schoonheid

- de natuurlijkheid in combinatie met goed onderhoud
- de veelheid aan vormen van rivieren, sloten, wegen, paden, bosranden
- alles op korte afstand te beleven: rivier, bos, weidelandschap; het samenspel van rivier-, polderlandschap en Heuvelrug
- de harmonie landbouw – natuur, de samenhang
- de eenheid in bebouwing
- boerderijen die op een natuurlijke wijze ingepast zijn in het landschap

- telkens andere vergezichten
 - de combinatie historie – moderne inrichting
 - dorpjes blijven klein
 - kleine percelen geven een speels karakter
 - de onregelmatigheid van beplanting
 - de afwisseling, mede dankzij de afwisseling zand- en kleibodem, dat bepaalt ook de natuur(lijkheid)
 - dat het landschap de mogelijkheden heeft zich te ontplooien
- De waardering is gebaseerd op een verwachtingspatroon, kwalitatief en kwantitatief:
- dat het de kwaliteiten heeft die het behoort te hebben, bijv. bos = bos, en dat er voldoende van is om ervan te genieten

Opmerkingen

- plannen van gemeenten beter op elkaar afstemmen
- de landbouw die blijft graag zo dat we de koe, het schaap, e.d. niet gaan missen, geen fokfabrieken
- er is geen beleid in Leersum, alles gaat met artikel 19 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, waardoor veel verloren gaat
- de aanleg van landgoederen (extra) stimuleren
- oude panden in de binnenstad worden in ere gehouden, in het buitengebied niet
- nieuw- en oudbouw moeten beter op elkaar aansluiten
- geen Schotse Hooglanders hier!
- de aanleg van natuur [in het weidegebied] is grote onzin
- de openheid van het landschap ook ten Westen van de weg Bunnik – Wijk bij Duurstede handhaven
- ondeskundig verkeersplan
- het verkeer door de dorpen is vreselijk. Rondwegen, eventueel verlaagd aangelegd met geluidswallen, hadden reeds lang aanwezig moeten zijn
- het groen in regio Bunnik wordt slecht onderhouden, in regio Driebergen veel beter
- ik mis de houtwallen en de meidoorn

Oirschot – Best (gebied 7)

Het gebied is samengesteld van karakter, het omvat verschillende landschappen, ook buiten het kaartje.

- een gedeelte van het landschap op de kaart is open (landbouwgrond en weiland) en het andere deel is heel besloten (natuurgebied de Mortelen)
- Oirschotse heide staat er niet op maar hoort er ook bij
- de mooiste gebieden vallen buiten het kaartje

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

Dit is niet veel. Een enkele opmerking:

- een fietspad langs de oude Grintweg
- vaste mountainbikeroutes
- paden voor invalidescooter
- geen recreatieve luchtvaart
- aaneengesloten ruimte- en rustgebied, er is nu teveel verkeer
- er worden teveel wegen afgesloten met slagbomen, vooral zandwegen; veel gebieden niet meer toegankelijk, of alleen voor leden

Historisch karakter

- het terugbrengen van de Beerze in de oude natuurlijke staat; wanneer ik kan zien hoe het landschap vroeger was ingericht (stroomgebied Beerze)
- de indeling en perceelsvorm, hier horen bolle akkers te zijn; historische agrarische inrichting
- broekvelden omgeven door houtwallen
- eikenwallen; houtwallen; heggen
- slingerende paden, dwars door het boerenland; die driehoeken vormen waar ze samen komen
- kleinschalige landschappen, kleine weilanden omringd door bomen of wallen of sloten
- mooie bestrating
- natuurgebieden, bos en hei
- zomaar bossen tussen de akkers
- kleine landschapselementen: kronkelende sloten en beken met begroeide kanten, solitaire bomen, bomenrijen, hagen, kleine bossages
- een goed beheerd landschap
- zoals het 50 jaar terug was, evenwicht tussen natuur en landbouw

Natuurlijkheid

- kleinschaligheid van menselijk gebruik; kleine percelen, nog zoals vroeger
- harmonie van ‘oude’ natuur en agrarisch gebruik, niet: dat onderdeel in dat vakje of hokje; niet te strak ingedeeld
- de relatie grondsoort – begroeiing en fauna; door verschil in hoogte (zanderige droge heide) en laaggelegen natte gebied (op leem) zijn er grote contrasten, gebiedseigen, in flora en fauna
- geen asfaltwegen en rechte sloten
- boerderijen met omheinde tuinen van beukenhagen

- de vele slingerende wegen, de landweggetjes
 - terugkeer van vogels en dieren die er 30 jaar geleden ook waren
 - natuurlijk is niet hetzelfde als verwaarloosd; een beetje vrije groei; snoeihout blijft niet teveel liggen bij wegen; goed onderhoud van bossen, bijv. wat betreft uitdunning; de natuur controleerbaar zijn gang laten gaan, op plaatsen waar het kan
 - er is hier weinig kunstmatigheid, geen bossen bestaande uit rijen bomen; evenwicht, geen storende gebouwen of veel drukte
 - niet te dicht aangeplant met bos
 - er is veel natuur aangelegd, het maken van natuurgebieden is een trend aan het worden, maar het duurt lang (tot 5 jaar) tot het natuurlijk oogt
- Natuur heeft ook zijn plaats: Van dorp naar boerenleven en dan naar natuur

Ruimtelijkeheid

- zachte overgangen en begrenzingen van diverse landschappen
- kleinschalig en besloten; maar ook: weidse landbouwgronden en openheid
- variatie en verrassing: bos afgewisseld met akkers en weiden, afwisselend open en besloten op bescheiden schaal
- alleenstaande bomen
- coulissen en doorkijkjes
- geen kaarsrechte wegen en blokken met rijen dezelfde bomen erlangs
- je vrij kunnen bewegen in het landschap
- de gezichten die bij de verschillende landschappen horen, op heide vergezicht, in de bossen de hoge bomen, weilanden grillig van vorm en omgeven door bosranden of struiken, kronkelende beekjes
- genoeg begroeiing, zodat het geen polder is
- steeds andere inhoud van het landschap: bossen – akkers – weilanden – houtwallen – kleine ruige stukken
- de vennen
- de wisselende verhouding van bebossing ten opzichte van akkers en weiden
- overall zicht op bossen en weilanden
- goede aansluiting met andere gebieden

Zintuiglijke indrukken

Behalve de indrukken die in andere gebieden ook genoemd worden, zoals rust en stilte, geluiden van vogels en andere dieren, invloeden van het weer, het licht, de donkerte 's nachts en de indrukken die horen bij de verschillende seizoenen, is hier speciaal het continue lawaai van de A58 genoemd en de continue stank van de varkensboeren.

Verbeteringen

Natuurontwikkeling wordt het meest genoemd, zoals de aanleg van de nieuwe Beerze + natuurgebied, de Stille Wille; Spoordonk, met meandering, vistrappen, etc. Verder:

- de waterhuishouding
- de bereikbaarheid van de bossen
- veel terug van vroeger

- meer aaneengesloten [natuur]gebieden; het aan elkaar laten groeien van natuurgebieden
- woningbouw

Verslechtingen

- continu lawaai van de provinciale weg Oirschot – Middelbeers en de A58
- opslag en bebouwing in het buitengebied die er niet in thuis hoort; hier en daar staan woningen die absoluut niet passen in deze streek, hier zou strenger naar gekeken mogen worden
- steeds meer openbare verlichting
- verkeersdrempels buiten de bebouwde kom
- teveel verschillende soorten recreatie, zoals motorcrossen, mountainbikers
- kunstmatige natuuraanleg; goede grond onder water zetten
- op veel plekken is de kleinschaligheid verdwenen
- te gestructureerd landschap
- de monocultuur van mais is de doodsteek voor de landschapsbeleving; landschap eentoniger door mais
- minder koeien in de wei
- de cultuurhistorie van landschap + bebouwing heeft veel te lijden gehad
- verdergaande versnippering van de natuur
- de Kemperweg snijdt het dorp in tweeën
- te dichte bebouwing
- in het buitengebied worden veel dreven afgesloten
- er is een veel te groot bungalowpark gekomen (400 bungalows), dat geeft ook veel verkeer
- teveel vossen en daarom weinig wild
- teveel regels voor de boer
- camping verstoort het leefmilieu van de buurtschap
- elzen, vlierstruiken, wilgen, populieren verdwijnen steeds meer
- onnodige wegeaanleg
- veel particulier terrein met beperking van bewegingsvrijheid
- te grote natuurdruk op de agrarische sector
- vervuiling Wilhelminakanaal
- vernieling van de Oirschotse heide

Schoonheid

- de veelheid van kleine landschapselementen
- de harmonie tussen landschap, begroeiing, bewoning en flora en fauna; de verhoudingen; de samenhang; de harmonie tussen cultuur en natuur, tussen landbouw en bossen e.d., alles in goede verhouding en samenhang
- het watergebied is fantastisch
- bomen langs de binnenwegen
- levend water met daaromheen flora en fauna
- de kleinschaligheid; kleinschalig agrarisch
- het coulissenlandschap
- zachte overgangen van diverse landschapstypen
- in dorpskernen nog veel authentieke pitoreske bebouwing

- de landweggetjes
- gezonde boerenbedrijven
- de natuur in de zogenaamde broekvelden
- veel ruige gebieden; ruigte van de natuurlijke begroeiing

Opmerkingen

- de moderne landbouw accepteren, met behoorlijke groenvoorzieningen
- geen 'witte' villa's
- niet zo moeilijk doen over woningsplitsing, want stel dat je een langgevelboerderij in verouderde staat wilt opknappen. Dat is meestal te duur voor 1 gezin, maar wel te doen voor 2 gezinnen als je er twee-onder-een-kap van maakt. Zo worden die panden ook beter en netter onderhouden
- graag niet overal mais, het is saai als het er staat en als het weg is, dan zie je één grote kale vlakte; de vele maisvelden maken het beleven van de natuur in de zomer eentonig
- bij bedrijven zou een duidelijke relatie tussen vee-aantal en beschikbare grond gewenst zijn
- s.v.p. geen bedrijven in het buitengebied zoals meubelbedrijven, autohandel, e.d.
- illegale bouw in het buitengebied door Mafiapraktijken van B&W.
- het 20 miljoenproject Spoordonk is veel te duur
- in andere landen doet men veel meer moeite om het oude functioneel te laten
- haal de vossen en rovers uit het landschap
- veel miskleunen in (beschermd) dorpskernen
- het rijk springt financieel te weinig bij om het landschapsbelang te kunnen realiseren
- het is onduidelijk waar je moet zijn voor landschapsbeleid en recreatie, het is niet duidelijk welk beleid door wie gevoerd wordt
- het buitengebied wordt door de gemeente slecht en slordig onderhouden, vooral de bermen langs de landwegen
- meer broedgelegenheden voor vogels aanleggen, maar natuurlijke, geen nestkasten
- stiltegebieden aanleggen
- versnippering tegenhouden
- niet alleen bomen planten maar ook wilde planten
- het militaire oefenterrein meer open kappen, zodat je doorkijkjes krijgt vanaf de Oirschotse dijk
- de flora in de sloten wordt vernietigd door mechanisch uitdiepen
- de buitenruimte moet openbaar zijn, geen afsluiting door privé-bezit
- bij het afsluiten van wegen en natuurgebieden met slagbomen wordt teveel nadruk op de natuur alleen gelegd en worden de boeren vergeten; ruimte voor de boeren laten en niet alles als natuur bestempelen en helemaal laten verwilderen
- dat het allemaal nogal duurt bij gemeente en overheid om een bepaald gebied in bescherming te nemen, bijv. de Boterwijk in Oirschot

Boxtel – Liempde (gebied 8)

Boxtel – Liempde (gebied 8)

Van dit gebied werd opgemerkt:

- min of meer een achtergebleven gebied

In tegenstelling tot de remmende voorsprong kan dit heel goed een bevorderende achterstand betekenen. De Dommel en het Dommeldal bepalen in dit gebied de beleving het sterkst. Daarnaast zijn ook de bolle akkers, of bolakkers, vaak genoemd.

Anderzijds werd ook gezegd:

- het landschap is niet echt veranderd, maar het is enorm gekrompen door al die industrie en woningbouw en wegeaanleg
- het landschap bestaat vooral uit gemengd bos, afgewisseld met weilanden met houtwallen

Recreatie, wat wordt gewenst of gemist?

- veel plaatsen zijn afgesloten of onbereikbaar, bijv. het Broek, de Bunder, Espendonk
- er zijn beslist niet meer wandel- en fietspaden nodig, maar de bestaande moeten niet afgesloten worden
- veel hinder van sluipverkeer in Liempde wegens het ontbreken van een logische ontsluiting richting St Oedenrode en Schijndel
- dichtgroeien van wandelpaden door distels; beter onderhoud van wegen
- openbaar vervoer, bijv. van station Schijndel naar natuur
- wandelpaden, vooral langs de Dommel
- te vroeg kanovaren op de Dommel verstoort het broeden van vogels/eenden

Historisch karakter

- de oorspronkelijke loop van de Dommel
- het hoogteverschil tussen de akkers in het Dommeldal
- oude steilranden; zandruggen
- dat de historische oorsprong nog te zien is (beekdal, weiden, nederzettingen, akkers, bos/heide)
- agrarische percelen zijn speels, niet rechtlijnig
- driehoekige dorpspleintjes; oude dorpskernen nog intact
- het cultuurlandschap, 1200 jaar oud
- de oude landwegen en –weggetjes
- kleine weipercelen met houtwallen

Natuurlijkheid

- restanten van het oude cultuurlandschap die zich zelfstandig hebben kunnen ontwikkelen
- het ruige landschap, bos met beheer maar zonder prikkeldraad etc
- de Geelders
- het populierenlandschap
- de biesen op de natte grond
- landschappelijke variatie (van beekdal tot bolle akkers en woeste gronden/bos) waar verschillende soorten planten en dieren op afkomen

- mooie natuur geeft een gevoel van rust, vrede, saamhorigheid. Dit is een onmisbare tegenhanger van de zorg en de drukte die de maatschappij oplegt
- er komen steeds meer boomkwekers, het wordt te kunstmatig

Ruimtelijkheid

- afhankelijk van het landschap: de heide heeft vergezichten maar in het Dommeldal wordt de ruimtelijkheid bepaald door meanders en stromend water
- veel mooie kleine dorpjes
- het pseudo-ongeordende
- de rust, weinig recreanten aanwezig, voor mij dus geweldig genieten
- knus door kleine oppervlakten van percelen, daardoor telkens anders
- enigszins glooiend, hoogteverschillen in het landschap
- een goede verdeling open – gesloten, in een goede verhouding
- mais is ruimtebelemmering; de hoogte van de mais bepaalt de ruimtebeleving, dus in juli tot september weinig ruimte

Verbeteringen

- de laatste jaren wordt er wat zorgvuldiger met de ruimte omgegaan, 15-20 jaar geleden is er veel misgegaan
- bescherming van historische plekken, zoals het Dommeldal, bolle akkers, bossen; ook restauratie
- de waterhuishouding
- veiligheid in het verkeer

Verslechtingen

Behalve dat het landschap volgebouwd wordt, vooral met industrie en schuren en stallen:

- de kunstwerken op de rotonde in B., afschuwelijk, zoiets hoort niet thuis aan de rand van een bosrijke omgeving maar in een stad
- de horizon wordt erg beperkt door de vele stallen en steeds meer kassen
- wandelpaden worden door particulieren afgesloten
- 95% van de bomen die hier in Broek 35 jaar geleden stonden zijn gekapt en 50% van de sloten is gedicht, ook weggetjes zijn verdwenen, hier en op veel plaatsen
- de versterking en verlichting van wegen
- de populieren langs diverse wegen zijn de laatste jaren teveel verdwenen; veel bomenrijen langs wegen en sloten worden gekapt en niet meer aangeplant
- verdwijnen van houtwallen en solitaire bomen
- het machinaal maaien van waterlopen, in het voorjaar maaien ze alles kapot en het is niet nodig in het voorjaar
- door de A50 verdwijnen veel paden
- er verdwijnen teveel agrarische bedrijven – juist zij geven historie en flora en fauna
- bouw van grote stallen in het Dommeldal, dat past niet in die omgeving
- teveel huizen op elkaar, geeft een ‘gedrongen’ beeld
- veel dreven afgesloten
- op plaatsen zijn radicaal bomen gekapt om de ‘natuur’ te stimuleren, op andere plaatsen wordt er machinaal ingegrepen om gegroeide natuur te vernietigen

omdat het niet de natuur is die daar ‘gewenst’ is – accepteer een gebied eens zoals het is

- steeds meer verharde wegen, met als gevolg veel meer doorgaand verkeer en sluipverkeer, ook door afsluiting van doorgaande wegen
- broekbos bijna helemaal verdwenen
- onderhoud van sloten, wegen en bermen
- kijk naar de A50 en wat Veghel afbreekt om industrie te bouwen, de fazanten lopen tussen het vrachtverkeer en eekhoorns lopen in nieuwe woonwijken; de economie moet draaien, maar niet ten koste van alles
- beuken en knotwilgen geplant, helaas ten koste van de populier

Schoonheid

- kronkelige fiets- en wandelpaden, aangepast aan de oorspronkelijke vormen van het landschap
- de samenhang van modern en vroeger; alles op de goede plaatsen en in goede verhoudingen
- de compleetheid, d.w.z. weiden, bomen, wolken, vogels, dieren – aaneensluitend
- een goede afstemming tussen functies
- de Dommel en het Dommeldal, in het algemeen de afwisseling van open en gesloten gebieden, zoals water en bossen
- water in veel verschillende vormen: plassen, sloten, vennen, beken, poelen
- de oude dorpskern van Liempde; de dorpjes
- steilranden
- kronkelende wegen met hier en daar een kapelletje; behoud van karrensporen, niet teveel asfalt
- oude gebouwen die één zijn met de natuur
- braamstruiken
- veel soorten bomen en veel soorten bos
- het evenwicht tussen bebouwing en natuur [wat niet wil zeggen gelijk verdeeld]

Ook hier werkt een verwachtingspatroon:

- alles op de goede plaatsen en in goede verhoudingen

Opmerkingen

- teveel boerenvilla's
- een grote bulldozer kwam heel ons binnenveld overhoop zetten
- sinds de gemeentelijke herindeling hebben we weinig inspraak als stiefgemeente
- het lawaai van de vliegtuigen van Welschap is erg storend
- laten we de voedselproductie in eigen hand blijven houden
- economische vooruitgang maakt dit gebied slechter
- sinds de herindeling van Liempde bij Boxtel zijn de landwegen niet meer te bereiken want het groeit dicht
- alleen wat bossen doen nog aan vroeger denken, verder wordt alles verknald door de ruilverkaveling
- meer zandwegen laten bestaan, met eventuele verharde strook voor fietsers

West Zeeuws Vlaanderen (gebied 9)

De bewoners rekenen de duinen, de zee en het strand ook tot het gebied.

Dit gebied staat onder grote druk. Hoewel het door de akkerbouw en de verschillende polders met dijken en kreken een sterk eigen karakter had en deels nog steeds heeft, wordt dit karakter sterk aangetast. Als bedreigingen zijn genoemd:

- de vestiging van varkens- en melkveehouderijen (buiten verhouding groot en permanente stank)
- natuurontwikkelingsprojecten
- verkeersontwikkelingen, zoals rondwegen en verkeersdrempels in het buitengebied
- verstoring van het kustkarakter door hoogbouw en de bouw van recreatiebungalows aan de kust, bij Cadzand

Vooral over het eerste wordt veel geklaagd.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

- meer fietsmogelijkheden door de polders, toeristen en bewoners waarderen de vele kleurschakeringen van de landbouwgewassen veel meer dan eventueel meer natuur; onze cultuurhistorie is specifiek, de natuur is algemeen. [waarbij dan ook nog de attractie komt van het kijken naar bezigheden van agrariërs op het land, kijken naar werken]
- de polderdijken fietsvriendelijker maken, dat maakt het buitengebied beter bereikbaar
- water voor iedereen, niet alleen voor vissers
- Zeeuws Vlaanderen heeft alles: zee, duinen, de akkers met de verschillende gewassen, veeteelt met koeien in de wei, bomen in het landschap, kreken, dijken met uitzicht
- wandelwegen vanuit de woonkern, Oostburg blijft afgesloten door de rondweg
- wandelroutes rond kreken
- een fiets/wandelpad van Cadzand naar Breskens door de duinen

Historisch karakter

- kleine landschapselementen: dijken, kreken, wallen en schansen, oude wegen, boerderijen, oude weilanden, drinkputten, oude torens, schorren, karrenvelden, bomenrijen [deze geven de grote buitenruimte een menselijke maat, ze zorgen voor afwisseling binnen de grootschaligheid]
- natuurlijke oude lijnen in het landschap, vroeger door mensen gemaakt, bijv. dijken [de lijnen zijn natuurlijk omdat ze het oorspronkelijke landschap volgen]
- een historisch poldergebied met van oorsprong kleine polders met dijken en kreken
- landschapsvormen die niet zijn gewijzigd
- typisch landbouwgebied, met een grote diversiteit aan gewassen
- geen of weinig bos, dat hoort niet op de Zeeuwse klei
- stadswallen aangelegd door prins Maurits in 1623
- kreken, schansen en overige reliëfverschillen
- bochtige wegen en sloten; oude kronkelende polderwegen; niet strak en kaarsrecht

- binnendijken met bomen
- oude dorpskernen, met kerkring en marktplein
- typisch landbouwgebied, met grote diversiteit aan gewassen

Natuurlijkheid

- er is hier sprake van een cultuurlandschap, door mensen gemaakt; het karakter van de streek is per definitie niet natuurlijk, het is een oud cultuurlandschap
- algemeen karakter wat past in een historisch poldergebied met van oorsprong kleine polders en kreken; de historische inpolderingen, met hun beplantingspatroon
- de historische inpolderingen
- de dijken
- oude weilanden, drinkputten
- het beplantingspatroon en de authentieke flora
- de natuurontwikkeling rond de kreken
- het mooie strand zonder bebouwing (behalve Cadzand)
- het karakter van het gebied is niet natuurlijk, het is een cultuurlandschap
- de kreken en waterlopen met hun dieren
- de dingen die het minst door de mensen veranderd zijn
- mooie poldergezichten met karakteristieke knotwilgen
- authentieke flora en beplantingspatroon
- het streekeigene, dus het polderlandschap in zijn oorspronkelijke vorm en aanleg, dus geen bos
- traditionele activiteiten zoals landbouw en veeteelt
- het groeien en bewerken van de gewassen
- de duinen en het strand
- het duinlandschap is niet te gecultiveerd

Ruimtelijkheid

Het gebied wordt ruimtelijk gedifferentieerd door de kleine landschapselementen (zie bij historisch karakter). De indeling en de overzichtelijkheid zijn zo groot dat de kleinere polders zelfs 'kamers' worden genoemd en de nog kleinere elementen 'meubilering' of 'aankleding' (door verschillende personen).

- uitgestrekte polders, dijken, bomenrijen, soms kleinere 'kamers'
- het overwegend agrarische karakter, met het aangeklede landschap
- de samenhang tussen diverse gebieden, de herkenbare indeling
- perspectief door dijken en dijkbeplanting en vrij liggende dorpjes; coulissen, geven dieptewerking
- de oude structuren in het landschap
- ver kunnen kijken en toch heel afwisselend door dijken, al of niet begroeid
- water moet goed zichtbaar zijn, dat werkt spiegelend

Wat voor de buitenruimte geldt, geldt ook in dorpen:

- dat de dorpen en steden 'ruimtelijk' blijven, niet volgebouwd

Zintuiglijke indrukken

- het licht wisselt de hele dag, we hebben nog het licht van de streek zoals het geschilderd werd

Heel vaak werd geklaagd over de varkensstallen

- de mammoet varkensbedrijven geven veel stankoverlast

Verbeteringen

- op marginale gronden komt meer natuur
- uitbreiding van natuur tot gronden rond kreken
- goed bewerkte akkers waar vroeger alleen verdrongen weiden waren
- herstel van flora en fauna door beter beheer/milieuwetten
- alleen voor de recreant
- rondwegen rond de woonkernen
- betere campings en mooie vakantieparken; toeristenplaatsen zijn mooi aangelegd, mooi in het landschap ingepast (door toeristen)

Verslechteringen

Het aloude evenwicht en de stabiliteit dreigen uit de streek te verdwijnen.

- de kracht en de dynamiek van het polder-, dijken- en krekenlandschap verdwijnen

Recreatie

- stijlloze bungalows in Cadzand, boven op de duinen
- teveel bebouwing langs de kust
- veel niet-landschappelijk-ingepaste vakantiewoningen
- vernieling van Cadzand bad door mislukte boulevard-aanleg en hoogbouw
- bebouwing tegen en op duinen; hoogbouw langs de kust, in Cadzand en Breskens, past hier niet, duinen is een landschap dat bij uitstek vrij hoort te zijn
- kleine kernen zijn in de winter uitgestorven omdat de huizen verkocht zijn aan toeristen, daardoor verdwijnen diensten uit de kleine kernen; verregaande voorzieningen voor toeristen terwijl de lokale bevolking achtergesteld wordt
- teveel recreatieve uitbreiding voor zo'n klein oppervlak
- hoogbouw aan de kust, recreatiedorpen, teveel campings en vakantiewoningen, met verloedering van de woningen die er staan

Natuurontwikkeling

- doldwaze onrealistische natuurprojecten
- kunstmatig natuurgebied aangelegd dat niet in de streek past
- kunstmatige aanleg van natuurgebieden past niet in het gebied, bovendien verdringt het inheemse soorten en voegt er ook niets aan toe, met als gevolg bijv. een overpopulatie van ganzen en overlast; meer overwaaiend onkruid uit natuurgebieden en de eendenstand loopt finaal uit de hand
- teveel onnatuurlijke ingrepen door zogenaamde nieuwe natuur-aanleg
- Clemenspolder (?) bij Groede, afschuwelijk
- ruimte creëren voor watervogels is mooi, maar wel overlast afwentelen op boeren – dat is asociaal
- in landbouw veel overlast van eenden en ganzen, maar een vergoeding is moeilijk
- het is hier van oorsprong een polderlandschap, dus géén bos

Landbouw

- grootschalige projecten zoals varkensschuren misstaan
- disproportionele groei, naar aantal en omvang, van varkensmesterijen en melkveebedrijven

- de varkensstallen zijn een gruwel, de melkveebedrijven zijn dat in mindere mate, maar de weilanden zijn oninteressant zonder koeien
- traditionele landbouw en veeteelt verdwijnen steeds meer door toenemende regelgeving
- de druk van niet-agrarische bedrijvigheid

Verkeer

- het project 'duurzaam veilig' is te rigoreus ingevoerd
- verkeersdrempels in de polder tasten het totale landschap aan
- overdaad aan lelijke verkeersremmers
- het project 'duurzaam veilig' geeft een onrustig verkeersgedrag met onverwachte gevaarlijke snelheidsremmers
- duurzaam 'rood' wordt aangetast door duurzaam veilig

Tenslotte:

- zeedijken zijn te rechtlijnig

Schoonheid

- de afwisseling van polders, bijv. in reliëf
- de begroeide dijken; de dijken met karakteristieke knotwilgen
- het open polderlandschap, met kreken en dijken en typische boerderijen met grote variatie in gewassen; landbouw is het dominante karakter
- de natuurlijke kustlijn; de natuurlijke grens van de Westerschelde
- de duinlandschappen
- de zee met de kust
- de kracht en dynamiek van het polder-, dijken- en krekenlandschap
- de door de begroeide dijken gevormde kamers/polders
- de samenhang tussen de diverse gebieden en de authenticiteit, de herkenbare indeling
- de afwisseling van polders
- de zee met visserij
- de harmonie
- schoon is wat tot rust brengt
- kleine overzichtelijke dorpen
- natuurlijke kreken
- hagen en struiken
- wilgen langs wegen en kreken

Als aanbevelingen zijn gedaan:

- gebruik alle beschikbare geldmiddelen voor onderhoud van wegen, dijken, beplanting, waterlopen, kustwering, e.d. en beperk de uitbreiding van natuurgebieden; behoud het landschap voor de landbouw, leg geen gebieden aan zoals de Clemenspolder (?); niet kost wat kost natuur proberen te creëren maar bestaande waarden accentueren
- als er toch hoogbouw moet dan meer zoals in Knokke (straat parallel aan de boulevard): wel hoog maar er niet hoog uitziend door speelse vorm en dakpangedeelte
- tussen Cadzand en het Zwin geen bebouwing, en zeker geen hoogbouw

- het moet zichtbaar blijven hoe het landschap is ontstaan. Hier is dat vooral door voortgaande bedijking van de kweldergebieden. Oude dijken en kreekrestanten moeten daarom bewaard blijven
- geen bosaanplant, geen waterpartijen en zeker geen potpolders(?) – gewoon goed onderhouden wat er is
- geen varkensfokkerijen meer; haal a.u.b. de varkensboeren weg, dan wordt de streek weer leefbaar
- probeer een balans te vinden tussen natuur, recreatie en landbouw en sier het landschap op met bomen [waarbij een balans niet wil zeggen: gelijke gewichten, niet tussen en niet binnen functies]
- beplanting is nodig, als meubilering van het landschap
- caravanterreinen beplanten
- géén recreatiewoningen meer bouwen

Verdere opmerkingen

- jammer dat de gemeenten Sluis-Aardenburg en Oostburg worden samengebracht. Er zijn te grote verschillen in karakters
- het zou prettig zijn als de lokale bevolking ook inspraak en inspiratie zou kunnen bieden aan de inrichting van het landschap
- er zijn te weinig bomen
- als er beplanting wordt weggehaald moet er nieuwe komen; graag meteen weer herplanten bij kappen

Één enquêteformulier is ingevuld door een Duits echtpaar dat al 20 jaar een vakantiewoning heeft. Frappant is dat zij dezelfde kwaliteiten in het landschap waarnemen als de bewoners, en zelfs dezelfde verslechtingen: de aanleg van campings en de bouw van vakantiewoningcomplexen en de verkeersafwikkeling. Schoonheid is voor hen o.a. “Erhalt der dörflchen Charaktere (Verbleib der Einheimischen)”.

Wittem – Gulpen (gebied 10)

Wittem – Gulpen (gebied 10)

Het reliëf draagt sterk bij aan alle basiskwaliteiten. De grootste druk op het gebied komt van het toerisme. Zuid Limburg dreigt hetzelfde lot te ondergaan als de Waddeneilanden: te bezwijken onder het toerisme.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

Er worden nauwelijks dingen gemist. Soms:

- meer bruggetjes over de Geul en Gulp om nog beter te kunnen wandelen
- motorsportmogelijkheden
- beter onderhoud van fiets- en wandelpaden
- mountainbikers scheiden van wandelaars
- speelterrein voor kinderen
- in de dorpskern Eternaken kun je nergens een pintje pakken of even op een terrasje zitten, er is zelfs geen klein dorpswinkeltje in deze plaats meer, het is een uitgestorven gat geworden
- er zijn zat voorzieningen in het buitengebied, recreatie verstoort het buitengebied
- wegversmallingen en verkeersdrempels leveren gevaarlijke situaties op voor fietsers
- het buitengebied wordt steeds meer geëxploiteerd door gemeenten, horeca, campings, evenementen zoals wielerkoeursen. Hierdoor is het gemotoriseerd verkeer explosief toegenomen, ten koste van wandelaars en fietsers die hier traditioneel kwamen genieten van rust en stilte. Ik zou graag motoren vanwege hun lawaai en onbehoorlijk weggedrag helemaal willen verbieden in de buitengebieden en wegen willen afsluiten voor gemotoriseerd verkeer, uitgezonderd landbouwvoertuigen

Historisch karakter

- specifieke landschapselementen zoals de vakwerkhuisen, de carré-boerderijen, de graften in de hellingen, waterputten en pompjes, poelen, holle wegen, veldwegen en voetpaden, wegkruisen en kapellen, hoogstamfruitbomen, gemengde hagen (meidoorn, esdoorn), droogdalen, kleine percelen, kastelen, wild
- de variatie in de landbouw
- gebruik van mergel als bouw materiaal
- de integratie van natuur en cultuur
- authentieke dorpsgezichten; de dorpen zijn nog echte dorpen
- geen asfalt

Natuurlijkheid

- de kleinschaligheid, daar is Limburg 'groot' in.
- het gebied is op een prettige manier sterk door de mens bepaald
- de eenheid van bos en weiland
- wat onderhoud betreft niet zien dat de mens de natuur een handje helpt, dat het een beetje kan woekeren; natuurlijk bosbeheer
- de relatieve ongeschondenheid van het landschap
- meer natuurlijke wegbermen
- ruigtes

- aanwezigheid van water, beken in de dalen maar meer poelen op de plateaus
- water zijn vrije loop laten
- de aanwezigheid van inheemse flora en fauna, kwantitatief en kwalitatief

Ruimtelijkheid

Hier werkt het reliëf het sterkst, zowel de heuvels met hun vergezichten als de dalen met hun beslotenheid.

- de verrassing van steeds weer een ander panorama; het heuvelachtige, steeds een andere horizon; om iedere hoek een nieuw (ver)gezicht
- of een dorp in een gat ligt of tegen een helling aan
- de verschillende overlappings van bos naar weide
- door de vele heuvels zie je zelden heel ver
- een kilometer verder is het gebied weer anders
- het dalenlandschap, geeft een intiem en besloten karakter; maar toch geen kleine ruimtes
- de gevarieerde indeling en de beslotenheid ervan
- veel plekken van waar je naar de verschillende dorpen kunt kijken; dat je op bepaalde punten wel 4 of 5 verschillende kerktorens van dorpen kunt ontdekken
- de maatvoering van de beplanting en de verkaveling
- variatie in hoogte en in begroeiing
- de openheid met zijn variatie
- het ziet er niet ruimtelijk uit door de drukke strooksgewijze bebossing

Zintuiglijke indrukken

- bij heldere hemel 's nachts een schitterende sterrenhemel
- de altijd wisselende belichting van de zon over heuvels en dalen
- het rustige karakter

Verbeteringen

- (gemarkeerde) wandelroutes aangelegd en wandelkaarten uitgegeven
- hagen en hoogstamfruitbomen aangelegd, plaatselijk
- betere inpassing van bebouwing in het landschap
- stiltegebied ingesteld/vergroot
- onderhoud van wandel- en fietsroutes
- door natuurorganisaties worden veel kleine projecten opgezet die het landschap ten goede komen
- dat de groei in de bossen de laatste jaren de vrije teugel heeft gekregen. Niet meer alleen die strakke rijen dennen, maar meer loofhout, wat hier in Zuid Limburg thuis hoort

Verslechtingen

- de enorme toename van het toerisme, met al zijn begeleidende verschijnselen; grootschalig toerisme met grote bungalowparken en grote appartementencomplexen, te dominant in de omgeving; op het toerisme kan beter ingespeeld worden, met hun rommel; de Mergellandroute is slecht voor het milieu en erg storend in het weekend; dit gebied is één toeristische trekpleister in de zomer, wat geen pretje is door de vele wandelaars, wielrenners, motorfanaten en

toerrijders die files veroorzaken; de grote drukte die samenhangt met de Mergellandroute; verveelvoudiging hotels en parkeerterreinen; dagrecreanten verstoren vooral in het weekend de rust door hun grote mobiliteit (autos, motors, grote groepen wielrenners)

- te snelle toename van gemotoriseerd verkeer en geen visie daarop
- kleine boeren worden doodgedrukt
- door het asfalteren van holle wegen veel wateroverlast onderaan de helling, en ook veel sluipverkeer
- windmolens (net over de grens in Duitsland)
- de waterlopen worden niet goed onderhouden, beekjes groeien dicht en weilanden veranderen in moerasgebieden waar je niet meer kunt lopen of het vee kunt laten grazen
- teveel nieuwbouw op slechte locaties
- op wegen overal gekleurde obstakels, palen, borden; teveel binnenwegen geasfalteerd en de overduidelijke markeringen met 'verkeerspoorten' bij de ingang van dorpen; verkeersdrempels passen niet in het landschap. Verlichting langs buitenwegen
- afsluiten van terreinen voor wandelaars
- streekvreemd vee, zoals Schotse Hooglanders, Galloway runderen en vreemde paardensoorten
- aanplant van stroken bos
- afvlakken van plateaus in het landschap
- bodemerosie door verkeerd ploegen
- 'de natuur zijn gang laten gaan' geeft veel verwildering, dat werkt verloederend, bijv. het 'wild stromen' van de Geul. Bos beter opruimen zodat de bosbessen, die je hier vroeger heel veel had, weer terugkomen
- geen aan het landschap aangepast beleid door diverse organisaties zoals SBB, Natuurmonumenten, GKL (?)
- te weinig huisvesting, geen groei. Er mag hier amper nog gebouwd worden
- het landschap wordt te erg betutteld, het wordt te netjes, te kitschig; over de grens in België is het waarachtiger
- sportvliegtuigen boven stiltegebieden
- landschapstractoren zijn te zwaar en te breed voor de smalle binnenwegen
- teveel lichtvervuiling 's nachts en lawaaivervuiling overdag (toeristische vliegtuigjes, crossmotoren in het bos, druk verkeer)
- de woningprijzen zijn te hoog voor de eigen bewoners, worden gekocht door import

Schoonheid

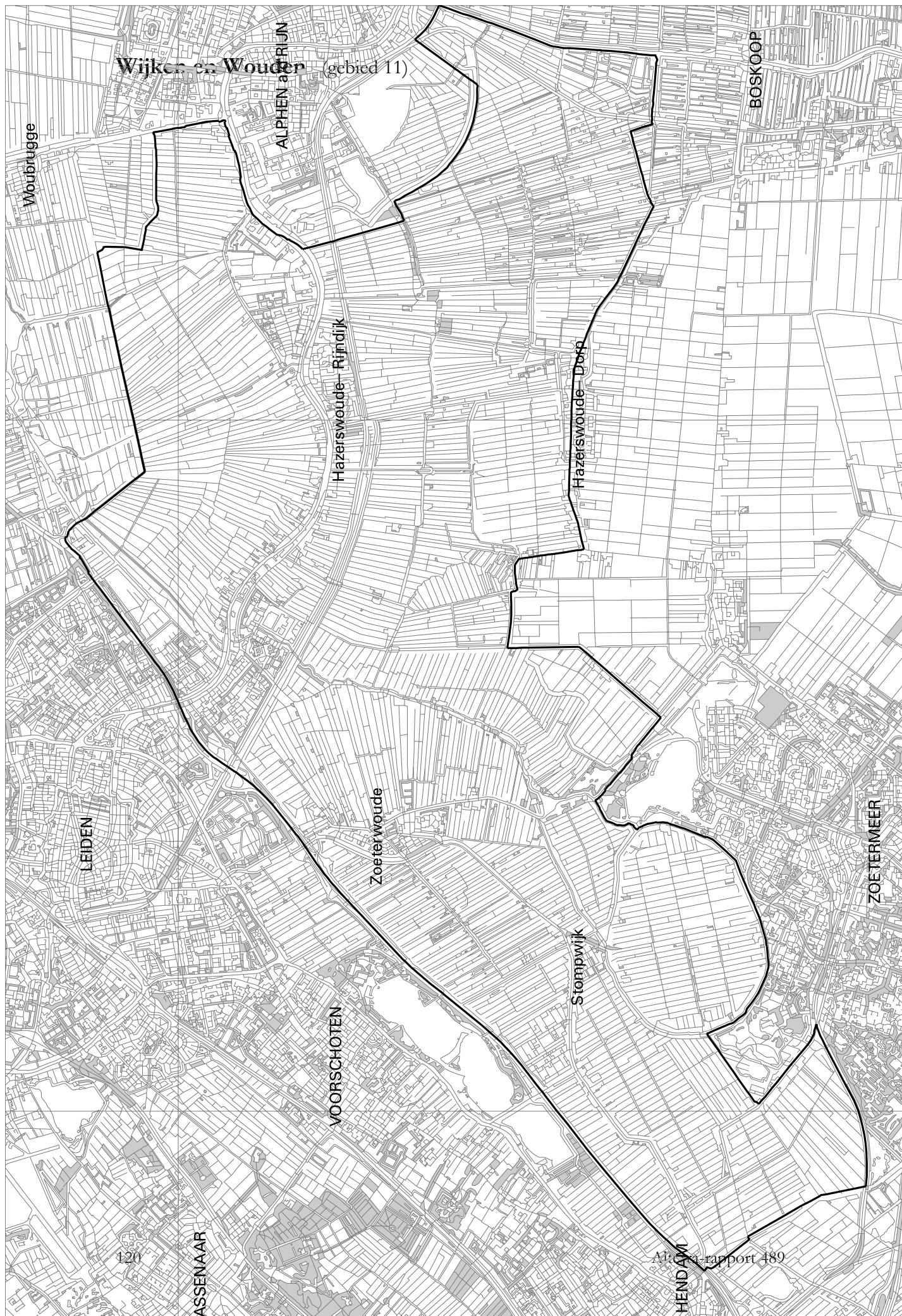
- de verwevenheid landbouw – natuur
- de verhouding bebouwde kom – buitengebied
- de ruimtelijke inbedding van kleinschalige akkers in het landschap
- kalkgrasland
- de integratie wonen – natuur
- oorspronkelijkheid en samenhang van de elementen; eenheid bos en weiland
- de indeling van het landschap
- het intieme karakter van het landschap

- heuvels met gevarieerde uitzichten, steeds een andere horizon
- de mooie landschappelijke vergezichten. Helaas gaan ze binnen een kort tijdsbestek (15 jaar) verdwijnen door de aanleg van de ecologische hoofdstructuur, recht toe recht aan
- kleinere percelen, dat maakt het landschap gevarieerder; verzorgd kleinschalig
- de historische elementen, vakwerkhuisen, kasteelboerderijen, de bouwstijl, holle wegen
- onderhoud op plaatsen waar dat nodig is
- dorpen zijn nog echte dorpen
- veldwegen en voetpaden
- heel veel afwisseling, op allerlei aspecten, en natuur, in veel verschillende vormen
- het verrassende element van de natuur
- de open structuur
- gevarieerd bos en gevarieerd open gebied en onderling gevarieerd
- Geuldal
- Grote verscheidenheid aan inheemse wilde planten en dieren

Opmerkingen

- nieuwbouw bij en van boerderijen moet aangepast worden aan de oude vorm: carré-bouw, nu staan dezelfde stallen ook in Friesland
- de pannendaken van nieuwbouwwijken zien er qua kleur soms dicht naast elkaar zo verschillend uit, dat valt negatief op bij een vergezicht over een dorp. Geen platte maar schuine daken, zodat het blokkendooseffect verdwijnt
- overheden geven teveel subsidie aan organisaties en te weinig of niets aan individuele landschapsverzorgers
- graag meer controle in stiltegebieden
- agrarische ondernemingen moeten niet nog meer verdwijnen, je moet ze meer betrekken bij het landschapsonderhoud
- er moet een betere vergoeding voor natuurbeheer door boeren komen
- het is begrijpelijk dat boeren voor de lage vergoeding die ze krijgen geen meidoornhagen meer willen onderhouden. Het huidige experiment met enkele meters akkerbloem-begroeiing die ook werkt tegen erosie vind ik een goed eigentijds alternatief, het ziet er goed uit en het werkt.
- er zou meer inzet van particulieren in het buitengebied, de niet-boeren, geëist kunnen worden door de gemeenten. Er wonen nogal wat particulieren, bijv. paardenbezitters, die lak hebben aan enig onderhoud aan hun terrein d.m.v. hagen- en bomenaanplant
- de gemeenten hier zouden extra moeten letten op horizonvervuiling, je ziet veel op en vanaf heuvels
- instandhouding van het authentieke heuvelland betaalt zichzelf terug door toerisme
- de amateuristische beoordeling door welstandscommissies. Belangenbehartiging?
- men moet zich niet teveel met de natuur gaan bemoeien
- de natuur niet te zeer aanpassen aan deze tijd, natuur moet geen mode worden
- herinrichting van het landschap niet achter een bureau maar ter plaatse, met mensen die in het gebied geboren en getogen zijn

- het plan om oostelijk Zuid Limburg te herinrichten vind ik verschrikkelijk erg, die mensen zijn zo bevooroordeeld, de natuurstichtingen leven in een fantasiewereld
- de natuur niet tezeer gaan aanpassen aan deze tijd
- bebouwing in stand houden maar zeker niet uitbreiden, anders verliest het Limburgse dorp zijn eigen karakter

Wijk en Woude (gebied 11)

Woubrugge

ALPHEN a.d. RIJN

BOSKOOP

Hazerswoude Rindijk

Hazerswoude Dorp

LEIDEN

Zoeterwoude

VOORSCHOTEN

Stompwijk

ZOETERMEER

120

ASSENAAR

Alphen rapport 489

HENDAM

Wijken en Wouden (gebied 11)

Dit is een gebied dat onder grote druk staat, zowel door sterke verstedelijking als uitbreiding van infrastructuur, zowel wegen als de HSL. Toch heeft het nog veel van zijn oorspronkelijke, krachtige karakter behouden.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

Hoewel veel mensen de aanleg van fiets- en wandelpaden een verbetering in het gebied vonden, had men toch nog behoefte aan nog meer mogelijkheden.

- doorgaande vaarwegen
- er is hinder van lage vaste bruggen, dammen en duikers bij varen
- voor wandelaars meer afwisseling op routes, vooral door begroeiing van bomen en bosjes
- wat beschutting in het open landschap, maar dan wel door lage begroeiing, want uitzicht is ook belangrijk. [Uit een onderzoek naar kleine bossen in Zuid Holland bleek dat mensen het net zo leuk vonden om een bos in als uit te gaan].

Historisch karakter

Het agrarisch karakter en het polderkarakter zijn hier zo mogelijk nog dominanter dan in andere gebieden.

Historische elementen zijn:

- allerlei typen watergangen, bruggen en bruggetjes, sluizen, gemalen, dijken en kades, molens
- de sloten die onze verre voorvaders gegraven hebben in de klei, met de schop
- het gebied bestaat uit meerdere polders, onze Achthovenerpolder is heel oud, ca. 1450, met de eerste windmolen
- vlietlanden

Ook historisch, maar schaars zijn:

- de begroeiing van knotwilgen, geriefbosjes, grienden, bosjes, bomen langs wegen en een rijke bermbeplanting

Verder zijn genoemd:

- de grillige indeling van het landschap [het onregelmatige in het regelmatige patroon]
- de kleinschaligheid van de percelen [in de grootschaligheid van de ruimte]
- de openheid van het veenweidegebied

Historisch is ook:

- de boer zijn gang laten gaan

Natuurlijkheid

Alle natuurlijkheid is hier een afgeleide van het cultuurlandschap. Behalve begroeiing hoort daar ook bij:

- de afwisseling in percelen, bijv. wel of niet gemaaid
- het kronkelige verloop van watergangen en landweggetjes
- niet te gereguleerd
- niet alles 'netjes' en in rechte lijnen
- de goede verhouding tussen open landschap en begroeiing, tussen water en land ['goed' is dan passend in het veenweidelandschap].

Ruimtelijkheid

- de weidse vlakte die rust uitstraalt
- in het landschap passende bebouwing van boerderijen en dorpjes, geven dieptewerking
- een schone horizon
- weinig bomen, struiken, etc.
- een onbelemmerd uitzicht over de polders [polders in meervoud. Het feit dat er meerdere polders zijn differentieert de ruimte voor de bewoners]

Door die grote openheid spelen ook de wolkenluchten en de verschillende weersgesteldheden hier een sterke rol in de ruimtebeleving

- de wolkenformaties, steeds anders
- de lichtval
- de windkracht

Rust is niet alleen een kenmerk van historisch karakter, natuurlijkheid, zintuiglijke indrukken, en schoonheid, maar ook van ruimtelijkheid:

- uitgestrekte weilanden zijn rustgevend

Behalve rust is ook vrijheid geassocieerd met ruimtebeleving.

- een gevoel van vrijheid
- vrij kunnen fietsen en wandelen door de polder
- je vrij kunnen bewegen

Door de lintbebouwing en de begroeiing zijn er behalve vergezichten ook:

- spannende doorkijkjes [ook dit differentieert het ruimtelijk beeld]

Zintuiglijke indrukken

De seizoenen worden sterk beleefd, en de verschillen in landelijke bedrijvigheid die daar bij horen. Ook voor de zintuiglijke indrukken zijn de luchten sterk bepalend, en vooral het licht, hoe dit verandert in de seizoenen en bij verschillende weerstypen. Belangrijk, zoals in alle gebieden, is dat het 's nachts echt donker is.

Verbeteringen

Zoals in alle gebieden wordt ook hier de aanleg van fiets- en wandelroutes zeer gewaardeerd.

Andere maatregelen hebben zowel voor- als nadelen. Bijvoorbeeld:

- natuurontwikkeling geeft meer recreatiemogelijkheden, maar past eigenlijk niet in het landschap
- de aanleg van de N11 ontlast andere wegen maar geeft veel overlast.
- door de ruilverkaveling is het gebied toegankelijker voor iedereen, maar nadelen zijn het egaliseren en strak trekken van weidegebieden en dat veel houtwallen en boerderijen zijn verdwenen
- industrie zorgt voor werkgelegenheid maar ook voor hinder en horizonvervuiling.
- veel woningbouw, jammer maar noodzakelijk.

Verslechtingen

De HSL en nieuwbouw vormen de grootste bedreiging, waarbij de verstedelijkingsdruk vooral vanuit Leiden, Zoetermeer en Alphen komt.

- het landschap wordt misbruikt, er wordt gedacht dat er ruimte óver is

Verkeer

Naast het toenemende sluipverkeer zijn er vooral klachten over de A4, de N11 en de N206, wat betreft lawaai, landschapsverstoring, verlichting. Verlichting komt ook van kassen. Maar ook:

- aanleg van de N11, hoewel ik daar als automobilist en motorrijder graag gebruik van maak

Onderhoud en verzorging

Er wordt geklaagd over meer vervuiling en rotzooi, toename van zwerfvuil, en de boezemwateren, vaarten, sloten en veenputten niet of onvoldoende uitbaggeren.

- slecht waterbeheer, simplistische toepassing van waterkeringen, bijv. dammen, duikers, het dichtmetselen van sluizen, afschotten vaarten

Nieuwe functies of vernieuwingen van bestaande functies

- een slechte inpassing van een nieuwe skibaan in het landschap, zou beplanting omheen kunnen
- een absolute misser is kunst in weiland [dit maakt van een buitenruimte een binnenruimte, zoals een park of een tuin].
- Rijnke boulevard
- egaliseren en laken-strak-trekken van weidegebieden

En verdwijnen van oude functies:

- afbraak oude historische industrie (Werklust), pottenbakkerij historie

De druk op dit gebied is groot.

- steeds worden er stukken groen afgesnoept voor woningbouw of wegverbreding
- het wordt steeds voller, drukker, lawaaiiger
- het is nu nog open maar er wordt steeds meer van afgeknabbeld
- wegeaanleg, ten koste van groen en rust
- de komst van de Rijn-Gouwelijk

Schoonheid

Deze wordt (nog steeds) bepaald door het agrarisch karakter, de natuur, historische elementen en de rust en de ruimte. Speciaal genoemd zijn:

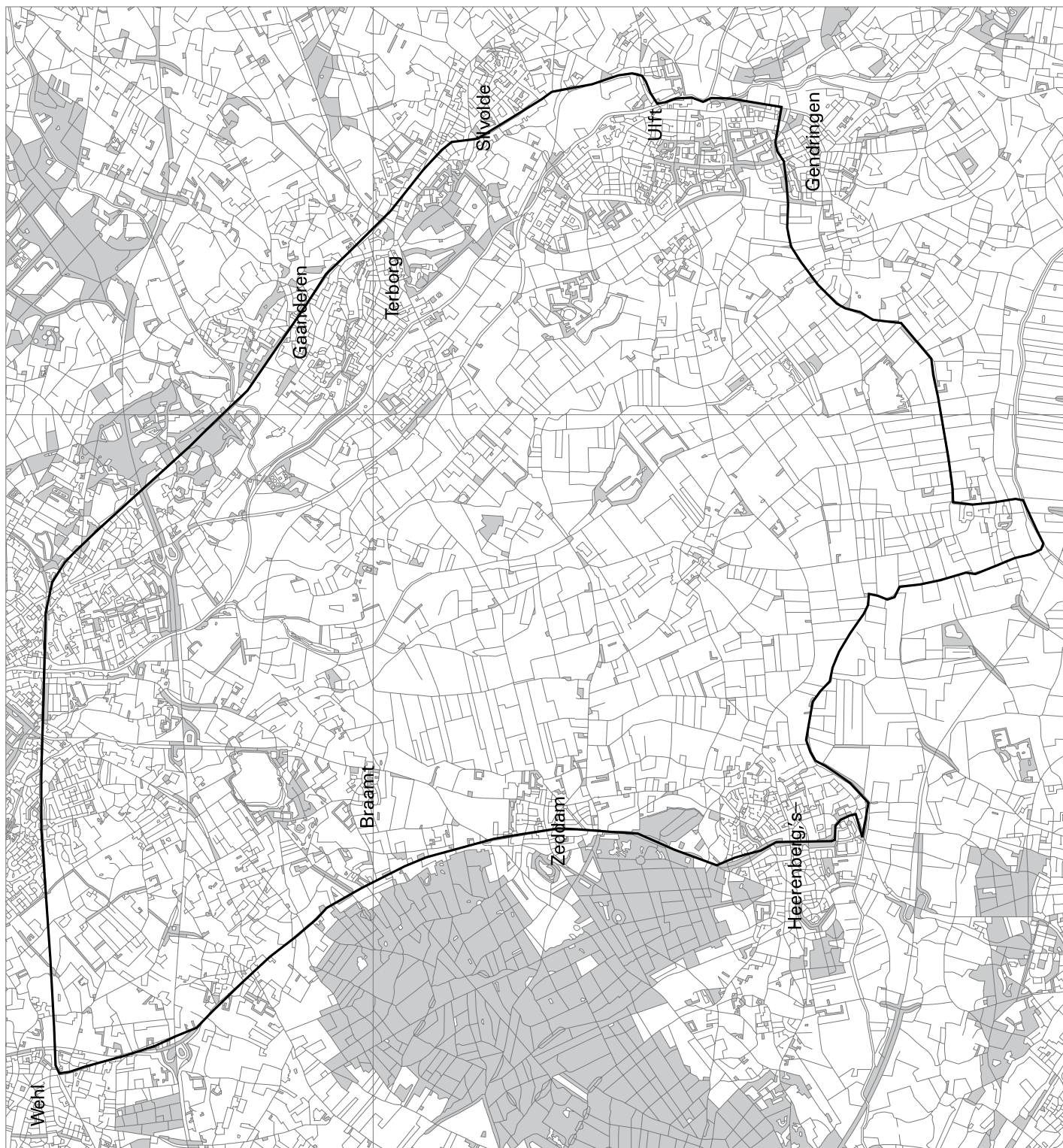
- de beste weilanden van de wereld (door een melkveehouder)
- de overzichtelijkheid
- de 'juiste' verhouding tussen land-water-begroeiing
- de eenvoud van het landschap
- een polderlandschap zonder kunstmatig aangelegde bossen
- het leven in de polders, van vogels, dieren, groen
- echt Hollands, authentiek
- de natuurlijke samenhang en harmonie tussen mens-natuur-dier-bedrijvigheid [waarbij 'dier' ook vee in de wei is]
- de openheid voor groei en ontwikkeling
- bevaarbaar water
- de openheid voor groei en ontwikkeling

Opmerkingen

- graag een minimum hoogte van vaste bruggen, in verband met doorgaande varroutes – en bruggen in plaats van dammen en duikers
- graag geen 'vermoerassing' van weilanden

- er komt er teveel wild door de wildpassages. Dat zie je al bij mensen met kippen, die worden door vossen opgegeten
- geen voorzieningen voor massatoerisme
- heel zuinig op dit gebied zijn, niet onder water en geen bossen
- ik hoop dat er bij nieuwe landschapsinrichting op een creatieve manier gekeken en geluisterd wordt naar de behoeften van mens, dier en natuur.

Zandgebieden Doetinchem (gebied 12)

Zandgebieden Doetinchem (gebied 12)

De aanduiding 'zandgebieden' is niet gelukkig.

- De titel 'zandgronden' is niet toepasselijk voor bedoeld gebied

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

- de oude steengroeve bij Winterswijk waar je nog op eigen gelegenheid in kon
- de N317 is een barrière voor wandelaars en fietsers, je hebt geen aansluiting met de andere kant
- we willen geen voorzieningen, maar een onaangetast landschap; er is genoeg
- graag meer contact met de Oude IJssel, je kunt er bijna nergens bijkomen; de mogelijkheid om langs de Oude IJssel te wandelen is er helaas niet
- wandelpaden langs sloten en door weilanden; de ouderwetse voetpaden tussen de kerkdorpen herstellen en niet aan het openbaar verkeer onttrekken
- het zandwingebied is helaas verboden

Historisch karakter

- hagen en struiken langs de weilanden; akkers met 'oude' gewassen; koeien in de wei; de oude verkavelingsstructuur
- beekjes met een natuurlijk verloop, sloten
- de zandwegen en binnenweggetjes; een oud wegenpatroon
- dorpsgezichten, met veel buitenruimte om elk dorp of stad, niet aan elkaar gebouwd door industrie of woningbouw
- het is een glooiend landschap; er is verschil in hoogte in het landschap
- de oorspronkelijke elementen van het landschap waren dorpen, landbouw, bossen, houtwallen, etc.
- het coulissenlandschap
- oude kastelen en buitens, met beplanting en begroeiing

Natuurlijkheid

- de overgangen van landbouwgebieden naar bos en van zand- naar kleigebieden, met de daarbij behorende verscheidenheid aan dieren en vogels en werkmethode van de mens
- het natuurlijk karakter wordt bepaald door het Montferlandse bosgebied en een beetje akkerbouw
- het heuvelachtige, het gebied wordt omsloten door hoge zandruggen met bossen, maar is zelf vlak en open
- het is een landbouwgebied en de natuur heeft zich aan de omgeving aangepast, en niet andersom, sloten worden bijv. beheerst
- de kleine stukjes bos
- beplantingen langs erfscheidingen
- er is ruimte voor spontane groei en ontwikkeling in het landschap, of onderdelen daarin
- het water: poelen, beken, sloten, plassen, beken
- kronkelende wegen
- de afwisseling in landbouw en veeteelt, zoals verschillende gewassen en weilanden met vee

- verschillende boomsoorten en soorten bloemen
- langs de sloten bloemen kunnen plukken en dikkopjes vangen
- dat alles niet teveel in hokjes is ingedeeld, het speelse karakter
- vroeger de bermflora, maar die is nu niet meer aanwezig

Ruimtelijkheid

Behalve veel van de kenmerken die al genoemd zijn bij historisch karakter en natuurlijkheid:

- beplanting tussen kavels en langs waterlopen
- het groeien en oogsten van gewassen geeft een verscheidenheid van uitzichten
- prachtige vergezichten en toch ook intieme beslotenheid, door houtwallen en door de heuvels
- weidse vergezichten met op de achtergrond bossen, zonder fabrieken of masten
- afwisseling in horizon door de heuvels en glooiingen, en in hoog en laag van begroeiing, met niet teveel van hetzelfde
- ongestoord kunnen wandelen en fietsen
- enige beslotenheid door bosjes en houtwallen

Zintuiglijke indrukken

- negatief is het geluid van de snelweg in het buitengebied
- rust en stilte
- 's nachts donker
- de vele soorten dieren die bij een bepaald landschap horen: reeën in en bij het bos, buizerds boven de velden, ganzen op de akkers, hazen in de wei
- de luchten en het weer, bij onweer kilometers ver kunnen kijken
- de seizoenswisselingen

Verbeteringen

- de wegen zijn verbeterd, er is een beter bereikbaarheid
- onnodige bebording is weg
- landschap wordt meer op waarde geschat
- nieuwe huizen in aangepaste stijl

Verslechtingen

- de N317 is slecht ingepast; wegen doorsnijden het landschap [in plaats van dat ze daarin opgenomen zijn]
- elk dorp wil een eigen industrieterrein hebben, terwijl bundeling logistiek doelmatiger zou zijn en minder schadelijk voor de omgeving; industrie zonder groenaafbakening zoals een geluidswal of beplanting
- kunstwerken in het landschap zijn misplaatst, vooral in Ulft (stukken oud ijzer)
- veel moderne onbegrepen kunst die bijna landschapsvervuilend is
- de bevolking groeit en moet worden vermaakt, in plaats van dat ze zichzelf vermaakt, dat kost ruimte aan industrie en recreatieterreinen
- de woningbouw wordt mede door de hoge grondprijs erg compact toegepast
- rechte sloten geeft te snelle waterafvoer
- te veel sloop van historische woningen en afbraak van oude gebouwen
- slecht onderhoud van bermen, fietspaden, bossen

- een prachtig natuurgebied moest wijken voor zand- en grindwinning
- het verdwijnen van kleine boerenbedrijven
- het landelijk karakter verdwijnt, boeren stoppen, vee uit de weiden
- het wordt minder landschappelijk, steeds meer groen verdwijnt, en steeds meer buitengebied
- steeds meer verlichting
- campings
- er was vroeger veel vrije ruimte, maar die is door de komst van de recreatie, zoals het recreatiegebied Stroombroek, sterk verminderd; bovendien geeft de recreatie veel lawaai
- het is commerciëler geworden, zoals verhuur van water aan visverenigingen
- verkeersdrempels op doorgaande wegen geven geluidshinder
- vroeger was 60% agrarisch, nu 5%
- het wordt te gestroomlijnd

Schoonheid

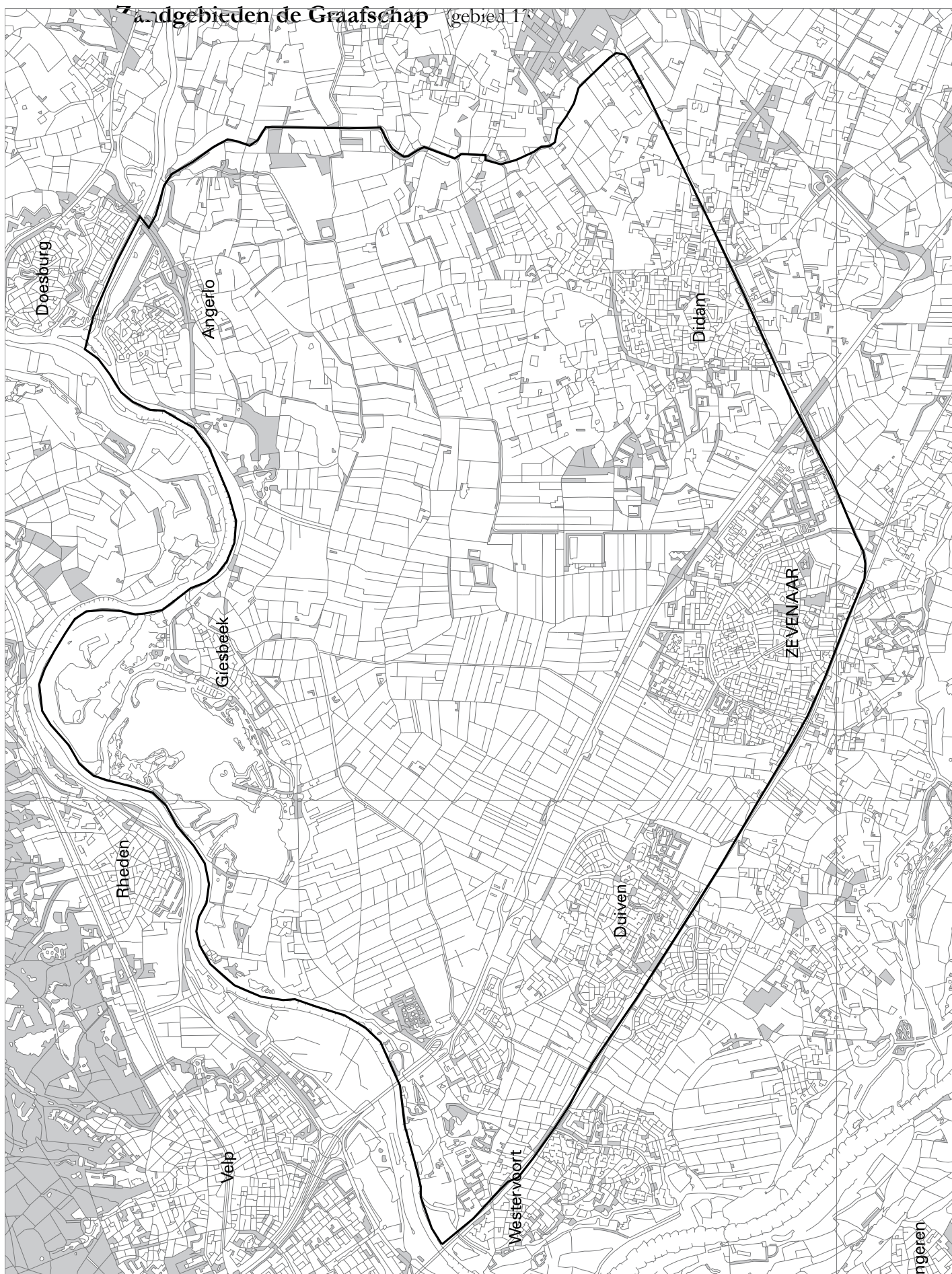
- afwisseling in en samenwerking tussen landbouw en natuur, met daarin dorpjes en stadjes, de harmonie; eenheid, geen versnippering
- de eenvoud
- coulissenlandschap
- landweggetjes (helaas zeldzaam)
- de dorpen, zowel de oude dorpskernen als het zicht erop vanuit de verte
- goed onderhouden gebouwen die passen in het landschap
- kleinschalige landbouw
- variatie van de akkers
- constant uitzicht op de heuvels van Montferland
- niet teveel gebodsbordjes
- bermen met veel bloemen
- ruige gronden

Opmerkingen

- de omgeving open stellen zonder dat de verantwoordelijke instanties het gaan verhuren of verpachten om zelf van de zorg af te zijn
- compliment voor de boeren voor de uitstekende verzorging van het landschap
- de gemeente hecht weinig waarde aan historie of een landelijke omgeving
- groen is prachtig, mits onderhouden, met name het te hoge bermgras
- niet alle groen hoeft gecultiveerd te zijn, er mogen ook stukken zijn waar de natuur zijn gang kan gaan
- nieuwbouw en industrie beter aankleden met groen
- weer bosjes aanleggen, dan wordt het weer een landschap met doorkijkjes
- het landschap is kleinschalig, dus geen grote schuren en stallen
- in het centrum van Doetinchem passen sommige nieuwe bouwwerken absoluut niet bij de oude structuur van de stad
- het onderhoud en het beheer van groen verschilt per gemeente, bijv. het park tussen Gaanderen en Terborg: één kant van de beek verzorgt D, de andere kant W; de laatste houdt het strak terwijl D meer voor wildgroei is
- er zijn strijdige belangen van natuur, landschap en recreatief gebruik

Iemand had de moeite genomen een aanvullende brief te schrijven:

- * Het landschap is vooral ingericht voor landbouw. De functies verdringen elkaar niet. Er is alleen weinig ruimte gemaakt voor natuur en voor wandel- en fietspaden.
- * De doorgaande wegen van oost naar west (inclusief snelweg A18) versnipperen het gebied sterk. Deze wegen verdelen het in aparte eenheden.
- * De N317 (Oude) IJsselweg vormt een flinke barrière tussen de dorpen Gaanderen-Terborg-Silvolde-Ulft en het gebied aan de andere kant van de weg. Van oorsprong was dit gebied één geheel, het stroomgebied van de Oude IJssel. De N317 verdeelt buurtschappen in tweeën. De weg is slecht ingepast.
- * Doetinchem breidt op dit moment flink uit met een stenige Randstad-achtige woonwijk (Dichteren) en een industrieterrein. Het industrieterrein vaagt het mooie landschap rond de buurtschap Wijnbergen weg en knelt dit buurtschap in tussen bedrijventerreinen. De overgang naar het omringende landschap is vrij beroerd.
- * Het gebied tussen Terborg en Zeddam is een kleigebied, geen zandgebied.

Zandgebieden de Graafschap (gebied 13)

De naam van dit gebied, die ook op de enquête stond, is ongelukkig gekozen, gezien het kaartje met de gebiedsbegrenzing die erbij zat. Door diverse mensen is opgemerkt dat dit gebied niet de Graafschap maar de Liemers is en dat de bodem overwegend (kom)klei is.

- waarom 'zandgebieden Graafschap'? Achter Didam, misschien Bergh, begint historisch de Graafschap. De Liemers bestaat hoofdzakelijk uit klei, rivierklei en een beetje zand richting Didam
- het gebied bestaat voor 75% uit komkleigronden, dus geen zandgrond)
- De Liemers is een kleigebied en heeft een duidelijk andere structuur dan een zandgebied. De Liemers en de Graafschap hebben een verschillend karakter in sociaal, historisch en landschappelijk opzicht

Van dit gebied is weinig authentieks meer over.

- in 30 jaar tijd is de authenticiteit van dit gebied voor een groot deel [eerst stond er 'compleet', maar dat is doorgestreept] verloren gegaan door de verstedelijking, met name van Duiven en Westervoort en de bedrijfsterrinen ten Noorden van de A12. Het recreatiegebied bij Lathum is vooral gericht op toerisme, maar heeft het landschap meer kwaad dan goed gedaan
- eigenlijk is het buitengebied erg eentonig, een trieste open vlakte met boerderijen. Vroeger was er meer groen en water, geen kaarsrechte wegen en vaarten

Dit maakt dat het gebied drie zeer verschillende landschappen omvat, omdat mensen de IJssel en de Rijn er ook bij rekenen. Er is het komkleigebied, een zandgedeelte en het rivierenlandschap,

- de combinatie rivierenlandschap, weiden, bos

Het lijkt erop alsof het rivieren- en het zandlandschap de meeste belevingskwaliteiten hebben.

Veel mensen contrasteren het gebied met de omringende gebieden.

- het gebied is vrij vlak en saai, maar de omgeving vergoedt veel
- de aanduidingen 'mooi' en 'ruig' [de vragen 17 en 19 van de enquête] zijn voor het omlijnde gebied niet van toepassing, wel voor de gebieden er rondom, dus gelukkig binnen bereik

Het gebied staat onder grote druk, het is uit evenwicht. Naast de negatieve invloeden die in alle gebieden worden genoemd, zoals het drukker worden met verkeer, toenemende lawaai- en lichtvervuiling, niet-passende en disproportioneel grote nieuwbouw en 'normale' uitbreiding van industrie- en bedrijventerreinen, zijn in dit gebied nog extra genoemd:

- de Betuwelijn
- de industrie(ontwikkeling) langs de A12
- de vuilstort (vooral stankoverlast)
- zandwinning (met afsluiting van terreinen)
- recreatie-ontwikkelingen, zoals de bouw van vakantiewoningcomplexen
- toename van de intensieve veehouderij

Als enige positieve ontwikkeling is de Gelderse Poort genoemd.

Toch vinden de bewoners dat er ook veel kwaliteiten zijn. Vaak is echter niet duidelijk aan welk van de drie landschappen men dan refereert, en aan welke tijdperiode, vroeger of nu.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

- ik mis niets, anders wordt het te druk, je moet zoveel mogelijk rust houden in het buitengebied
- voor recreatie gaan de mensen naar de Veluwe of de Achterhoek, daarvoor is dit gebied te klein
- in ons gebied is bijna niets, net erbuiten wel, zoals bossen en heuvels, het gebied op het kaartje is net het saaiste stuk maar er rondom heen is snel te bereiken en stukken mooier
- bos, hier is alles vlak
- de wetering geschikt maken voor kanovaren en oeverrecreatie
- er zijn alleen autowegen en weilanden in het buitengebied, de weilanden zijn aaneengesloten en ontoegankelijk voor wandelaars en fietsers

Historische karakter

- de havezaten, buitenplaatsen
- historische natuur- en landschapselementen, zoals houtwallen, beekjes, oude eiken op de erven van boerderijen, knotwilgen langs wegen, uiterwaarden met wilgen, weilanden met bomen en struiken
- het open komgebied
- weilanden met bomen voor vee
- oude dorpskernen zonder grote nieuwbouwwijken
- minder strakke, meer natuurlijk gegroeide verkavelingen
- één landgoed met oud loofhout

Maar ook:

- het historische karakter tussen Arnhem en Zevenaar is vrijwel verwoest
- het zicht op de Veluwe, nu belemmerd door het nieuwe industrieterrein bij Velp, tussen de snelweg naar Zutphen en de IJssel
- onaangename contrasten tussen de industriële bebouwing en de nog resterende oude landschappen

Natuurlijkheid

In alle gebieden spelen ò de kwantiteit ò de kwaliteit van natuur een rol in de beleving. Beide zijn in dit gebied eigenlijk onder de maat.

- de landelijkheid van het 'Broek', door het niet te ontsluiten voor verkeer
- veel waterpartijen passend bij het rivierengebied
- het gebied Didam – Wehl is OK
- 80% is weide- en akkerland
- akkers met diverse gewassen, weilanden met diverse bloemen
- bermvegetatie, knotwilgen langs het water

Maar ook:

- te eenzijdig
- de hoeveelheid bomen, struiken en bos is gering, het landschap bestaat vooral uit open landbouwgronden met weinig natuur. Bij de IJssel tref je wel veel natuur aan

Ruimtelijkheid

- vergezichten op de Veluwe en op verspreid liggende boerderijen en dorpjes

- weilanden, met een klein aantal bomen of lage struiken aan de rand
- heel mooi is huis Angerlo en omgeving
- dijken langs de rivier met uitzicht
- weidse blik op weilanden en mooie bosrand van de Veluwe, de Postbank
- meest vlak (weilanden, zandafgravingen, uiterwaarden), bomen meest populieren
- de variatie in landschappen, Rijnstrangen (natuur) en open gebied (landbouw)

Maar ook:

- eentonigheid van het centrale deel (landbouw), de omringende landschappen (Veluwe, uiterwaarden) zijn veel veelzijdiger, dit landschap is veel te gestructureerd
- het landschap is erg open en vlak en ook erg strak en regelmatig ingedeeld. Als het wat meer onderverdeeld zou zijn en wat meer begroeid met bomen en struiken (houtwallen) zou het veel aantrekkelijker zijn
- te open
- ruimte genoeg, maar bijna alleen maar saaie weilanden, er mag wel wat meer afwisseling zijn (zoals net buiten dit gebied)
- het gebied even buiten het omlijnde gebied, het Rijnstrangengebied, de Gelderse Poort, het IJsselgebied en Montferland is heel belangrijk voor de eenheid van het landschap [d.w.z. het landschap heeft meer het karakter van het deel van een geheel zijn dan zelf een geheel vormen]. De omringende gebieden geven het landschap hier een specifiek accent

Zintuiglijke indrukken

- er zijn geen onaangename indrukken maar ook geen aangename (bos)
- de indrukken verschillen nauwelijks per seizoen

Negatief:

- de stank van de vuilverwerking
- geluid- en lichtvervuiling overheersen

Verbeteringen

- voor de mens wel, de ruilverkaveling gaf betere wegen, etc., maar of het ook beter is voor het landschap betwijfel ik
- watersportmogelijkheden (Rhederlaag)
- aanleg van de Vale waard
- mooie ruime woningbouw
- omvorming naar natuurvriendelijke oevers
- het Rijnstrangengebied, de Gelderse Poort
- betere verbindingen, maar ten koste van veel moois en waardevols

Verslechtingen

De voornaamste klachten betroffen de Betuwelijn en de industrie.

- massa's verkeersborden en reclameborden
- verarming en aantasting van het landschap
- de intensieve veehouderij neemt sterk toe
- van Westervoort tot Duiven vrijwel geen open ruimten meer en variatie in het landschap al helemaal niet
- de eentonigheid is toegenomen

- te grootschalig geworden; het landschap is vrij saai door de ruilverkaveling; door de ruilverkaveling is het een open landbouwgebied geworden met vierkante kavels, het kleinschalige landschap van vroeger is verloren gegaan
- weinig behoud van het oude
- beekjes gedempt of gekanaliseerd
- vakantiehuisjespark bij Lathum; horizonvervuiling langs de IJssel
- steden worden dichtgebouwd (Westervoort, Duiven, Zevenaar, Didam)
- de industriële aanleg had nooit de snelweg mogen oversteken, richting Giesbeek/Angerlo
- natuur en mens zijn helemaal ondergeschikt geworden aan industrie-uitbreiding

Schoonheid

- op kleigrond het open karakter en vaak grotere landbouwbedrijven, op zandgrond een zeer wisselend karakter door kleinere bedrijven en meer bos en groen
- afwisseling van zand- en kleigronden volgens natuurlijke afzetting
- bebouwing en begroeiing in het landschap die bij elkaar passen; de samenhang tussen bebouwing en natuur
- herkenbaar karakter zonder storende elementen
- natuurlijk gegroeide vormen; geen strakke lijnen
- bebouwingsstijl, oud-nieuw in juiste verhouding en met vloeiende overgang; evenwicht
- het water in veel vormen: veel beekjes en meertjes en plassen
- de IJssel met dijken en uiterwaarden; omgeving van de IJssel; gezicht op de rivier en uiterwaarden en de oorspronkelijke gebouwen en fabrieken daar
- meidoornhagen in plaats van prikkeldraad
- oude plaatsjes, bijv. Doesburg

Opmerkingen

- invulling van het gebied gaat niet volgens het streekplan. Bedreiging door industrie landschap langs de A12 richting open komgebied. Nieuwe vestigingen van intensieve veehouderij vanuit andere regio's
- gedurende de zandwinning zorgen dat de gebieden toegankelijk blijven, vaak zijn ze 20-30 jaar ontoegankelijk
- graag een deel van het gebied teruggeven aan de natuur om de agrarische eentonigheid te doorbreken
- industrie en bedrijventerreinen groeien explosief, maar de infrastructuur groeit niet of nauwelijks mee. Westervoort, Duiven, Zevenaar en Didam verstikken in de files. Aan wegen, natuur, recreatie en groenvoorzieningen net zoveel aandacht geven
- nog een paar verkeersaders erbij en het is net het Ruhrgebied
- ik stoort me aan dumpafval in het buitengebied omdat gemeentes (met uitzondering van Duiven) heffingen opleggen voor het ophalen van grof afval; graag meer controle in het buitengebied op vuil en overlast
- de infrastructuur in stedelijke gebieden is verbeterd, in het buitengebied verslechterd

Van het gebied is weinig authentieks over en van alle onderzochte gebieden is dit het armst aan belevingskwaliteiten. Het is de vraag of het bestaande cultuurlandschap voldoende krachtig is om als voornaamste drager van verdere ontwikkelingen te dienen. Wellicht kan hier een heel nieuw landschap gemaakt worden, bijvoorbeeld een groot natuurgebied, dat wel tegenwicht kan bieden aan de industriële ontwikkeling.

Zandgebieden Winterswijk (gebied 14)

Zandgebieden Winterswijk (gebied 14)

Ook dit gebied wordt gecontrasteerd met omringende gebieden:

- deze streek is beslist niet de mooiste in de omgeving

Meer dan in andere gebieden is hier het effect van de ruilverkaveling genoemd:

- wij zitten nu eenmaal met de gevolgen van de ruilverkaveling. Ten gevolge van enkele particuliere initiatiefnemers en deskundigen, woonachtig in het gebied, komt er weer een stukje natuur en beleving terug

De kerkepaden die in dit gebied zijn hersteld, worden in alle gebieden als voorbeeld genoemd.

Veel enquêtes zijn hier ingevuld door agrariërs. Zij voelen zich bedreigd:

- zoals ze nu bezig zijn wordt de agrarische sector om zeep geholpen. Misschien komt dat de natuur wel ten goede, maar ik ben er niet blij mee

Wat zij vooral vragen is kans om hun werk uit te voeren. Daar hoort ook een mentaliteit van alle bewoners bij.

- pas op voor te veel mensen uit de steden die op het platteland willen wonen. Zij zien alleen de voordelen, zoals rust, maar ze klagen meteen over stank, mest. Ze zijn ook minder tolerant
- ik heb een hekel aan mensen (import) die de mensen op het platteland hun wil opleggen, o.a. de boeren in verband met stank, etc.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

Hier zijn nauwelijks dingen genoemd. Wel:

- er moet niet meer recreatie bijkomen
- er worden teveel recreatiemogelijkheden gemaakt

Wat recreatie betreft lijkt het gebied aan zijn grens te zitten. Maar anderzijds:

- het ergert mij dat zij die permanent in hun recreatiewoning zouden willen verblijven, die enorme waardering en respect hebben voor de natuur, en die een belangrijke bijdrage leveren aan de economie van onze streek, aan alle kanten worden tegengewerkt

Historisch karakter

- dat het landschap nieuwe dingen kan opnemen zonder zijn karakter te verliezen
- het was vroeger een armoedig landschap met veel arme boeren, die sfeer ademt het nog steeds een beetje uit, vooral 's winters als het heel kaal is
- de herkenbare historische structuur van bijv. kransesbebouwing; esgronden
- zichtbare verschillen tussen oude (essen, kampen) en nieuwe gronden (broekontginning) en daarbijbehorende landschapselementen zoals steilranden en perceelsscheidingen
- kleine dorpen, zelfvoorzienend
- dat het landschap met zijn of onze tijd meegaat, tot op een bepaalde hoogte
- alleen oud is helemaal niet mooi, nieuwe afwisselende gebouwen kunnen oogstrelend zijn
- stukken buiten de ruilverkaveling, dus echt buitenaf, de rust daar
- broekbossen
- kerkepaden

- routestructuren, zandwegen, paden inclusief beplanting; de wegen liggen nog op dezelfde manier als vroeger

Natuurlijkheid

- voldoende landbouw afgewisseld met natuur zoals houtsingels, natuurlijk verloop van sloten en beken, poelen, (wilde) bossen
- een goede afstemming tussen natuur en landbouw; afwisseling en combinatie tussen agrarisch en 'natuurlijk' groen
- veel natuur is gemaakt en past in het landschap
- als de natuur her en der zijn gang kan gaan maar daarnaast toch ruimte laat voor de landbouw die zo sterk bijgedragen heeft aan de vorming van juist dit landschap
- voldoende onderbreking van het agrarische landschap
- harmonie tussen natuur, agrarische activiteit en de bebouwing
- de aanwezigheid van oude inheemse bomen; dat geeft vaak aan dat er rust en ruimte door de tijd heen is om op de ontwikkeling van het landschap zelf te vertrouwen. Dit in tegenstelling tot de modieuze tendens om de 'tuin' elke paar jaar volgens de nieuwste inzichten te veranderen

Ruimtelijkheid

- duidelijk het gevoel te hebben dat je er midden in staat
- grote gebieden met hetzelfde karakter
- het coulissenlandschap ontbreekt ter plaatse, weinig doorkijkjes en veel maisland dat 's winters te kaal is en 's zomers te hoog
- het is een mix van landschappen; bos, veengronden afgewisseld met open plekken voor landbouw en veeteelt; ver weg kunnen kijken en dan een stukje met bos, houtwallen
- evenwichtige afwisseling tussen bos – weiden – water
- dunbevolktheid en kaalheid van het landschap
- de ruimtebeleving moet in overeenstemming zijn met de historische context, d.w.z. dat de essen en kampen enige openheid moeten hebben en daardoor gevoelig zijn voor horizonvervuiling. De jonge ontginningsgronden behoren een afwisselende openheid te hebben en de bosrijke gebieden zijn vanzelfsprekend besloten
- een gezond evenwicht tussen natuur en mensen die er wonen en werken, het landschap in dienst van de mens en niet andersom, de samenhang tussen natuur en menselijke invloed

Maar door een boer:

- het landschap is verdeeld in veel kleine stukjes, met weinig mooie grote rechthoekige stukken, makkelijk te bewerken voor de boer

Ruimtelijkheid is ruimte voor de mens maar ook voor planten en dieren

- vrijheid, om te gaan waar je wilt
- het horen en zien van vogels en dieren die de ruimte krijgen die ze verdienen

Negatief:

- bij de ruilverkaveling zijn veel te grote kavels gemaakt, wel van 30 ha, dit past niet in het historische landschap

Tot de zintuiglijke indrukken horen geluiden van de natuur en van agrarische activiteiten. Tot de schoonheid hoorde, behalve landschapkenmerken:

- eigen cultuur

Verbeteringen

- meer evenwicht tussen landbouw en natuur – maar kan nòg meer
- minder intensief gebruik door defensie
- de ruilverkaveling
- meer aandacht voor aanleg en instandhouding van natuur
- aanleg kerkepaden in Zieuwent, Harreveld en Mariënvelde

Verslechteringen

- de Twenteroute geeft steeds meer geluidsoverlast, vroeger hielden boomsingels geluid tegen
- het verdwijnen van kleine landschapselementen
- teveel huizen en minder boerderijen, dit gaat ten koste van het landelijk karakter
- de vershraling van sommige gebieden
- natuuraanleg krijgt de overhand
- recreatiewoningen bij bossen en plassen, te modern en onnatuurlijk
- de ruilverkaveling van Zieuwent-Harreveld heeft het landschap volkomen vernield; het is nu allemaal wat rechtlijnig; in de jaren '70 heeft de ruilverkaveling in Lichtenvoorde het natuurlijke landschap totaal vernield, dat moet weer terugkomen
[maar door een boer]: na de ruilverkaveling was het prima, nu verruigt het, en te hoge waterstanden; boeren worden verdrongen door onkruid en ongedierte
- de Twenteroute, geeft drukte, lawaai-overlast
- slecht natuurbeheer, verkeerde vogels en dieren worden beschermd, veel weidevogels verdwijnen door te veel vossen en roofvogels; het evenwicht tussen sommige diersoorten is danig verstoord door ingrijpen van de mens, bijv. veel roofvogels waardoor veel minder andere soorten
- de heuvelrug is afgegraven, de Harreveldse bulten; hoe is het mogelijk dat een heuvelrug uit de ijstijd afgegraven is en niet meer teruggebracht hoeft te worden?
- alles is nu te geordend en te dicht bij elkaar (de nieuwe bebouwing)
- te weinig bos en beken en sloten en wegen te rechtlijnig
- industrievestiging op verkeerde plaatsen
- veel braaklegging, dat is vaak geen mooie begroeiing
- huidige schuren zijn gebouwd op efficiëntie en productiviteit, maar ontsieren het landschap
- er moet niet meer recreatie bijkomen
- bij de ruilverkaveling zijn groensingels aangelegd; het onderhoud is echter volledig verwaarloosd; zo waren er in het begin wel 10 houtsoorten, waarvan er inmiddels 8 verdwenen zijn; houtwallen, aangelegd door de ruilverkaveling worden niet onderhouden waardoor er veel dood hout in de weilanden valt, geeft overlast

Schoonheid

- de variatie tussen natuur en landbouw; een goede samenhang tussen natuur en menselijke invloed
- een gezond evenwicht tussen natuur en mensen die er wonen en werken, landschap in dienst van de mens en niet andersom
- inheemse beplanting, variërend met de bodemgesteldheid
- altijd een bosje op afstand
- de verschillende landschappen; afwisseling van soorten landschap; de diversiteit van de verschillende landschapstypen en de diversiteit van flora en fauna binnen elk type
- de eenheid
- bomen, houtsingels, kronkelbeken, kolken
- plaats voor boeren
- historisch perspectief (oude bomen, boerderijen, akkers, enz)
- natuurgebiedjes en kleine landschapselementen en vee in de weilanden
- alles netjes
- de combinatie ruimte met vergezichten en donkere bossen
- de tientallen kleuren groen van de weilanden en bosjes
- mooie erfbeplanting, geen coniferen
- de restjes bos en bosrijke plekken

Opmerkingen

- gun de mensen die de natuur en het landschap hebben onderhouden, de agrariërs, ook in de toekomst nog een toekomst
- kleine kernen moeten blijven
- meer veengebied, dat hier oorspronkelijk was, terugbrengen in het landschap
- geen gebieden tot recreatiepark voor Nederland maken omdat elders alle natuur en landschap opgeofferd wordt aan industrie, infrastructuur en woningbouw
- agrariërs meer betrekken bij aanleg en onderhoud van nieuwe natuur, bijv. niet alleen gronden opkopen [voor natuurontwikkeling] maar ook meer geld ter beschikking stellen voor minder intensief gebruik van de grond

Knooppunt Arnhem – Nijmegen gebied 43

Duiven

Doornenburg

Mi

Gendt

Angeren

Huissen

Ooit

Bemmel

Lent

Elst

Oosterhout

Alte rapport 439

9

1

Knooppunt Arnhem – Nijmegen (gebied 15)

Het gebied heeft een tweeledig karakter, van rivierlandschap en van polder,

- een rivierpolderlandschap

Vanouds is dit een gebied met fruitboomgaarden en kassen in het poldergedeelte en steenfabrieken en zand- en grindwinningen langs de rivier. Behalve de Waal en de Rijn loopt ook de Linge door het gebied. Water, in veel verschillende vormen, speelt daarom een grote rol in de beleving, te meer daar zowel de hoogstamboomgaarden als oude kassen veelal opgeruimd zijn. Het overgebleven landschap heeft geen sterk eigen karakter (meer).

Hoewel dit gebied fysiek misschien niet onder de grootste druk staat, is het van alle onderzochte gebieden wel het gebied waar de bedreigingen het sterkst beleefd worden. Dit komt omdat het karakter van het gebied minder uitgesproken is dan dat van andere gebieden.

- het is hier dorpen en weilanden, er is wat weinig variatie. Die is er wel in de gebieden buiten het kaartje
- de herhaalde rechtlijnigheid hier maakt het gebied wel open maar ook saai
- het landschap tussen de dorpen heeft weinig opvallends
- de kleuren zijn vrijwel identiek, het hele jaar door
- het landschap zou meer afwisseling moeten hebben, bijv. door er veel verschillende bomen te planten
- je moet het gebied zo inrichten dat het spannend wordt, niet overal zicht op industrie, hoogbouw, kassen etc, niet te open
- KAN wordt één groot stedelijk gebied

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

- bij grindgaten moet het geen pretpark worden, wel graag een toilet en wat speeltoestellen voor kinderen
- niet alles hoeft toegankelijk te zijn voor gemotoriseerd verkeer, vooral de rivierdijken in het weekend
- er staan nog teveel hekken in de polder; vrije toegang tot natuurgebieden
- te weinig toezicht; prachtige polder voor zomerrecreatie maar geen toezicht
- mogelijkheid tot meerdere rondes van 5 – 10 km
- hier geen aaneengesloten gebied voor recreatie maken
- er is hier geen gevoel van vrijheid, alles/het meeste is afgebakend

Historisch karakter

Dit wordt vooral bepaald door de fruitboomgaarden (als occupatievorm, zij het nu als laagstam) en door het water. Verder:

- variatie in landbouwgebieden
- smalle, kronkelende binnenwegen die het landschap volgen
- de dijken, die de rivierlopen (huidig en vroeger) volgen
- oude rivierarmen en strangen
- de eenheid van rivieren, dijken, poldergebieden en dorpen

Door het tweeledig karakter van rivierlandschap en polder is ook de historische begroeiing zeer gevarieerd.

- de ongereptheid buitendijks, grienden, wilgen, houtwallen, wilde oeverbeplanting, bomenrijen

Ook zijn er nog steeds oude dorpskernen en dorpsgezichten.

Natuurlijkheid

Dit zit vooral in kleine landschapselementen, langs (water)wegen en tussen percelen.

Verder:

- de hoogstamboomgaarden van de Overbetuwe
- de ongereptheid buitendijks
- de ingepaste ligging van de wegen en weggetjes in het landschap

Dit maakt van wegen en landschap één natuurlijk gegroeid geheel. Hetzelfde geldt voor de dorpen. Hierdoor geeft het gebied, of gedeelten daarvan, nog steeds de indruk:

- op een natuurlijke wijze gegroeid en ontwikkeld
- Een verslechtering hierbij is echter
- dat nieuwbouw slecht is ingepast in de omgeving

Ruimtelijkheid

Een speciale ruimtebeleving geven de uitzichten vanaf de rivierdijken, zowel over de rivier als over de polder. Die openheid is echter ook niet veel meer dan dat:

- het landschap zou meer afwisseling moeten hebben

De afwisseling die er is draagt echter wel sterk bij tot de ruimtebeleving.

- afwisseling in beplanting, zowel naar soorten als naar hoogte
- afwisseling tussen water-dijken-polderlandschap-akkers
- geen strakke rechte lijnen
- overgang in landschappen
- de afwisseling tussen landbouw-begroeiing-bewoning, met een juiste verhouding tussen bebouwing en beplanting, dus kleine dorpskernen en geen bebouwing in het buitengebied, huizen op afstand van elkaar

Sommige invullers zijn zeer ter zake kundig:

- het verschil in landschap tussen de open komgronden en de gesloten oeverwallen
- de lintbebouwing van de stroomruggen en de open komgebieden

Zintuiglijke indrukken

- seizoensactiviteiten
- stilte (nog wel)
- fruitbomen in bloei
- geluiden van dieren (vogels, koeien, schapen, kikkers)

Verbeteringen

- De Gelderse Poort, teruggeven van uiterwaarden aan de natuur; buitendijkse natuurontwikkeling
- treinverkeer achter geluidsschermen
- geen auto's op de dijk tussen Bemmelen en Lent
- de industriële bebouwing begint hier en daar fraaier te worden, maar is meestal foeilelijk
- de snelweg is beter bereikbaar

- beter natuurbeheer
- de VINEX-locatie bij Bemmelsewaard is mooi ruim van opzet
- ontwikkeling van natuurgebieden zoals de Klompenerwaard, de Gendtse en Bemmelse polder, de Nicolaaswaard
- meer woonruimte, helaas ten koste van natuur, landbouw en tuinbouw

Verslechtingen

Nieuwbouw, kwantitatief en kwalitatief

- grote woongebieden die dorpen aaneensmeden
- op het platteland niet het ene dorp aan het andere vastplakken
- massale nieuwbouwwijken met eenvormige horizontale lijnen en kleuren, op dezelfde hoogte
- geen eenheid in woningbouw, allemaal verschillende bouwstijlen per wijk
- rijtjesbouw
- afwijkende kleuren van nieuwbouw
- lelijke materialen, zoals golfplaten, damwandconstructies
- niet-passende beplanting van coniferen in het buitengebied, bijv. rond fruitboomgaarden)
- verlichting 's nachts door kassen
- teveel openbare verlichting waar het niet hoeft
- hoogbouw
- dorpskern 'gemoderniseerd' dus weg
- de Waalsprong is een ramp voor het landschap
- het Betuwe-karakter verdwijnt, kenmerkende Betuwelingen gaan steeds meer weg, zoals boomgaarden, boerderijen, weilanden

De Betuwelijn wordt gezien als een ramp

- de Betuwelijn geeft versnippering, geluidsoverlast, horizonvervuiling, en tijdens de aanleg enorme verkeersoverlast, stofhinder, vervuiling, drukte door vrachtverkeer, lawaai, etc.
- maakt alles kapot; verkrachting van het landschap
- nu is het nog stil, maar de Betuwelijn komt nog
- snijdt het gebied doormidden
- de snelwegen en de Betuwelijn splitsen het gebied effectief op in allerlei losse deelgebieden, zonder karakter

Daarbij komen dan nog bedreigingen van kassenbouw, industrieterreinen en de plannen voor het Multimodale Transport Centrum (MTC) bij Valburg

- er gaat hier veel gebeuren: VINEX-taakstelling, Betuwelijn, MTC Valburg. Hierdoor gaat een groot deel van het landschappelijk karakter verloren, het wordt veel minder agrarisch en natuurlijk, een onpersoonlijk landschap zonder samenhang
- de grootste bedreiging voor de leefbaarheid hier wordt de ontwikkeling en uitvoering van het MTC Valburg

Door het verdwijnen van oude elementen worden de nieuwe ontwikkelingen extra bedreigend

- veel beplanting langs wegen wordt omgehakt

- hoogstamfruitbomen zijn verdwenen, bomen worden gerooid, het landschap wordt kaler – op de grens van Bemmelen kan ik nagenoeg de wijken van Arnhem zien

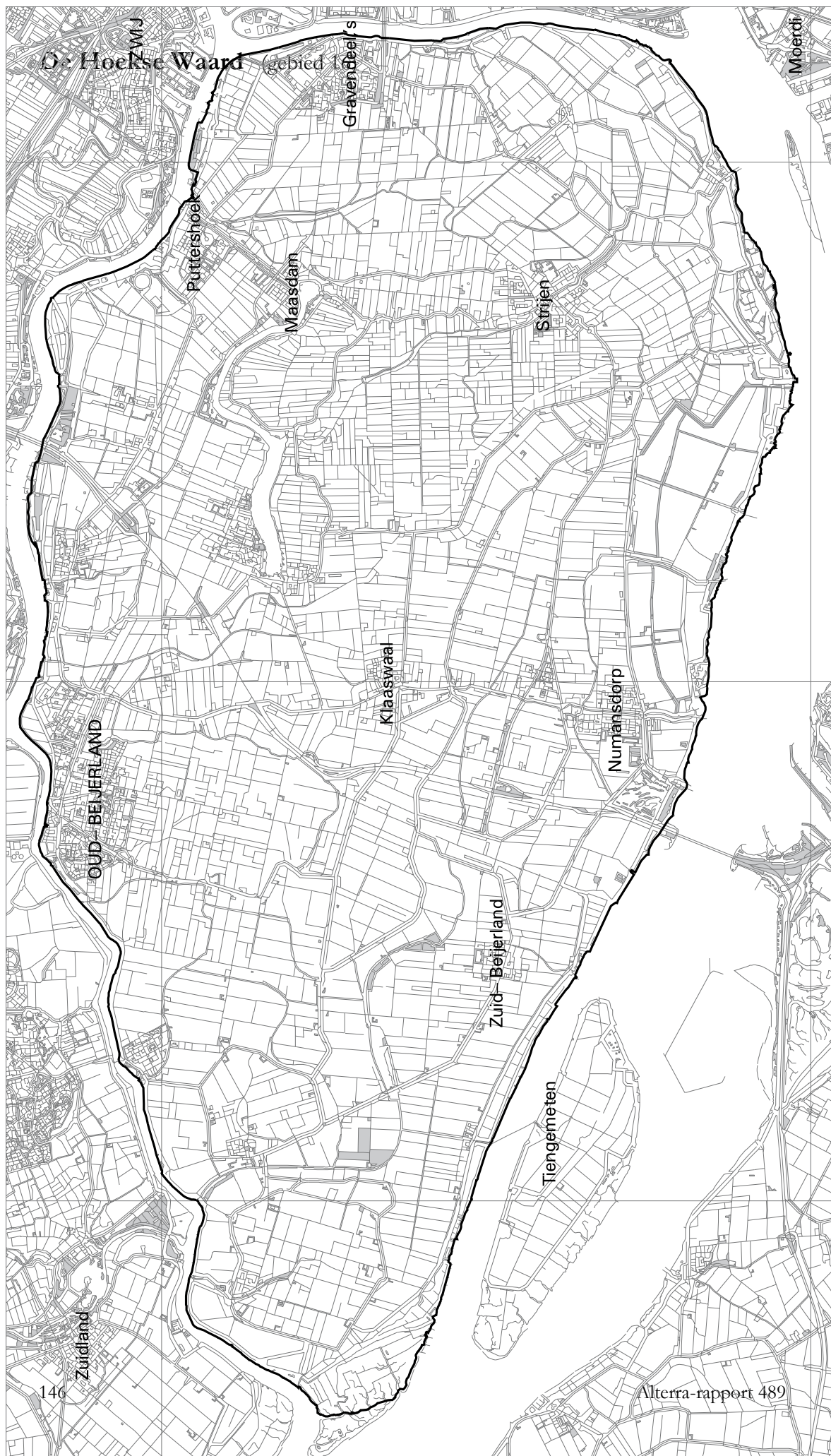
Met andere woorden: de (oude) dragers zijn te zwak en de (nieuwe) bedreigingen te talrijk om de identiteit van het gebied te bewaren. Het dreigt uiteen te vallen in deelgebieden zonder duidelijke identiteit.

Schoonheid

- de boomgaarden zijn karakterbepalend
- de oude dijkhuizen
- fourageplaatsen voor vogels
- de kastelen (Doornenburg, Oosterhout)
- een eenvoudig gebied, redelijk eigentijds
- een natuurlijk landschap: stroomgebieden
- fruitbomen in bloei en hoog water/laag water van Waal en Rijn
- de ambachtelijkheid en creativiteit [agrarisch]
- er zijn mogelijkheden voor kinderen om dingen te ontdekken
- natuurlijke polders met bijpassende dorpen
- samenhang tussen landbouw, begroeiing en bebouwing
- het polderlandschap langs de Linge
- geen rechte lijnen
- de rust en ruimte van de rivier
- mooie vrijstaande boerderijen kris kras over het gebied verspreid, in plaats van megawoonwijken

Opmerkingen

- er wordt te weinig rekening gehouden met wensen van mensen die het gebied bewonen, commercie gaat steeds boven landschapsbeleving en rust in de woonomgeving
- veel woningbouw, dus minder groen, dus minder vogels, konijnen, etc. Dit moet meer in evenwicht komen
- contrast stad – landelijk gebied stimuleren, niet integreren
- originele ecologische situatie van het polderlandschap bevorderen
- stijve, aangelegde parken in Elst, ik mis bos in dit gebied
- de snelweg gaat dwars door Lent
- door bomen kan veel variatie aangebracht worden, maar de begroeiing verdwijnt snel
- er moet een landschapsbeleidsplan komen

De Hoekse Waard (gebied 16)

In dit gebied is er een sterke toename van woningbouw, verkeer en industrie . Verder wordt aanleg van de HSL vaak genoemd als verslechtering.

Recreatie, wat wordt gemist of gewenst?

In het algemeen wordt er weinig of niets gemist. Degenen die wel iets noemen, noemen meestal goede, veilige wandel- en fietspaden, bijv. door of langs weilanden en langs akkers en de rivieren. Door een enkeling zijn dan nog genoemd:

- de toegankelijkheid van het buitengebied is slecht, onvoldoende fietspaden tussen de dorpen
- toegang tot de rivieroever en uiterwaarden of stranden, bijv. langs het Hollands Diep/Haringvliet; in het algemeen een toegankelijker gebied bij de rivieren
- vrije toegang in de uiterste buitenkant, zodat je lopend [of fietsend] langs de buitenkant van de Hoekse Waard onafgebroken kan rond gaan
- een goede jachthaven
- nog 1 à 2 nieuwe recreatielokaties aan de rivieren, met name Haringvliet en Uilegat zijn hiervoor geschikt door breed water
- een bos dat vrij toegankelijk is of een park
- bankjes langs fietspaden
- (meer) mogelijkheden voor kanoërs, ruiters, lopen met honden

Er is vooral behoefte aan wandelpaden.

Historisch karakter

Behalve oude elementen, zoals boerderijen, molens, kerkjes, kronkelige dijken en -polderwegen, sloten en vaarten, bomerijen, dijkhuisjes, bruggen en sluizen, zijn genoemd:

- gebouwen in stijl gerenoveerd
- geen strakke lijnen
- loop van de oude originele kreken
- looppaden van vroeger
- open, vrije bebouwing, geen hoogbouw
- het gebied is ontworsteld aan de zee, voor landbouwdoeleinden. Van 'oorspronkelijke natuur' is hier geen sprake – landbouw bepaalt vanouds het karakter van het landschap
- mooie agrarische polders
- de buitendijkse gebieden
- dorpsaanzichten (zonder hoogbouw)
- het eilandgevoel

Natuurlijkheid

- het natuurlijke karakter van de Hoekse Waarde wordt voornamelijk bepaald door uitgestrekte akkers

Behalve elementen zoals beboomde dijken, kreken, bermen, knotwilgen zijn genoemd:

- polderflora
- waterlopen met een natuurlijk verloop

- het goede, natuurbewuste onderhoud
- kunnen zien dat aan het onderhoud en de instandhouding van natuur de nodige zorg wordt besteed, zonder dat het kunstmatig wordt
- geen rechte stroken groen
- natuur zonder lineaal aangelegd
- mooie oever- en bermbeplanting
- het polderkarakter blijft voorop staan, maar bossages en boomgroepen en beplanting langs wegen passen daar heel goed in.

Ruimtelijkheid

De ervaring hiervan wordt vooral bepaald door het agrarisch karakter,

- de ruimtelijkheid van de polders.
- Het uitzicht en de rust
- geen horizonvervuiling door windmolens of hoogbouw
- weinig hekken
- de mogelijkheden om er te wandelen en te fietsen en de keuze van routes
- je kunt landerijen e.d. onderweg vanaf diverse plaatsen waarnemen, in een weids uitzicht
- het zicht over het omringende water van de Hoekse Waard
- de Binnen Maas
- weids, vlak, winderig, eentonig
- grote kale vlakken polder

Verbeteringen

- betere wegen
- meer aandacht voor natuur, zowel beheer als aanleg
- aanleg fietspaden
- natuuraanleg van watergangen en gorsen/oevers
- kreekoevers aangepast; beplanting langs de oude kreken
- stiltegebieden aan sommige buitendijken/rivieroevers

Soms zijn er voor- en nadelen:

- wegeaanleg ontlast de dijken maar landschappelijk is het een verslechtering

Verslechtingen

- aanleg van de HSL
- de HSL is geen kapitaalvorming maar kapitaalvernietiging [namelijk van cultureel erfgoed]
- aanleg van kassen in de open ruimte., dag en nacht verlicht
- toenemende verkeersdrukte
- teveel woningbouw en te weinig infrastructuur
- lelijke, niet-passende nieuwbouw; soms zelfs hoogbouw
- uitbreiding van industrieterreinen
- Industrieterreinen, oerlelijke nieuwbouw, rondwegen, HSL lijn, A wegen, flatgebouwen die de mooie gebieden verstoren en versnipperen en ten koste gaan van polderlandschap en natuur

Schoonheid

- weinig of geen storende bebouwing, zoals kassen en bedrijfspanen die niet passen in de schaal van het landschap
- het juiste evenwicht tussen economische en recreatieve mogelijkheden
- samenhang ecologie – economie
- evenwicht tussen openheid en beslotenheid [wat geen gelijke verdeling impliceert]; de hoeveelheid groen ten opzichte van bebouwing
- mooie architectuur, verantwoorde bebouwing bij de dorpen
- eenheid in het totale landschap, geen storende bebouwing, zoals kassen en bedrijfspanen die niet passen in de schaal van het landschap
- speels lopende wegen
- de landschappelijke indeling en inrichting
- de hoeveelheid groen, inclusief weilanden en akkers, ten opzichte van de bebouwing
- de afwisseling van de dijken en de polders
- de gorzen aan het water
- rivieren en kreken die het landschap omgeven en doorkruisen
- veel water, maar speels, geen rechte kanalen; kreken en sloten met een natuurlijk verloop
- rivieroeveren en buitendijkse gebieden

Opmerkingen

- geen windmolens op Sas
- er zijn te veel wegen zonder bomen
- wegen en weggetjes natuurlijk aankleden
- het erfgoed moet zichtbaar blijven
- de polders moeten een landbouwkarakter hebben, daar zijn ze voor gemaakt.
- de vooruitgang moet niet geremd worden, maar er moet wel rekening gehouden worden met het bestaande, dat er niet teveel aangetast wordt.
- sommige polderwegen afsluiten voor verkeer, al is het alleen maar in het weekend
- geen doorgaande tweebaans wegen, maar polderwegen
- woningbouw is een eenheidsworst en in verhouding te geconcentreerd en te groot
- voordelen kunnen ook nadelen worden. Zo is de betere bereikbaarheid een verbetering, maar een verslechtering is dat door die betere bereikbaarheid de bevolking sterk toeneemt, wat weer tot verlies van het landelijk karakter leidt
- op Tiengemetten de boerderijen behouden als natuurmonumenten en openstellen voor publiek, hoe het vroeger was

Wat de verhouding tot Rotterdam betreft zijn er twee opvattingen:

Enerzijds:

- vermijd dat de Hoekse Waarde de achtertuin van Rotterdam wordt
- geef het gebied een eigen karakter en ontwikkeling, los van die van Rotterdam

Anderzijds

- maak van de Hoekse Waarde het Wassenaar van Rotterdam

De enquêtes wekken de indruk dat de beleving sterker door het land dan door het water wordt bepaald, hoewel die twee eigenlijk niet te scheiden zijn. Dat zou o.a.

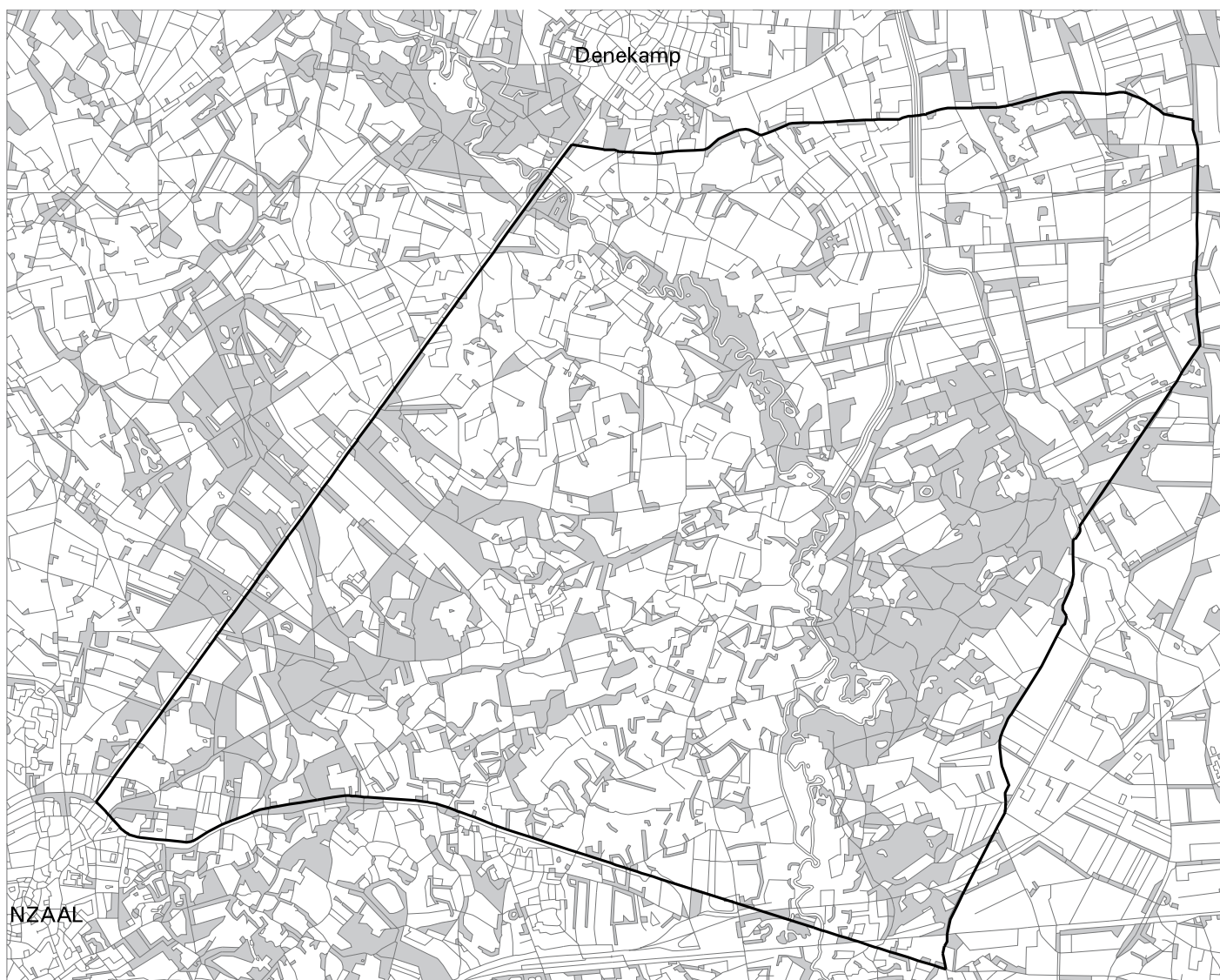
kunnen betekenen dat enerzijds het agrarisch karakter toch zoveel mogelijk behouden moet blijven, vooral in zijn afwisseling van akkerbouw met verschillende gewassen en veeteelt, met dieren in de wei, maar dat anderzijds de rol van het water nog versterkt kan worden, zowel 'los' als nòg meer geïntegreerd met het land, zoals bijv al het geval is met oeverbegroeiing. De dijken bieden ook veel aanknopingspunten, zowel voor natuur als voor ruimtebeleving.

De Hoekse Waard is een polderlandschap, maar dat betekent zeker niet dat alles vlak, strak en recht is – eerder integendeel, bijv.

- hoge smalle kronkeldijkjes
- grillige sloten met knotwilgen
- de watergangen met hun natuurlijk verloop
- onaangetaste kleine stukjes natuur van vroeger

Dit betreft de buitenruimte. Behalve dat dorpen mooi in het landschap liggen, met mooie aanzichten, hebben ze hun eigen aantrekkelijkheid, met historische gebouwen en groen. Als verslechtingen zijn genoemd het verdwijnen van winkels, toegenomen criminaliteit, grotere verkeersdrukke.

Omgeving Oldenzaal (gebied 17)

Omgeving Oldenzaal (gebied 17)

Dit gebied is landschappelijk niet homogeen:

- er zijn natte en droge gebieden
- het stuwwalgebied is prachtig en 5 km verder heb je een ruilverkavelingsgebied

Toch is er een goed evenwicht tussen cultuur en natuur, hoewel daar wel een waarschuwing bij werd geuit:

- de natuur is hier heel mooi, maar meer natuur wil niet zeggen dat de streek dan ook mooier wordt – alles heeft zijn grenzen, ook de natuur
- je moet de samenwerking tussen landbouw en natuur wel stimuleren

De Dinkel is een belangrijke drager van de beleving, voor alle basiskwaliteiten.

Er waren veel klachten over de A1.

- door de A1 is het nooit meer stil, dit is een van de ergste milieuvervuilingen
- de A1 heeft het gebied verdeeld
- het heeft het mooiste stuk natuur doormidden gescheurd

Verder werd er in dit gebied, meer dan in andere gebieden, veel waarde gehecht aan goede verzorging en netheid.

Recreatie, wat wordt gewenst of gemist?

- teveel wegen en terreinen zijn door natuurbeschermingsorganisaties afgesloten
- Natuurmonumenten verwaarloost hun gebied
- het panorama vanaf de koepel op de Tankenberg wordt voor een groot deel belemmerd door hout van kwalitatief lage waarde, historisch gezien hoort deze heuvel kaal te zijn
- de bereikbaarheid over de weg (onverhard) is zeer slecht, een min voor Natuurmonumenten
- slecht onderhoud van wegen, wallen slecht gesnoeid
- teveel zogenaamde rustgebieden voor wild, dus geen toegang
- routes voor paard en wagen
- veel te veel mountainbikers, die maken van wandelpaden modderpaden
- wat afgelopen jaar is gebeurd met het Lutterzand lijkt nergens naar, allemaal wandelpaden zijn afgesloten

Historisch karakter

- esgronden
- oude akkers en weilanden omringd door wallen
- percelen in allerlei vormen, niet alleen vierkant; oude perceelsvormen
- singels van eiken van 50-100 jaar
- Saksische Twentse boerderijen, met geveltekens
- het coulissenlandschap
- de kleinschaligheid
- houtwallen verbonden met bosgebieden
- de specifieke landweggetjes
- het natuurlijk verloop van paden en water
- er is veel bewaard gebleven, maar het onderhoud laat te wensen over
- oude hekken

Natuurlijkheid

- de plaatsen waar de oude Twentse boerderijen staan
- de eenheid van boerenbedrijven met de natuur
- dat cultuurlandschap dit ook blijft
- de veelzijdigheid van zandgrond (beekjes, heuvels), verder leemgrond en veenplassen
- weilanden in natuurlijke vorm, dus geen polderlandschap
- dat de natuur de ruimte krijgt, de dieren en de mens
- niet teveel versnippering en kneuterigheid, 'natuurlijk' betekent echt ruimte voor de natuur en niet hier en daar een houtwal of een kikkerpoel
- ruimte voor en afwisseling in begroeiing
- kleine bospercelen
- niet recht toe recht aan, niet te opgeruimd, niet te rechtlijnig, met een natuurlijk verloop
- de heuvels
- geen asfalt binnenwegen, zandpaden

Ruimtelijkheid

Het bezwaar tegen de A1, dat het nooit meer stil is, is genoemd bij de ruimtebeleving. Rust is essentieel voor ruimtebeleving.

- de variëteit van bos, hei, weiden, heuvels, etc. – er is een goed evenwicht in de ruimte; de afwisseling van verschillende landschappen: bossen – weiden – water – bergen
- geen kunstmatig aangelegd gebied
- open essen (hoogteverschillen)
- de boerderijen, vaak door bomen en wallen beschut, passen perfect in het landschap
- verrassende doorkijkjes, een coulissenlandschap
- er zijn hoogteverschillen
- de glooiing van verschillende percelen
- afwisseling in de ruimtelijke indeling
- de vergezichten zijn heel mooi, niet saai
- geen grote bospercelen
- de ruimtelijkheid van de bebouwing, niet te dicht op elkaar
- het feit dat het landschapspatroon niet rechtlijnig is
- kleinschaligheid en weidse vergezichten; vergezichten en doorkijkjes

Verbeteringen

- herstel van oude natuur; terreinen waar natuurontwikkeling kansen krijgt
- schonere Dinkel
- grond- en boseigenaren worden gestimuleerd en niet meer tegengewerkt, maar het kan nog beter
- betere verbinding tussen dorpen en steden
- de schaalvergroting in het landschap is tot stilstand gekomen
- door de ruilverkaveling waren er strakke percelen ontstaan, die zijn nu weer beter in het landschap opgenomen
- meandering van de beken
- de waterhuishouding

Verslechtingen

Behalve de negatieve effecten van de A1:

- aanleg van commerciële recreatieparken; teveel recreatiebungalows in de omgeving; de aanleg van een bungalowpark; teveel aandacht voor toerisme, o.a. veel hotels
- in bepaalde gebieden wordt het toeristisch verkeer te druk, bijv. het Lutterzand
- ‘onnatuurlijke’ vegetatie voor dit landschap door vershraling, boeren maken een netter, gevarieerder en boeiender landschap dan natuurorganisaties of de gemeente
- uitheemse diersoorten zoals de Schotse Hooglander
- bijna geen onderhoud meer, vooral door Natuurmonumenten; beheer door Natuurmonumenten e.d.
- het verdwijnen van mooie groene weiden en in plaats daarvan ruige, slecht onderhouden natuur
- nieuwe natuur wordt teveel opgedrongen, is niet authentiek
- het verdwijnen van kleine boeren; veel minder agrarische bedrijven
- er is teveel natuur; de natuur wordt teveel uitgebreid, ten koste van agrariërs
- velden met coniferen in het buitengebied in plaats van weiland
- er is minder variatie in land- en akkerbouw, nu vrijwel alleen gras en mais
- asfalteren van zandwegen
- veel te veel regels
- door bescherming van roofvogels en roofdieren minder wild, zoals hazen, konijnen, fazanten
- meer verlichting in het buitengebied, verlichting van klassencomplex erg storend
- stallen en schuren van goedkoop damwandprofiel

Soms gaan verbeteringen en verslechtingen samen:

- de dorpen zijn veel groter geworden, maar dat kan niet anders want jongeren willen niet naar de stad maar wonen in waar ze geboren en getogen zijn

Schoonheid

- netjes verzorgde wallen en singels
- het Lutterzand, het ruwe daarvan
- de historisch gegroeide natuurlijke omgeving, het coulissenlandschap
- de schaal van de natuur, niet te kneuterig
- hoogteverschillen, essen, de Tankenberg; de stuwwal
- de afwisseling in allerlei opzichten, van landschapselementen, in gewassen, van dorpen en boerderijen, in perceelsvormen, in boomsoorten, in vergezichten en doorkijkjes, beslotenheid en openheid
- rust, en toch toegankelijk
- saksische bebouwing
- weilanden met vee afgewisseld met niet al te grote bossages
- het samengaan van landbouw en natuur
- de mooi in de natuur liggende moderne boerenbedrijven

Opmerkingen

Er is veel commentaar gegeven bij de enquête.

- de willekeur van aanwijzing van uitspoelgevoelige zandgronden is zeer onterecht! De leemhoudende zware zandgronden zijn aangewezen, maar uitspoelings-ongevoelig
- de vruchtbare gronden, met name op de stuwwal Oldenzaal, niet verkrachten door ze dwangmatig te willen verschrallen; dat lukt toch niet en levert vrijwel uitsluitend witbol
- er is een goed evenwicht tussen landbouw en natuur, maar laat zich dat ontwikkelen en laat het groeien door de tijden heen
- geen zogenaamde 'nieuwe' natuur. Dat is cultuur à la Natuurmonumenten: veel te veel kikkerpoelen en schrale hooilanden, dat levert alleen maar distels op
- boseigenaren helpen met beheersplannen en advies, en subsidie bij de uitvoering ervan
- teveel boeren en tuindersbedrijven verstoren het landschap, mais en coniferen ontmoedigen
- het is jammer dat de indruk bestaat dat er te weinig natuur zou zijn. Dit gebied bewijst bij uitstek dat hier juist een goed evenwicht is
- het landschap niet veranderen in een natuurreserveaat
- stoppen met nieuwbouw en industrieterreinen, de grens is bereikt
- natuur zijn gang laten gaan betekent niet: alles verwaarlozen
- onderhouden en kappen van bos moet aan de grondeigenaren overgelaten worden
- er is een ander wildbeheerbeleid nodig, geen bescherming van vos en buizerd
- het landschap is door de ruilverkaveling in de jaren '60 sterk verstoord, nu wordt het hier en daar weer teruggebracht
- laat mensen die hier 365 dagen werken en wonen niet verdringen door recreanten en dagjesmensen
- geen campings in WCL-gebieden
- als je teveel op één plek wilt, wordt alles niets (natuur – wonen – landbouw, en dan ook nog veelsoortige natuur waar je veel ruimte voor nodig hebt, die er niet is)
- de sterkste indruk in dit gebied is jezelf een onderdeelje voelen van het grote geheel
- graag drassige grond veranderen; òf water van maken, òf droog en aantrekkelijker voor wandelaars
- het geldt dat het Overijssels landschap krijgt moet niet naar kantoormensen gaan maar naar bosarbeiders, een bos moet worden opgeruimd
- een denneboom, zoals veel geplant tijdens de ruilverkaveling, hoort in deze natuur niet thuis
- bewaar ons Twente! De komende generaties kunnen er dan ook nog van genieten

Bijlagen

Bijlage 1 De Vragenlijst (SPEL)

1. Hoe aantrekkelijk vindt u het landschap bij u in de omgeving? (1 heel onaantrekkelijk, 10 heel aantrekkelijk)

2. Hoe belangrijk vindt u de volgende kenmerken voor de aantrekkelijkheid? (1 heel onbelangrijk, 10 heel belangrijk)

- de mate van samenhang, van eenheid van het landschap
- de mate van afwisseling in het landschap
- hoe het landschap is ingericht (voor landbouw, wonen, enz.)
- wat ik buiten kan doen, de mogelijkheden voor activiteiten in het buitengebied
- de natuurlijkheid van het landschap
- het historisch karakter van het landschap, of er nog dingen van vroeger zijn
- beheer en onderhoud van het landschap, de mate van verzorgdheid
- ruimtelijkheid, de ruimtelijke indruk van het landschap; de indeling, open of besloten
- de indrukken die je kunt opdoen, de kleuren, geuren en geluiden buiten
- de mate waarin je de verschillende seizoenen kunt beleven

Eenheid van het landschap

3. Wat vindt U van de eenheid van het landschap bij u in de streek, bijv. of het landschap een duidelijk eigen karakter heeft? 1 Het landschap heeft helemaal geen duidelijk karakter, 10 Het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter

4. De eenheid van een landschap wordt door verschillende kenmerken bepaald. Kunt u met een cijfer aangeven hoe u denkt over de volgende kenmerken van de eenheid van het landschap in uw streek.

- a. Samenhang. 1 er zijn veel dingen in het landschap die er eigenlijk niet in passen, 10 alle dingen in het landschap passen goed bij elkaar
- b. Maat. 1 de maat van nieuwe dingen past niet bij die van het bestaande, 10 de maat van nieuwe dingen stemt goed overeen
- c. Indeling. 1 het landschap is sterk versnipperd en opgedeeld in aparte, eigen werelden, 10 alle delen van het landschap sluiten goed bij elkaar aan
- d. Variatie. 1 het landschap is heel eenvormig en overal hetzelfde, 10 er is veel afwisseling binnen het landschap
- e. Karakters. 1 er zijn hier in de omgeving veel verschillende soorten landschappen, 10 er is hier in de omgeving maar één soort landschap
- f. Inpassing. 1 nieuwe dingen zijn heel slecht ingepast in het landschap, 10 nieuwe dingen zijn heel goed ingepast

De inrichting van het landschap voor gebruik

5. In elk landschap gebeurt wat, elk landschap is wel ingericht voor een bepaalde vorm van gebruik, zoals landbouw, natuur, wonen. Welk cijfer zou u aan het landschap geven voor hoe het is ingericht voor zijn functies, voor zijn vorm(en) van gebruik?

1 Ik vind het landschap lelijk ingericht, 10 Ik vind het landschap mooi ingericht

6. Wat vindt U in verband met het gebruik van het volgende?

- a. Ruimte. 1 functies verdringen elkaar, ze zitten elkaar in de weg, 10 er is plaats genoeg voor alle functies en activiteiten
- b. Druk. 1 de functies in het buitengebied brengen veel verkeer met zich mee, 10 de functies brengen weinig verkeer met zich mee

- c. Verscheidenheid van functies. 1 er zijn veel verschillende functies in het buitengebied, 10 het landschap is hoofdzakelijk ingericht voor één functie,, bijv. de landbouw
- d. Inrichting. 1 de inrichting is strak en weinig uitnodigend, met overal hekken en afscheidingen, 10 de inrichting is los en speels, alsof dingen hun eigen gang kunnen gaan
- e. Verstedelijking. 1 het buitengebied is sterk verstedelijkt, 10 het buitengebied is nog erg landelijk
- f. Controle op regels. 1 er is buiten in het landschap weinig of geen toezicht en controle op de naleving van milieuregels, 10 er is een scherp toezicht

Eigen gebruiksmogelijkheden

7. Afgezien wat er allemaal gebeurt in een landschap kunnen er ook nog veel of weinig mogelijkheden zijn voor eigen gebruik. Welk cijfer zou u het landschap geven voor de mogelijkheden om er te wandelen, te fietsen, er doorheen te gaan naar naburige dorpen of steden, of even een eindje om? 1 het landschap biedt maar heel weinig mogelijkheden om er te doen wat je wilt, 10 ik kan buiten alles doen wat ik wil.

8, Wat vindt U in verband met de eigen gebruiksmogelijkheden van het volgende?

- a. bereikbaarheid. 1 het buitengebied is vanuit mijn huis heel moeilijk te bereiken, 10 het buitengebied is heel goed bereikbaar
- b. Bewegingsvrijheid. 1 het buitengebied is maar heel beperkt toegankelijk, 10 in het landschap kan ik overal komen waar ik wil
- c. Overlast. 1 je hebt vaak last van andere mensen, van drukte, lawaai, 10 je hebt buiten geen last van anderen; je kunt er nog rust en ruimte vinden
- d. Voorzieningen. 1 er zijn veel te weinig voorzieningen of juist veel te veel, 10 er zijn genoeg voorzieningen
- e. Onderhoud. 1 het onderhoud van wegen, sloten, bermen of voorzieningen is slecht, 10 het onderhoud van het buitengebied is heel goed

- Als er te weinig mogelijkheden zijn om buiten te recreëren, wat mist u dan?

Historisch karakter

9. Meestal zijn er in een landschap naast moderne ontwikkelingen ook nog wel dingen van vroeger. Welk cijfer zou u het landschap geven voor hoeveel er nog van vroeger is? 1 het is een heel modern, nieuw landschap met nauwelijks meer iets van vroeger, 10 er is nog veel van vroeger, het landschap heeft een sterk historisch karakter.

10. Wat vindt U in verband met het historisch karakter van het volgende?

- a. Tempo van ontwikkeling. 1 vernieuwingen in het landschap gaan veel te vlug - of juist veel te langzaam, 10 het landschap gaat op een goede manier met de tijd mee
- b. Omvang van ontwikkelingen. 1 de nieuwe dingen overwoekeren het oude, er is geen goed evenwicht tussen oud en nieuw, tussen behoud en vernieuwing, 10 het landschap kan nieuwe ontwikkelingen goed opnemen, zonder zijn karakter te verliezen
- c. Vormgeving. 1 oude en nieuwe dingen passen niet bij elkaar (naar vorm, stijl, materiaalgebruik, kleur), 10 nieuwe dingen hebben een aangepaste stijl, zodat ze goed passen bij het bestaande
- d. Restauratie. 1 het oude wordt te makkelijk opgeruimd en vervangen door iets nieuws, 10 er is veel zorg voor behoud van oude gebouwen en landschapselementen
- e. Beheer. 1 oude dingen worden verwaarloosd, ze verloederen, 10 er wordt veel aandacht besteed aan onderhoud en verzorging van oude dingen
- f. Moderne bebouwing. 1 de moderne bebouwing in het buitengebied vind ik heel lelijk, 10 ik vind de moderne bebouwing heel mooi

g. Oude dingen. 1 er zijn geen oude dingen meer in het landschap, 10 het landschap heeft nog heel veel dingen van vroeger

- Welke dingen bepalen voor u vooral het historisch karakter van het landschap?

Natuurlijkheid

11. Landschappen kunnen sterk de indruk geven dat ze op een natuurlijke manier gegroeid zijn, dat ontwikkelingen spontaan zo hebben plaatsgevonden, dat er nog plaats is voor mens, plant en dier. Welk cijfer zou u het landschap in Uw streek geven voor natuurlijkheid? 1 het landschap oogt heel kunstmatig, 10 het landschap is heel natuurlijk van karakter

12. Wat vindt u in verband met de natuurlijkheid van het landschap van het volgende?

- a. Hoeveelheid natuur. 1 er is hier maar weinig natuur in de omgeving, 10 er is hier heel veel natuur in de omgeving
- b. Afwisseling in natuur. 1 de natuur is hier overal hetzelfde, er is weinig afwisseling in planten en dieren, 10 de natuur is hier heel gevarieerd, er zijn veel soorten groen, veel verschillende vogels en dieren
- c. Het soort natuur. 1 het meeste groen is aangelegd, in rechte rijen of vakken, 10 de natuur kan hier zijn gang gaan, er is veel spontane plantengroei en veel wild
- d. Seizoensvariatie. 1 het landschap is het hele jaar door zo'n beetje hetzelfde, 10 er is veel afwisseling in het landschap in de seizoenen
- e. Beheer. 1 het groenonderhoud is niet best (te grof, te veel, te weinig, niet op het juiste moment), 10 het groen wordt regelmatig en deskundig verzorgd

- Wat bepaalt voor u vooral het natuurlijke karakter van het landschap in de streek?

Ruimtelijkheid

13. Elk landschap geeft een bepaalde ruimte-ervaring. Het kan heel open zijn, met weidse vergezichten, of juist besloten, met veel begroeiing. Welk cijfer zou u het landschap geven voor het gevoel van ruimte dat je er kunt hebben? 1 een heel onprettige ruimte-ervaring, 10 een heel prettige ruimte-ervaring

14. Wat vindt u in verband met de ruimte-ervaring in het landschap van het volgende?

- a. Indeling. 1 het landschap is heel strak en regelmatig ingedeeld, 10 de indeling van het landschap is heel onregelmatig en gevarieerd
- b. Begrenzing. 1 er is veel horizonvervuiling, 10 er is nergens horizonvervuiling
- c. Maat. 1 de ruimte is verdeeld in grote stukken, met op elk stuk hetzelfde, 10 de ruimte is verdeeld in kleine stukjes die er steeds anders uitzien
- d. Reliëf. 1 het landschap is heel effen en vlak, 10 er zijn veel hoogteverschillen
- e. In de seizoenen. 1 de ruimtebeleving in het landschap is het hele jaar door zo'n beetje hetzelfde, 10 in elk jaargetijde is de ruimtebeleving weer anders
- f. Openheid. 1 het landschap is heel erg besloten, 10 het landschap is heel erg open
- g. Water. 1 er is buiten in het landschap heel weinig water, 10 er is buiten heel veel water

- Wat bepaalt voor u vooral de ruimtebeleving, buiten in het landschap?

Indrukken

15. In een landschap kun je vaak veel verschillende indrukken opdoen, van kleuren, geuren, geluiden die bij het gebied horen. Welk cijfer zou u het landschap in de streek geven voor de indrukken die je er kunt beleven? 1 het landschap is heel arm aan indrukken, of er zijn juist

veel onplezierige indrukken, 10 je hebt er heel veel prettige indrukken, van verschillende zintuigen

16. Wat vindt u in verband met de zintuiglijke indrukken van het volgende?

- a. Stille. 1 er is veel lawaai hier in het buitengebied, 10 je kunt hier nog veel natuurgeluiden horen, het is stil
- b. Dag en nacht. 1 in het buitengebied verdwijnt het verschil tussen dag en nacht steeds meer, door verlichting van wegen, kassen, industriegebieden, 10 het is 's nachts buiten in het landschap nog echt donker
- c. Geuren. 1 onaangename geuren overheersen, zoals stank van mest of industrieën, 10 er zijn in het landschap veel prettige geuren
- d. Verscheidenheid. 1 de indrukken die je hier buiten kunt opdoen zijn het hele jaar vrijwel hetzelfde, 10 elk seizoen heeft zijn eigen indrukken aan geuren, kleuren en geluiden

- Welke indrukken bepalen uw beleving van het landschap het meest, wat geeft de sterkste indrukken?

Vragen bij het kaartje

17. Waar vindt u het landschap van de streek het mooist? Wilt u dat op het kaartje aangeven met een S?

18. Wilt u op het kaartje ook aangeven waar u het landschap het minst mooi vindt? Zet u daar maar een L.

19. En wilt u tenslotte op het kaartje aangeven waar u het landschap heel ruig vindt? Zet u daar maar een R.

Veranderingen

20. Zijn er de afgelopen 10 jaar nog dingen veranderd in het landschap op het kaartje? (aankruisen wat van toepassing is).

- Natuuraanleg
- Woningbouw
- Wegenaanleg
- Veranderingen in de landbouw (ruilverkaveling, landschapsbeheer)
- Recreatieterreinen
- Zand- of grindwinning
- Overige

21. Welk cijfer zou u geven voor hoe sterk het landschap veranderd is, de laatste 15 - 20 jaar? 1 het landschap is heel sterk veranderd, 10 het landschap is nauwelijks veranderd

22. Zijn er dingen verbeterd ten opzichte van vroeger, voor die tijd?

- nee
- ja, namelijk:

23. Zijn er ook dingen verslechterd ten opzichte van vroeger?

- nee
- ja, namelijk

24. Vindt u alle veranderingen samen een vooruitgang of een achteruitgang voor het landschap? 1 een grote achteruitgang, 10 een grote vooruitgang

25. Wat bepaalt voor u vooral de schoonheid van het landschap? (Zoveel mogelijk dingen noemen)

26. Bent u man of vrouw?

- man
- vrouw

27. Hoe oud bent u?

- 18-31
- 32-42
- 43-53
- 54-64
- 65 of ouder

28. Wat is uw hoogst voltooide opleiding?

- lager (beroeps)onderwijs
- middelbaar (beroeps)onderwijs
- hoger (beroeps)onderwijs

29. Hoe lang woont u al in deze streek?

- 4 jaar of korter
- 5-9 jaar
- 10-14 jaar
- 15-19 jaar
- 20 jaar of langer

30. Bent u ook in deze of een soortgelijke omgeving opgegroeid?

- ja
- nee

Bijlage 2 Resultaten van de gesloten vragen

Report

gebied		1: Hoe aantrekkelijk vindt u het landschap bij u in de omgeving	2a: Kenmerk: Eenheid?	2b: Kenmerk: Afwisseling?	2c: Kenmerk: Inrichting?	2d: Kenmerk: Gebruiksmogelijkheden?	2e: Kenmerk: Natuurlijkheid?
Middag Humsterland	Mean	8,31	7,71	7,12	8,02	7,72	8,15
	N	95	99	99	98	97	98
	Std. Deviation	1,329	1,769	2,032	1,450	1,675	1,965
Reitdiep	Mean	8,36	7,82	7,05	8,31	7,96	8,26
	N	98	99	100	99	99	99
	Std. Deviation	1,028	1,600	1,766	1,251	1,732	1,793
Noord Oost Twente	Mean	8,40	7,49	7,97	7,99	7,92	8,26
	N	99	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,245	1,514	1,176	1,541	1,606	1,522
Ooijpolder	Mean	8,51	7,41	7,67	7,79	8,03	8,41
	N	98	100	100	100	99	100
	Std. Deviation	1,058	1,464	1,544	1,479	1,594	1,342
Groesbeek	Mean	8,66	7,51	7,94	7,78	8,07	8,49
	N	96	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,321	1,795	1,601	1,709	1,665	1,514
Langbroekenwetering	Mean	8,32	7,77	7,93	8,13	7,67	8,38
	N	94	98	99	99	98	99
	Std. Deviation	1,018	1,345	1,327	1,397	1,893	1,338
Oirschot-Best	Mean	7,93	7,37	7,91	7,78	7,64	8,18
	N	97	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,386	1,606	1,443	1,554	2,023	1,684
Boxtel-Liempde	Mean	7,71	7,17	7,42	7,59	7,77	8,40
	N	93	98	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,166	1,586	1,566	1,492	1,653	1,151
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	8,07	7,53	7,15	7,87	7,57	7,84
	N	83	86	85	85	86	85
	Std. Deviation	1,177	1,740	1,906	1,541	2,139	2,148
Wittem-Gulpen	Mean	9,01	8,01	8,45	8,37	8,20	8,90
	N	97	98	98	98	98	98
	Std. Deviation	,963	1,489	1,228	1,196	1,414	1,180
Wijk en Wouden	Mean	7,72	7,57	7,08	7,94	8,14	8,50
	N	95	97	97	96	97	96
	Std. Deviation	1,449	1,600	1,766	1,697	1,696	1,361
Zandgebieden Doetinchem	Mean	7,62	7,29	7,65	7,73	7,40	8,10
	N	94	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,475	1,586	1,358	1,449	1,922	1,581
Zandgebieden Graafschap	Mean	7,34	6,91	7,79	7,78	7,77	8,39
	N	77	80	82	83	82	83
	Std. Deviation	1,344	1,678	1,264	1,210	1,566	1,208
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,59	6,97	7,53	7,88	7,51	8,05
	N	98	99	100	99	99	100
	Std. Deviation	1,710	1,810	1,755	1,649	1,897	1,743
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	7,01	7,17	7,58	7,90	7,79	8,61
	N	94	99	99	99	98	99
	Std. Deviation	1,372	1,610	1,378	1,305	1,742	1,376
Hoekse Waard	Mean	7,67	7,60	7,19	8,08	7,79	8,28
	N	96	99	99	99	99	100
	Std. Deviation	1,343	1,531	1,536	1,482	1,605	1,706
Omgeving Oldenzaal	Mean	8,36	7,65	8,09	7,95	7,75	8,10
	N	95	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,344	1,635	1,512	1,604	1,850	1,661
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	8,66	7,10	7,58	7,80	7,26	8,16
	N	50	50	50	49	50	50
	Std. Deviation	,961	2,121	1,907	1,541	2,248	1,963
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	8,68	7,15	7,93	7,73	7,80	8,45
	N	37	41	41	41	41	40
	Std. Deviation	1,029	2,092	1,506	1,674	1,913	1,600
Total	Mean	8,08	7,45	7,63	7,93	7,79	8,31
	N	1686	1742	1747	1743	1741	1745
	Std. Deviation	1,369	1,658	1,605	1,493	1,779	1,589

Report

gebied		2f: Kenmerk: Historisch Karakter?	2g: Kenmerk: Beheer en onderhoud?	2h: Kenmerk: Ruimtelijkhei d?	2i: Kenmerk: Indrukken?	2j: Kenmerk: Seizoenen?
Middag Humsterland	Mean	7,98	8,06	8,13	8,37	8,26
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	2,227	1,441	1,757	1,549	1,620
Reitdiep	Mean	8,33	8,11	8,37	8,65	8,68
	N	100	98	99	100	100
	Std. Deviation	1,753	1,585	1,337	1,395	1,286
Noord Oost Twente	Mean	8,13	7,97	7,74	8,29	8,32
	N	100	99	99	100	100
	Std. Deviation	1,655	1,650	1,389	1,328	1,278
Ooijpolder	Mean	7,74	7,88	7,86	8,55	8,27
	N	100	100	100	100	99
	Std. Deviation	1,574	1,395	1,524	1,123	1,483
Groesbeek	Mean	7,64	7,98	8,09	8,40	8,36
	N	100	100	99	100	100
	Std. Deviation	1,883	1,723	1,371	1,550	1,396
Langbroekerwetering	Mean	8,47	8,06	8,05	8,66	8,59
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	1,452	1,398	1,446	1,089	1,195
Oirschot-Best	Mean	8,05	7,88	7,63	8,35	8,39
	N	100	100	99	100	100
	Std. Deviation	1,772	1,695	1,282	1,666	1,413
Boxtel-Liempde	Mean	7,77	7,61	7,46	8,33	8,06
	N	99	99	99	98	99
	Std. Deviation	1,953	1,707	1,380	1,156	1,339
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	7,99	8,01	7,90	8,16	8,22
	N	86	86	86	86	86
	Std. Deviation	1,943	1,746	1,782	1,672	1,567
Wittern-Gulpen	Mean	8,50	8,32	8,20	8,72	8,82
	N	98	97	98	98	98
	Std. Deviation	1,487	1,447	1,384	1,173	1,255
Wijk en Wouden	Mean	8,00	7,89	7,96	8,37	8,38
	N	97	97	97	97	97
	Std. Deviation	1,671	1,689	1,620	1,417	1,591
Zandgebieden Doetinchem	Mean	7,94	7,72	7,51	8,18	8,18
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	1,812	1,744	1,725	1,417	1,365
Zandgebieden Graafschap	Mean	7,86	7,77	7,43	8,11	8,00
	N	81	83	83	83	83
	Std. Deviation	1,815	1,572	1,483	1,379	1,457
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,37	7,97	7,39	7,93	8,00
	N	100	98	98	98	100
	Std. Deviation	2,102	1,446	1,691	1,719	1,688
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	8,20	8,05	8,10	8,49	8,36
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	1,578	1,693	1,381	1,198	1,191
Hoekse Waard	Mean	8,05	8,14	8,22	8,40	8,40
	N	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,752	1,457	1,157	1,484	1,237
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,62	7,90	7,39	8,02	8,09
	N	100	100	100	99	100
	Std. Deviation	1,825	1,592	1,922	1,518	1,646
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	8,16	7,24	7,64	8,71	8,41
	N	51	50	50	51	51
	Std. Deviation	1,541	1,975	1,977	1,101	1,359
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	7,76	7,88	8,02	8,00	8,27
	N	41	41	41	41	41
	Std. Deviation	2,119	1,720	1,604	2,000	1,898
Total	Mean	7,98	7,94	7,85	8,36	8,32
	N	1748	1743	1739	1746	1749
	Std. Deviation	1,806	1,611	1,560	1,433	1,439

Report

gebied		2f: Kenmerk: Historisch Karakter?	2g: Kenmerk: Beheer en onderhoud?	2h: Kenmerk: Ruimtelijkhei d?	2i: Kenmerk: Indrukken?	2j: Kenmerk: Seizoenen?
Middag Humsterland	Mean	7,98	8,06	8,13	8,37	8,26
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	2,227	1,441	1,757	1,549	1,620
Reitdiep	Mean	8,33	8,11	8,37	8,65	8,68
	N	100	98	99	100	100
	Std. Deviation	1,753	1,585	1,337	1,395	1,286
Noord Oost Twente	Mean	8,13	7,97	7,74	8,29	8,32
	N	100	99	99	100	100
	Std. Deviation	1,655	1,650	1,389	1,328	1,278
Ooijpolder	Mean	7,74	7,88	7,86	8,55	8,27
	N	100	100	100	100	99
	Std. Deviation	1,574	1,395	1,524	1,123	1,483
Groesbeek	Mean	7,64	7,98	8,09	8,40	8,36
	N	100	100	99	100	100
	Std. Deviation	1,883	1,723	1,371	1,550	1,396
Langbroekerwetering	Mean	8,47	8,06	8,05	8,66	8,59
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	1,452	1,398	1,446	1,089	1,195
Oirschot-Best	Mean	8,05	7,88	7,63	8,35	8,39
	N	100	100	99	100	100
	Std. Deviation	1,772	1,695	1,282	1,666	1,413
Boxtel-Liempde	Mean	7,77	7,61	7,46	8,33	8,06
	N	99	99	99	98	99
	Std. Deviation	1,953	1,707	1,380	1,156	1,339
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	7,99	8,01	7,90	8,16	8,22
	N	86	86	86	86	86
	Std. Deviation	1,943	1,746	1,782	1,672	1,567
Witterm-Gulpen	Mean	8,50	8,32	8,20	8,72	8,82
	N	98	97	98	98	98
	Std. Deviation	1,487	1,447	1,384	1,173	1,255
Wijk en Wouden	Mean	8,00	7,89	7,96	8,37	8,38
	N	97	97	97	97	97
	Std. Deviation	1,671	1,689	1,620	1,417	1,591
Zandgebieden Doetinchem	Mean	7,94	7,72	7,51	8,18	8,18
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	1,812	1,744	1,725	1,417	1,365
Zandgebieden Graafschap	Mean	7,86	7,77	7,43	8,11	8,00
	N	81	83	83	83	83
	Std. Deviation	1,815	1,572	1,483	1,379	1,457
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,37	7,97	7,39	7,93	8,00
	N	100	98	98	98	100
	Std. Deviation	2,102	1,446	1,691	1,719	1,688
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	8,20	8,05	8,10	8,49	8,36
	N	99	99	98	99	99
	Std. Deviation	1,578	1,693	1,381	1,198	1,191
Hoekse Waard	Mean	8,05	8,14	8,22	8,40	8,40
	N	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,752	1,457	1,157	1,484	1,237
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,62	7,90	7,39	8,02	8,09
	N	100	100	100	99	100
	Std. Deviation	1,825	1,592	1,922	1,518	1,646
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	8,16	7,24	7,64	8,71	8,41
	N	51	50	50	51	51
	Std. Deviation	1,541	1,975	1,977	1,101	1,359
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	7,76	7,88	8,02	8,00	8,27
	N	41	41	41	41	41
	Std. Deviation	2,119	1,720	1,604	2,000	1,898
Total	Mean	7,98	7,94	7,85	8,36	8,32
	N	1748	1743	1739	1746	1749
	Std. Deviation	1,806	1,611	1,560	1,433	1,439

Report

gebied		3: Basiskw. Eenheid?	4a: Eenheid/Sa menhang.	4b: Eenheid/Maat.	4c: Eenheid/l ndeling.	4d: Eenheid/ Variatie.	4e: Eenheid/K arakters.	4f: Eenheid/ln passing.
Middag Humsterland	Mean	8,52	7,40	6,53	7,59	6,80	7,07	6,24
	N	99	99	99	100	100	98	99
	Std. Deviation	1,656	1,498	1,837	1,401	1,781	2,155	1,673
Reitdiep	Mean	8,48	6,81	5,93	7,25	6,80	6,83	5,74
	N	97	96	96	97	97	96	97
	Std. Deviation	1,408	1,743	2,182	1,720	1,736	1,833	2,346
Noord Oost Twente	Mean	8,18	6,92	6,51	7,12	7,69	5,84	6,36
	N	99	98	99	99	99	96	99
	Std. Deviation	1,164	1,313	1,631	1,380	1,516	2,355	1,793
Ooijpolder	Mean	7,91	6,78	6,17	7,08	7,34	5,90	6,22
	N	100	100	100	100	100	98	100
	Std. Deviation	1,583	1,796	1,959	1,762	1,499	2,199	1,889
Groesbeek	Mean	8,28	6,94	6,19	6,93	7,87	5,91	6,17
	N	98	100	100	99	100	100	100
	Std. Deviation	1,630	1,496	1,692	1,734	1,674	2,617	1,843
Langbroekerwetering	Mean	8,24	6,78	6,19	7,17	7,45	5,26	6,25
	N	97	100	100	100	99	99	99
	Std. Deviation	1,153	1,750	1,637	1,627	1,618	2,510	2,037
Oirschot-Best	Mean	7,49	6,38	6,23	6,76	7,43	5,92	6,25
	N	99	100	99	100	99	98	100
	Std. Deviation	1,554	1,819	1,851	1,859	1,585	2,157	2,185
Boxtel-Liempde	Mean	7,10	6,02	5,85	6,50	6,81	5,95	5,93
	N	99	100	100	100	100	99	100
	Std. Deviation	1,351	1,531	1,648	1,624	1,522	2,047	1,865
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	8,37	6,37	5,68	7,04	6,49	6,33	5,76
	N	83	86	85	85	85	84	85
	Std. Deviation	1,266	2,035	2,156	1,776	1,723	1,947	1,950
Wittern-Gulpen	Mean	8,58	6,76	6,09	7,31	8,43	6,58	6,13
	N	100	100	100	100	98	98	100
	Std. Deviation	1,208	1,658	1,596	1,398	1,158	2,139	1,957
Wijk en Wouden	Mean	7,76	6,07	5,58	6,37	6,22	6,47	5,58
	N	99	100	98	100	99	100	100
	Std. Deviation	1,636	1,788	1,686	1,952	1,747	2,285	1,759
Zandgebieden Doetinchem	Mean	7,13	6,06	5,82	6,34	6,75	5,79	5,81
	N	97	97	94	97	97	96	95
	Std. Deviation	1,736	1,870	1,729	1,920	1,865	2,152	1,887
Zandgebieden Graafschap	Mean	7,01	5,57	5,05	6,17	6,12	6,10	5,00
	N	81	83	83	83	83	83	82
	Std. Deviation	1,487	1,875	1,854	1,745	1,934	2,010	2,049
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,12	6,05	5,85	6,47	6,86	5,74	6,22
	N	99	99	99	98	97	99	99
	Std. Deviation	1,745	1,981	1,955	1,800	1,882	1,827	1,838
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	7,11	5,69	5,12	5,69	6,28	6,20	5,12
	N	99	99	99	99	99	99	98
	Std. Deviation	1,714	2,059	2,006	1,988	1,478	1,846	2,057
Hoekse Waard	Mean	7,70	6,09	5,53	6,38	6,42	6,33	5,68
	N	98	97	98	98	98	98	98
	Std. Deviation	1,712	1,708	1,938	1,756	1,804	2,119	2,018
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,90	6,65	5,96	6,92	7,95	5,56	5,98
	N	98	98	96	97	97	96	98
	Std. Deviation	1,328	1,889	1,913	1,913	1,446	2,383	1,894
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	8,49	6,92	6,44	7,42	6,82	5,44	6,41
	N	51	50	50	50	49	50	51
	Std. Deviation	1,138	1,536	1,692	1,430	1,716	2,635	1,577
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	8,10	6,53	6,10	6,68	7,80	5,03	5,82
	N	41	40	40	40	41	40	40
	Std. Deviation	1,411	1,320	1,646	1,509	1,504	2,655	1,880
Total	Mean	7,85	6,46	5,93	6,79	7,07	6,06	5,93
	N	1734	1742	1735	1742	1737	1727	1740
	Std. Deviation	1,583	1,801	1,869	1,779	1,766	2,234	1,964

Report

gebied		5: Basiskw. Inrichting?	6a: Inrichting/ Ruimte	6b: Inrichting/ Drukte	6c: Inrichting/Ver scheidenhei d functies	6d: Inrichting/ Inrichting	6e: Inrichting/Ver stedelijking	6f: Inrichting/ Controle op regels
Middag Humsterland	Mean	7,65	7,17	6,94	7,33	6,61	8,19	6,98
	N	98	98	100	99	100	100	95
	Std. Deviation	1,317	1,872	2,009	1,974	1,853	1,813	1,907
Reitdiep	Mean	7,68	7,26	6,65	7,54	6,71	8,13	6,77
	N	98	97	98	97	98	98	98
	Std. Deviation	1,367	1,804	2,130	1,832	1,693	1,898	2,143
Noord Oost Twente	Mean	7,46	6,48	6,34	5,87	6,66	7,71	6,68
	N	99	98	99	98	98	98	97
	Std. Deviation	1,119	1,884	1,944	2,054	1,573	1,560	2,239
Ooijpolder	Mean	7,46	6,49	4,78	5,38	6,36	7,58	6,16
	N	99	99	100	99	99	100	100
	Std. Deviation	1,487	1,886	2,214	2,069	1,581	1,653	2,049
Groesbeek	Mean	7,57	6,41	6,34	5,56	6,49	7,55	6,03
	N	99	97	100	100	100	99	100
	Std. Deviation	1,356	2,140	1,881	2,066	1,925	2,111	2,101
Langbroekerwetering	Mean	7,48	6,54	5,73	5,69	6,39	7,71	6,06
	N	97	99	98	99	100	100	97
	Std. Deviation	1,191	1,686	2,137	1,962	1,825	1,604	2,045
Oirschot-Best	Mean	7,29	6,21	6,33	5,58	6,41	7,78	6,05
	N	100	99	99	100	99	100	98
	Std. Deviation	1,289	1,939	2,095	2,021	1,906	1,750	2,365
Boxtel-Liempde	Mean	6,96	5,87	5,83	5,75	5,80	6,85	6,11
	N	98	100	99	99	99	99	97
	Std. Deviation	1,284	1,733	1,949	2,012	1,702	1,971	1,909
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	7,26	6,86	5,84	6,43	6,29	8,10	6,58
	N	86	86	86	86	85	86	83
	Std. Deviation	1,365	1,770	2,011	1,792	1,731	1,722	2,198
Wittem-Gulpen	Mean	7,69	6,41	4,84	5,61	6,97	7,80	5,81
	N	99	100	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,251	1,870	2,356	2,178	1,514	1,570	2,330
Wijk en Wouden	Mean	6,79	5,79	4,90	6,13	5,85	6,55	5,94
	N	99	99	99	100	100	100	98
	Std. Deviation	1,560	1,934	2,136	2,082	1,992	2,359	2,167
Zandgebieden Doetinchem	Mean	6,97	6,15	5,78	6,26	5,82	6,79	6,13
	N	99	97	97	95	97	98	95
	Std. Deviation	1,723	1,557	2,053	2,038	1,920	2,299	1,914
Zandgebieden Graafschap	Mean	6,28	5,86	5,65	5,99	5,75	6,52	5,72
	N	81	83	83	83	83	83	83
	Std. Deviation	1,583	1,740	2,027	2,092	1,899	2,365	1,830
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,07	5,96	6,00	6,60	6,02	7,10	6,82
	N	99	99	99	97	98	98	98
	Std. Deviation	1,586	1,873	2,095	2,034	1,811	1,987	2,235
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	6,25	5,15	4,94	5,59	5,75	5,86	5,59
	N	97	99	98	99	99	99	97
	Std. Deviation	1,601	1,971	2,139	1,818	1,740	2,412	1,858
Hoekse Waard	Mean	6,92	6,03	5,63	6,68	5,69	6,86	6,54
	N	98	98	98	98	98	98	97
	Std. Deviation	1,426	2,023	2,268	1,814	2,112	2,005	1,677
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,18	6,02	5,20	5,10	6,28	6,91	6,71
	N	96	97	97	97	97	98	98
	Std. Deviation	1,480	2,046	2,134	1,782	1,766	1,943	2,215
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	7,84	6,02	5,22	5,56	6,30	7,92	6,15
	N	50	49	51	50	50	50	47
	Std. Deviation	,976	1,942	2,239	1,692	1,681	1,589	1,694
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	7,17	5,95	4,93	4,80	5,93	6,46	5,46
	N	41	40	40	40	41	41	41
	Std. Deviation	1,243	1,867	1,886	1,897	1,794	2,192	1,845
Total	Mean	7,20	6,26	5,72	6,02	6,23	7,29	6,25
	N	1733	1734	1741	1736	1741	1745	1719
	Std. Deviation	1,460	1,931	2,183	2,074	1,830	2,052	2,097

Report

gebied		7: Basiskw. Gebruiksmo gelijkheden	8a: Gebruik/Berei kbaarheid?	8b: Gebruik/Bewe gingsvrijheid?	8c: Gebruik/O verlast?	8d: Gebruik/Voor zieningen?	8e: Gebruik/On derhoud?
Middag Humsterland	Mean	7,55	8,52	7,30	8,34	7,04	6,80
	N	97	99	100	100	99	98
	Std. Deviation	1,931	1,508	1,812	1,492	2,010	1,937
Reitdiep	Mean	8,22	8,32	7,26	8,22	7,17	6,93
	N	98	99	99	99	98	99
	Std. Deviation	1,475	1,840	1,753	1,712	2,091	1,831
Noord Oost Twente	Mean	7,99	8,71	7,61	7,39	7,19	7,24
	N	98	100	100	99	100	99
	Std. Deviation	1,468	1,297	1,428	1,789	1,785	1,464
Ooijpolder	Mean	7,56	8,38	6,74	6,61	6,93	6,95
	N	97	100	100	100	100	99
	Std. Deviation	2,131	1,496	2,053	2,309	1,971	1,815
Groesbeek	Mean	8,09	8,79	7,94	7,47	7,22	7,17
	N	99	100	100	100	99	100
	Std. Deviation	1,585	1,241	1,108	2,096	1,645	1,682
Langbroekerwetering	Mean	7,76	8,35	6,89	7,00	6,95	6,83
	N	96	99	98	99	99	98
	Std. Deviation	1,684	1,637	2,085	1,959	1,950	1,948
Oirschot-Best	Mean	7,47	8,83	7,30	7,26	7,06	6,71
	N	98	99	99	99	98	99
	Std. Deviation	1,777	1,060	1,843	1,967	1,734	2,047
Boxtel-Liempde	Mean	7,21	8,39	6,99	7,23	6,72	6,60
	N	99	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,780	1,391	2,033	1,823	1,824	1,937
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	7,76	8,46	7,74	7,58	7,05	7,40
	N	85	84	84	84	84	84
	Std. Deviation	1,716	1,718	1,715	1,688	2,134	2,025
Wittem-Gulpen	Mean	7,86	8,62	7,59	6,86	7,11	6,80
	N	100	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,491	1,588	1,525	2,252	2,108	1,969
Wijk en Wouden	Mean	7,16	8,19	6,76	7,05	6,61	6,77
	N	99	100	100	99	99	99
	Std. Deviation	2,044	1,727	2,118	2,042	1,932	2,055
Zandgebieden Doetinchem	Mean	7,19	7,92	6,90	7,05	6,66	6,64
	N	98	98	96	98	96	98
	Std. Deviation	1,925	1,697	1,838	1,880	1,962	1,970
Zandgebieden Graafschap	Mean	7,04	7,75	6,82	6,87	6,34	6,48
	N	82	83	83	83	83	82
	Std. Deviation	1,927	1,681	1,586	1,591	1,748	1,900
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,64	8,70	7,81	7,53	7,00	6,65
	N	99	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,606	1,208	1,397	1,892	2,000	2,400
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	6,53	7,73	6,59	6,56	5,90	6,50
	N	100	100	100	100	98	100
	Std. Deviation	1,755	1,786	1,886	1,839	2,068	1,732
Hoekse Waard	Mean	6,92	7,99	6,21	7,13	6,43	7,14
	N	100	100	99	100	99	99
	Std. Deviation	2,140	1,648	2,177	1,857	1,996	1,852
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,82	8,68	7,26	6,78	7,21	5,95
	N	99	99	99	99	98	98
	Std. Deviation	1,803	1,339	1,882	2,028	1,818	2,335
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	7,78	8,47	6,53	6,08	7,27	7,21
	N	49	49	49	49	49	48
	Std. Deviation	1,388	1,243	1,769	1,913	2,039	1,688
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	7,07	7,93	6,80	6,24	6,95	6,90
	N	41	41	41	41	40	40
	Std. Deviation	2,054	2,054	2,159	2,200	1,797	1,676
Total	Mean	7,51	8,37	7,13	7,18	6,88	6,81
	N	1734	1748	1745	1747	1737	1738
	Std. Deviation	1,831	1,569	1,862	1,981	1,955	1,951

Report

gebied		9: Basiskw. Historisch karakter?	10a: Historisch/Tempo ontwikkeling?	10b: Historisch/omvang ontwikkelingen?	10c: Historisch/Vormgeving?
Middag Humsterland	Mean	7,95	6,99	6,88	6,19
	N	98	99	98	98
	Std. Deviation	1,342	1,930	1,789	1,870
Reitdiep	Mean	7,24	6,66	6,35	5,71
	N	99	99	96	98
	Std. Deviation	1,617	1,923	1,952	2,225
Noord Oost Twente	Mean	7,53	7,01	6,89	6,66
	N	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,367	1,592	1,470	1,677
Ooijpolder	Mean	7,09	6,77	6,73	6,53
	N	99	100	100	100
	Std. Deviation	1,302	1,675	1,669	1,714
Groesbeek	Mean	6,77	6,68	6,36	6,02
	N	98	97	98	97
	Std. Deviation	1,679	1,643	1,607	1,683
Langbroekerwetering	Mean	7,57	6,80	6,45	6,06
	N	94	98	98	98
	Std. Deviation	1,257	1,656	1,500	1,692
Oirschot-Best	Mean	7,17	6,71	6,52	6,45
	N	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,623	1,923	2,052	1,996
Boxtel-Liempde	Mean	6,60	6,13	6,04	5,86
	N	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,708	1,765	1,846	1,790
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	6,85	6,46	6,14	5,46
	N	84	85	84	83
	Std. Deviation	1,718	1,868	1,940	2,188
Wittem-Gulpen	Mean	7,43	6,72	6,48	6,12
	N	100	100	99	99
	Std. Deviation	1,402	1,730	1,612	1,637
Wijk en Wouden	Mean	6,64	6,02	5,73	5,45
	N	98	100	100	98
	Std. Deviation	1,601	2,040	1,948	1,867
Zandgebieden Doetinchem	Mean	6,01	6,14	5,78	5,64
	N	96	95	96	96
	Std. Deviation	1,586	1,648	1,778	1,898
Zandgebieden Graafschap	Mean	5,80	5,22	5,11	5,14
	N	83	83	82	83
	Std. Deviation	1,962	1,982	1,975	1,958
Zandgebieden Winterswijk	Mean	5,90	6,42	6,30	6,44
	N	99	99	98	98
	Std. Deviation	1,951	1,980	1,868	1,805
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	5,71	4,82	4,74	4,95
	N	100	100	100	99
	Std. Deviation	1,827	2,124	2,135	2,012
Hoekse Waard	Mean	6,57	5,68	5,55	5,45
	N	100	99	99	98
	Std. Deviation	1,584	1,900	1,929	1,878
Omgeving Oldenzaal	Mean	6,96	6,18	5,97	5,90
	N	98	99	98	97
	Std. Deviation	1,624	1,961	1,880	1,788
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	7,20	6,73	6,52	6,46
	N	50	48	48	48
	Std. Deviation	1,604	1,842	1,810	1,650
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	6,80	6,12	5,88	5,46
	N	41	40	41	39
	Std. Deviation	1,662	1,771	2,027	2,063
Total	Mean	6,83	6,33	6,13	5,90
	N	1735	1739	1733	1727
	Std. Deviation	1,718	1,927	1,908	1,917

Report

gebied		10d: Historisch/R estauratie?	10e: Historisch/ Beheer?	10f: Historisch/M oderne bebouwing?	10g: Historisch/o ude dingen?
Middag Humsterland	Mean	6,96	6,92	4,87	7,75
	N	99	99	99	99
	Std. Deviation	2,109	1,748	2,376	1,452
Reitdiep	Mean	5,97	5,99	4,61	7,19
	N	99	99	99	99
	Std. Deviation	2,349	2,112	2,571	1,614
Noord Oost Twente	Mean	6,88	6,98	4,66	7,27
	N	100	100	100	100
	Std. Deviation	2,119	1,864	2,499	1,496
Ooijpolder	Mean	6,44	6,37	5,10	6,50
	N	99	100	100	100
	Std. Deviation	1,825	1,555	2,209	1,720
Groesbeek	Mean	5,72	6,29	5,35	6,29
	N	98	96	98	99
	Std. Deviation	2,060	1,595	2,001	1,780
Langbroekerwetering	Mean	6,80	6,62	4,70	7,40
	N	99	99	98	99
	Std. Deviation	2,000	1,931	2,126	1,511
Oirschot-Best	Mean	6,53	6,86	4,36	6,63
	N	99	99	98	99
	Std. Deviation	2,392	1,879	2,325	1,920
Boxtel-Liempde	Mean	5,68	5,98	4,70	6,27
	N	98	99	99	99
	Std. Deviation	2,162	1,744	2,169	1,564
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	5,73	5,68	4,67	6,54
	N	84	84	84	85
	Std. Deviation	2,335	2,196	2,164	1,756
Wittern-Gulpen	Mean	6,79	6,74	4,46	7,09
	N	100	100	100	99
	Std. Deviation	2,262	1,957	2,280	1,559
Wijk en Wouden	Mean	5,85	6,08	4,41	6,31
	N	98	98	99	97
	Std. Deviation	2,107	2,084	2,181	1,933
Zandgebieden Doetinchem	Mean	5,71	5,93	4,76	5,85
	N	96	96	96	96
	Std. Deviation	1,968	1,737	2,242	1,759
Zandgebieden Graafschap	Mean	5,24	5,46	4,63	5,69
	N	82	82	83	83
	Std. Deviation	2,070	1,867	2,128	1,773
Zandgebieden Winterswijk	Mean	5,96	6,18	4,85	5,87
	N	99	99	99	99
	Std. Deviation	2,343	2,067	2,409	1,946
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	5,16	5,72	4,67	5,63
	N	100	99	100	100
	Std. Deviation	2,334	1,874	2,211	1,905
Hoekse Waard	Mean	5,41	5,78	4,65	6,22
	N	100	99	100	100
	Std. Deviation	2,189	1,844	2,086	1,873
Omgeving Oldenzaal	Mean	6,15	6,35	4,74	6,73
	N	98	98	97	99
	Std. Deviation	2,231	2,011	2,297	1,778
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	6,79	6,88	4,77	7,16
	N	48	48	48	50
	Std. Deviation	1,774	1,378	1,813	1,490
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	5,67	5,98	3,97	6,30
	N	40	40	39	40
	Std. Deviation	2,018	1,804	2,071	1,604
Total	Mean	6,08	6,26	4,70	6,56
	N	1736	1734	1736	1742
	Std. Deviation	2,222	1,921	2,246	1,817

Report

gebied		11: Basiskw. Natuurlijkheid?	12a: Natuurlijkheid/Hoeveelheid?	12b: Natuurlijkheid/Afwisseling?	12c: Natuurlijkheid/Soort?	12d: Natuurlijkheid/Seizoensvariatie?	12e: Natuurlijkheid/Beheer?
Middag Humsterland	Mean	7,80	7,76	6,61	6,05	7,23	6,34
	N	99	99	99	99	99	96
	Std. Deviation	1,552	1,802	2,128	1,809	2,118	1,863
Reitdiep	Mean	7,03	7,45	6,99	6,19	8,02	5,96
	N	99	100	99	99	100	98
	Std. Deviation	1,898	1,946	1,882	2,088	1,608	1,827
Noord Oost Twente	Mean	7,82	8,39	8,03	7,68	8,13	7,13
	N	99	99	99	99	99	98
	Std. Deviation	1,110	1,316	1,359	1,420	1,251	1,557
Ooijpolder	Mean	7,70	8,34	7,98	7,85	8,00	6,74
	N	97	99	99	99	98	98
	Std. Deviation	1,459	1,230	1,545	1,501	1,355	1,725
Groesbeek	Mean	7,87	8,90	8,43	7,55	8,02	6,82
	N	98	99	99	98	99	97
	Std. Deviation	1,426	1,515	1,458	1,681	1,471	1,708
Langbroekerwetering	Mean	7,59	8,25	7,97	7,14	8,06	6,68
	N	95	99	98	99	99	97
	Std. Deviation	1,364	1,373	1,432	1,610	1,300	1,693
Oirschot-Best	Mean	7,36	8,24	7,52	7,20	7,66	6,46
	N	98	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,778	1,585	1,705	1,796	1,617	1,853
Boxtel-Liempde	Mean	6,97	7,76	7,00	6,64	7,20	6,57
	N	99	100	100	100	100	99
	Std. Deviation	1,508	1,596	1,770	1,829	1,563	1,566
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	6,98	7,58	6,90	6,24	7,75	6,63
	N	83	83	84	84	84	84
	Std. Deviation	1,801	1,726	1,892	1,880	1,855	1,822
Wittem-Gulpen	Mean	7,74	8,59	8,28	7,73	8,52	6,85
	N	99	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,375	1,262	1,254	1,316	1,110	1,865
Wijk en Wouden	Mean	6,66	7,04	6,24	5,44	6,30	6,40
	N	98	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,953	2,025	2,114	2,176	2,177	1,682
Zandgebieden Doetinchem	Mean	6,65	7,33	6,97	6,43	7,06	6,17
	N	96	98	98	97	97	96
	Std. Deviation	1,824	1,860	1,945	1,984	2,091	2,086
Zandgebieden Graafschap	Mean	6,24	6,90	6,31	5,65	6,35	5,95
	N	82	83	83	83	83	83
	Std. Deviation	1,985	1,839	2,095	2,121	1,972	1,807
Zandgebieden Winterswijk	Mean	6,35	7,19	7,06	6,18	7,14	6,37
	N	99	100	100	99	99	100
	Std. Deviation	2,052	1,937	1,906	2,130	1,857	1,756
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	6,24	6,24	6,18	5,83	6,56	6,04
	N	98	98	98	98	98	97
	Std. Deviation	1,861	2,036	1,965	1,883	1,753	1,968
Hoekse Waard	Mean	6,65	6,86	6,46	5,70	7,11	6,53
	N	99	100	100	100	100	99
	Std. Deviation	1,886	2,070	2,037	2,222	1,917	1,792
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,54	8,55	8,31	7,64	8,24	6,20
	N	97	98	97	98	98	98
	Std. Deviation	1,535	1,095	1,228	1,416	1,056	2,056
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	7,18	8,37	7,82	7,39	8,08	7,15
	N	51	51	51	51	51	46
	Std. Deviation	1,819	1,264	1,452	1,415	1,074	1,660
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	7,10	8,12	7,78	6,61	7,54	6,66
	N	40	41	41	41	41	38
	Std. Deviation	1,795	1,364	1,333	1,909	1,598	1,457
Total	Mean	7,14	7,76	7,29	6,69	7,52	6,49
	N	1726	1745	1743	1742	1743	1722
	Std. Deviation	1,771	1,806	1,897	1,982	1,780	1,817

Report

gebied		13: Basiskw. Ruimtelijkheid?	14a: Ruimtelijkheid/Indeling?	14b: Ruimtelijkheid/Begrenzing?	14c: Ruimtelijkheid/Maat?
Middag Humsterland	Mean	8,49	6,84	7,38	6,11
	N	96	97	99	98
	Std. Deviation	1,661	1,847	1,833	1,888
Reitdiep	Mean	8,52	6,23	7,19	5,82
	N	99	99	99	97
	Std. Deviation	1,373	1,840	1,861	1,876
Noord Oost Twente	Mean	8,08	7,67	7,10	7,05
	N	99	99	97	97
	Std. Deviation	1,375	1,400	1,630	1,395
Ooijpolder	Mean	8,09	7,37	6,75	6,63
	N	98	99	99	98
	Std. Deviation	1,253	1,329	1,662	1,402
Groesbeek	Mean	8,45	7,55	6,98	6,74
	N	98	98	99	98
	Std. Deviation	1,479	1,606	1,654	1,633
Langbroekerwetering	Mean	8,24	7,17	6,72	6,80
	N	96	99	99	98
	Std. Deviation	1,212	1,552	1,852	1,506
Oirschot-Best	Mean	7,57	7,02	6,47	6,71
	N	99	98	97	99
	Std. Deviation	1,546	1,573	2,166	1,445
Boxtel-Liempde	Mean	7,32	6,84	6,56	6,49
	N	100	100	99	98
	Std. Deviation	1,197	1,293	1,831	1,423
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	8,23	6,52	6,75	6,17
	N	84	84	83	83
	Std. Deviation	1,601	1,898	2,112	1,745
Wittem-Gulpen	Mean	8,54	8,02	6,92	7,57
	N	99	99	96	99
	Std. Deviation	1,189	1,436	1,620	1,479
Wijk en Wouden	Mean	7,60	5,90	4,88	5,29
	N	98	100	99	100
	Std. Deviation	1,703	1,925	2,251	1,919
Zandgebieden Doetinchem	Mean	7,65	6,59	6,26	6,00
	N	97	96	96	97
	Std. Deviation	1,671	1,769	2,079	1,826
Zandgebieden Graafschap	Mean	7,18	5,90	5,20	5,43
	N	83	83	82	83
	Std. Deviation	1,563	1,825	2,301	1,740
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,45	6,33	6,75	6,36
	N	99	100	100	100
	Std. Deviation	1,567	1,843	1,794	1,649
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	7,19	5,99	5,42	5,86
	N	97	98	98	97
	Std. Deviation	1,629	1,796	1,915	1,639
Hoekse Waard	Mean	7,67	5,77	5,18	5,65
	N	100	99	98	99
	Std. Deviation	1,557	1,947	2,078	1,831
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,82	7,65	6,48	7,20
	N	97	98	97	97
	Std. Deviation	1,307	1,228	2,137	1,351
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	8,69	7,06	6,63	6,43
	N	49	49	49	49
	Std. Deviation	1,045	1,391	1,901	1,443
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	8,00	6,93	6,75	6,48
	N	41	41	40	40
	Std. Deviation	1,378	2,114	1,780	1,633
Total	Mean	7,91	6,81	6,43	6,36
	N	1729	1736	1726	1727
	Std. Deviation	1,525	1,793	2,052	1,735

Report

gebied		14d: Ruimtelijkheid/Reliëf?	14e: Ruimtelijkheid/Seizoenen?	14f: Ruimtelijkheid/Openheid?	14g: Ruimtelijkheid/Water?
Middag Humsterland	Mean	5,11	6,87	8,67	7,41
	N	99	99	99	99
	Std. Deviation	2,587	2,170	1,237	1,635
Reitdiep	Mean	4,48	7,42	8,48	7,59
	N	99	100	100	100
	Std. Deviation	2,327	1,996	1,251	1,843
Noord Oost Twente	Mean	7,54	7,49	6,73	5,72
	N	98	99	99	99
	Std. Deviation	1,730	1,619	1,737	1,852
Ooijpolder	Mean	5,58	6,92	7,62	8,59
	N	98	99	99	99
	Std. Deviation	2,105	1,899	1,315	1,069
Groesbeek	Mean	9,06	7,79	7,58	4,94
	N	98	99	98	99
	Std. Deviation	1,250	1,853	1,637	2,394
Langbroekerwetering	Mean	5,72	7,06	7,18	7,18
	N	99	99	98	98
	Std. Deviation	2,250	1,817	1,460	1,474
Oirschot-Best	Mean	4,35	7,00	6,57	6,41
	N	99	99	99	98
	Std. Deviation	1,976	1,784	1,451	1,999
Boxtel-Liempde	Mean	4,24	6,43	6,68	6,07
	N	99	100	100	100
	Std. Deviation	2,167	1,865	1,377	1,892
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	3,54	6,63	8,10	7,20
	N	84	84	84	84
	Std. Deviation	1,846	2,384	1,518	1,874
Witterm-Gulpen	Mean	9,05	8,31	7,65	6,30
	N	99	99	98	99
	Std. Deviation	,930	1,345	1,687	2,087
Wijk en Wouden	Mean	3,27	5,47	7,77	7,95
	N	99	99	100	100
	Std. Deviation	1,932	2,480	1,270	1,395
Zandgebieden Doetinchem	Mean	5,96	6,56	6,86	6,06
	N	96	97	97	96
	Std. Deviation	2,243	1,936	1,588	1,709
Zandgebieden Graafschap	Mean	4,44	5,54	7,31	6,87
	N	82	83	83	83
	Std. Deviation	2,288	2,249	1,553	2,011
Zandgebieden Winterswijk	Mean	4,59	6,54	6,81	5,56
	N	99	99	100	100
	Std. Deviation	2,148	2,144	1,228	1,961
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	4,19	5,79	7,16	7,54
	N	97	98	98	98
	Std. Deviation	2,176	1,944	1,412	1,587
Hoekse Waard	Mean	3,73	6,23	7,63	7,50
	N	98	99	99	100
	Std. Deviation	2,236	2,104	1,607	1,655
Omgeving Oldenzaal	Mean	8,08	7,93	6,70	6,48
	N	98	97	98	98
	Std. Deviation	1,469	1,348	1,706	1,706
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	5,51	7,25	8,04	8,49
	N	51	51	49	49
	Std. Deviation	2,603	1,864	1,353	1,082
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	8,51	7,49	7,32	5,56
	N	41	41	41	41
	Std. Deviation	1,003	1,804	1,386	2,429
Total	Mean	5,56	6,86	7,39	6,80
	N	1733	1741	1739	1740
	Std. Deviation	2,721	2,086	1,591	2,035

Report

gebied		15: Basiskw. Indrukken?	16a: Indrukken /Stilte?	16b: Indrukken/D ag en nacht?	16c: Indrukken/ Geuren?	16d: Indrukken/ verscheide nheid?
Middag Humsterland	Mean	7,66	8,11	8,26	7,53	7,87
	N	97	99	98	99	100
	Std. Deviation	1,580	1,616	1,535	1,728	1,606
Reitdiep	Mean	7,80	8,19	8,44	7,57	8,16
	N	99	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,378	1,346	1,526	1,794	1,324
Noord Oost Twente	Mean	7,82	7,52	7,98	7,78	8,15
	N	99	100	100	100	100
	Std. Deviation	1,119	1,367	1,524	1,404	1,123
Ooijpolder	Mean	8,04	7,63	8,04	7,16	7,85
	N	98	98	99	99	99
	Std. Deviation	1,083	1,707	1,340	1,639	1,312
Groesbeek	Mean	8,04	7,40	7,61	7,59	7,91
	N	98	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,323	1,678	1,778	1,302	1,457
Langbroekerwetering	Mean	7,84	7,28	7,56	7,29	7,78
	N	95	98	98	96	97
	Std. Deviation	1,014	1,698	1,669	1,835	1,394
Oirschot-Best	Mean	7,46	6,91	7,01	7,11	7,60
	N	98	99	99	99	98
	Std. Deviation	1,606	2,119	2,297	2,128	1,455
Boxtel-Liempde	Mean	7,14	6,85	6,96	6,40	7,15
	N	98	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,362	1,752	2,080	1,868	1,480
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	7,38	7,45	8,05	5,92	7,57
	N	85	85	85	85	84
	Std. Deviation	1,711	1,722	1,661	2,377	1,839
Wittem-Gulpen	Mean	8,35	7,55	7,91	7,56	8,33
	N	99	99	99	99	99
	Std. Deviation	1,043	1,593	1,572	1,605	1,178
Wijk en Wouden	Mean	7,21	6,40	5,54	6,36	6,70
	N	99	100	100	100	99
	Std. Deviation	1,692	2,292	2,528	2,144	2,023
Zandgebieden Doetinchem	Mean	7,01	6,72	6,61	6,54	7,12
	N	98	98	97	98	98
	Std. Deviation	1,659	1,893	2,257	1,817	1,801
Zandgebieden Graafschap	Mean	6,59	6,63	6,46	6,34	6,49
	N	83	83	83	83	82
	Std. Deviation	1,704	1,917	2,349	1,850	1,821
Zandgebieden Winterswijk	Mean	7,29	7,01	7,28	7,36	7,49
	N	99	99	99	100	99
	Std. Deviation	1,580	1,914	2,263	2,057	1,693
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	6,64	6,20	5,22	6,16	6,56
	N	99	100	100	100	99
	Std. Deviation	1,699	2,040	2,101	1,774	1,573
Hoekse Waard	Mean	7,13	7,00	6,15	6,60	7,17
	N	100	100	100	99	100
	Std. Deviation	1,649	1,803	2,320	1,597	1,700
Omgeving Oldenzaal	Mean	7,78	6,42	6,84	7,60	7,78
	N	96	98	99	99	99
	Std. Deviation	1,068	2,385	2,481	1,812	1,663
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	7,86	6,94	7,20	7,34	7,76
	N	51	50	49	50	50
	Std. Deviation	1,281	1,845	2,021	1,287	1,080
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	7,79	6,75	6,24	6,82	7,41
	N	39	40	37	39	37
	Std. Deviation	1,056	1,836	2,266	1,668	1,536
Total	Mean	7,51	7,12	7,15	7,01	7,53
	N	1730	1744	1740	1743	1738
	Std. Deviation	1,504	1,907	2,189	1,884	1,636

		V122C: Natuuraanleg		V122C: Woningbouw		V122C: Wegenaanleg		V122C: Veranderingen in de landbouw	
		-	+	-	+	-	+	-	+
gebied	Middag Humsterland	89	11	43	57	82	18	61	39
	Reitdiep	77	23	38	62	86	14	61	39
	Noord Oost Twente	71	29	42	58	75	25	62	38
	Ooijpolder	40	60	37	63	86	14	58	42
	Groesbeek	76	24	26	74	47	53	61	39
	Langbroekerwetering	77	23	27	73	74	26	81	19
	Oirschot-Best	43	57	66	34	79	21	63	37
	Boxtel-Liempde	84	16	33	67	60	40	47	53
	West								
	Zeeuws-Vlaanderen	46	40	40	46	48	38	53	33
	Witter-Gulpen	71	29	39	61	81	19	50	50
	Wijk en Wouden	73	27	26	74	26	74	73	27
	Zandgebieden								
	Doetinchem	92	8	35	65	52	48	83	17
	Zandgebieden								
	Graafschap	72	11	18	65	39	44	64	19
	Zandgebieden								
	Winterswijk	61	39	60	40	91	9	53	47
	Knooppunt								
	Arnhem-Nijmegen	68	32	11	89	39	61	66	34
	Hoekse Waard	77	23	14	86	64	36	68	32
	Omgeving Oldenzaal	67	33	48	52	66	34	73	27
	Nijmegen (Ooijpolder)	31	20	23	28	34	17	38	13
	Nijmegen (Groesbeek)	36	5	12	29	29	12	30	11

		V122C: Recreatieterreinen		V122C: Zand- of grindwinning		V122C: Overige		V122C: Geen opgave	
		-	+	-	+	-	+	-	+
gebied	Middag Humsterland	97	3	100		69	31	82	18
	Reitdiep	76	24	100		83	17	83	17
	Noord Oost Twente	81	19	96	4	83	17	83	17
	Ooijpolder	94	6	60	40	75	25	95	5
	Groesbeek	86	14	100		88	12	87	13
	Langbroekerwetering	90	10	99	1	85	15	87	13
	Oirschot-Best	86	14	88	12	88	12	82	18
	Boxtel-Liempde	91	9	96	4	92	8	90	10
	West								
	Zeeuws-Vlaanderen	37	49	80	6	76	10	77	9
	Witter-Gulpen	87	13	100		93	7	86	14
	Wijk en Wouden	78	22	91	9	74	26	91	9
	Zandgebieden								
	Doetinchem	67	33	65	35	82	18	91	9
	Zandgebieden								
	Graafschap	42	41	59	24	48	35	78	5
	Zandgebieden								
	Winterswijk	81	19	95	5	76	24	90	10
	Knooppunt								
	Arnhem-Nijmegen	84	16	76	24	64	36	98	2
	Hoekse Waard	90	10	99	1	70	30	94	6
	Omgeving Oldenzaal	71	29	96	4	86	14	84	16
	Nijmegen (Ooijpolder)	42	9	45	6	32	19	46	5
	Nijmegen (Groesbeek)	37	4	41		36	5	32	9

Report

gebied		Hoe sterk is landschap veranderd, de laatste 15 - 20 jaar?	Veranderinge n samen, vooruitgan/ac hteruitgang?
Middag Humsterland	Mean	7,34	5,97
	N	97	88
	Std. Deviation	1,645	1,915
Reitdiep	Mean	6,55	5,61
	N	96	93
	Std. Deviation	2,041	2,022
Noord Oost Twente	Mean	6,57	5,99
	N	98	94
	Std. Deviation	1,770	1,569
Ooijpolder	Mean	6,10	5,98
	N	97	91
	Std. Deviation	1,776	1,903
Groesbeek	Mean	6,25	5,59
	N	92	87
	Std. Deviation	1,819	1,618
Langbroekerwetering	Mean	6,82	5,20
	N	93	89
	Std. Deviation	1,775	1,391
Oirschot-Best	Mean	5,86	6,10
	N	98	93
	Std. Deviation	2,163	1,900
Boxtel-Liempde	Mean	5,83	5,49
	N	93	95
	Std. Deviation	1,948	1,804
West Zeeuws-Vlaanderen	Mean	5,89	5,09
	N	82	81
	Std. Deviation	2,025	1,769
Wittem-Gulpen	Mean	6,57	5,87
	N	97	95
	Std. Deviation	1,848	1,532
Wijk en Wouden	Mean	4,98	4,77
	N	98	91
	Std. Deviation	2,110	1,927
Zandgebieden Doetinchem	Mean	5,49	4,85
	N	90	84
	Std. Deviation	2,057	1,991
Zandgebieden Graafschap	Mean	4,39	4,29
	N	80	80
	Std. Deviation	2,457	1,963
Zandgebieden Winterswijk	Mean	6,05	5,48
	N	93	93
	Std. Deviation	1,907	2,078
Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Mean	4,04	4,11
	N	98	97
	Std. Deviation	2,075	2,140
Hoekse Waard	Mean	5,53	4,92
	N	100	99
	Std. Deviation	2,042	1,759
Omgeving Oldenzaal	Mean	5,99	5,19
	N	98	96
	Std. Deviation	2,078	1,731
Nijmegen (Ooijpolder)	Mean	6,60	5,98
	N	47	41
	Std. Deviation	1,884	1,405
Nijmegen (Groesbeek)	Mean	6,37	5,34
	N	38	32
	Std. Deviation	1,923	1,382
Total	Mean	5,94	5,35
	N	1685	1619
	Std. Deviation	2,121	1,897

gebied * Zijn er dingen verbeterd ten opzichte van vroeger, voor die tijd? Crosstabulation

			Zijn er dingen verbeterd ten opzichte van vroeger, voor die tijd?			Total
			nee	ja	geen opgave	
gebied	Middag Humsterland	Count	31	60	9	100
		% within gebied	31,0%	60,0%	9,0%	100,0%
	Reitdiep	Count	35	54	11	100
		% within gebied	35,0%	54,0%	11,0%	100,0%
	Noord Oost Twente	Count	32	58	10	100
		% within gebied	32,0%	58,0%	10,0%	100,0%
	Ooijpolder	Count	25	65	10	100
		% within gebied	25,0%	65,0%	10,0%	100,0%
	Groesbeek	Count	41	45	14	100
		% within gebied	41,0%	45,0%	14,0%	100,0%
	Langbroekerwetering	Count	49	31	20	100
		% within gebied	49,0%	31,0%	20,0%	100,0%
	Oirschot-Best	Count	27	60	13	100
		% within gebied	27,0%	60,0%	13,0%	100,0%
	Boxtel-Liempde	Count	45	40	15	100
		% within gebied	45,0%	40,0%	15,0%	100,0%
	West Zeeuws-Vlaanderen	Count	31	47	8	86
		% within gebied	36,0%	54,7%	9,3%	100,0%
	Wittem-Gulpen	Count	38	50	12	100
		% within gebied	38,0%	50,0%	12,0%	100,0%
	Wijk en Wouden	Count	33	56	11	100
		% within gebied	33,0%	56,0%	11,0%	100,0%
	Zandgebieden Doetinchem	Count	43	36	21	100
		% within gebied	43,0%	36,0%	21,0%	100,0%
	Zandgebieden Graafschap	Count	31	46	6	83
		% within gebied	37,3%	55,4%	7,2%	100,0%
	Zandgebieden Winterswijk	Count	29	59	12	100
		% within gebied	29,0%	59,0%	12,0%	100,0%
	Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Count	47	46	7	100
		% within gebied	47,0%	46,0%	7,0%	100,0%
	Hoekse Waard	Count	43	49	8	100
		% within gebied	43,0%	49,0%	8,0%	100,0%
	Omgeving Oldenzaal	Count	39	52	9	100
		% within gebied	39,0%	52,0%	9,0%	100,0%
	Nijmegen (Ooijpolder)	Count	13	25	13	51
		% within gebied	25,5%	49,0%	25,5%	100,0%
	Nijmegen (Groesbeek)	Count	15	14	12	41
		% within gebied	36,6%	34,1%	29,3%	100,0%
Total		Count	647	893	221	1761
		% within gebied	36,7%	50,7%	12,5%	100,0%

gebied * Zijn er ook dingen verslechterd ten opzichte van vroeger? Crosstabulation

			Zijn er ook dingen verslechterd ten opzichte van vroeger?			Total
			nee	ja	geen opgave	
gebied	Middag Humsterland	Count	33	57	10	100
		% within gebied	33,0%	57,0%	10,0%	100,0%
	Reitdiep	Count	29	61	10	100
		% within gebied	29,0%	61,0%	10,0%	100,0%
	Noord Oost Twente	Count	39	52	9	100
		% within gebied	39,0%	52,0%	9,0%	100,0%
	Ooijpolder	Count	21	67	12	100
		% within gebied	21,0%	67,0%	12,0%	100,0%
	Groesbeek	Count	27	60	13	100
		% within gebied	27,0%	60,0%	13,0%	100,0%
	Langbroekerwetering	Count	25	63	12	100
		% within gebied	25,0%	63,0%	12,0%	100,0%
	Oirschot-Best	Count	40	47	13	100
		% within gebied	40,0%	47,0%	13,0%	100,0%
	Boxtel-Liempde	Count	28	59	13	100
		% within gebied	28,0%	59,0%	13,0%	100,0%
	West Zeeuws-Vlaanderen	Count	13	63	10	86
		% within gebied	15,1%	73,3%	11,6%	100,0%
	Wittem-Gulpen	Count	19	65	16	100
		% within gebied	19,0%	65,0%	16,0%	100,0%
	Wijk en Wouden	Count	18	71	11	100
		% within gebied	18,0%	71,0%	11,0%	100,0%
	Zandgebieden Doetinchem	Count	22	59	19	100
		% within gebied	22,0%	59,0%	19,0%	100,0%
	Zandgebieden Graafschap	Count	9	69	5	83
		% within gebied	10,8%	83,1%	6,0%	100,0%
	Zandgebieden Winterswijk	Count	27	62	11	100
		% within gebied	27,0%	62,0%	11,0%	100,0%
	Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Count	12	81	7	100
		% within gebied	12,0%	81,0%	7,0%	100,0%
	Hoekse Waard	Count	18	77	5	100
		% within gebied	18,0%	77,0%	5,0%	100,0%
	Omgeving Oldenzaal	Count	21	65	14	100
		% within gebied	21,0%	65,0%	14,0%	100,0%
	Nijmegen (Ooijpolder)	Count	9	30	12	51
		% within gebied	17,6%	58,8%	23,5%	100,0%
	Nijmegen (Groesbeek)	Count	8	21	12	41
		% within gebied	19,5%	51,2%	29,3%	100,0%
Total		Count	418	1129	214	1761
		% within gebied	23,7%	64,1%	12,2%	100,0%

gebied * Bent u man of vrouw? Crosstabulation

			Bent u man of vrouw?			Total
			Man	Vrouw	geen opgave	
gebied	Middag Humsterland	Count	64	34	2	100
		% within gebied	64,0%	34,0%	2,0%	100,0%
	Reitdiep	Count	70	28	2	100
		% within gebied	70,0%	28,0%	2,0%	100,0%
	Noord Oost Twente	Count	76	23	1	100
		% within gebied	76,0%	23,0%	1,0%	100,0%
	Ooijpolder	Count	65	35		100
		% within gebied	65,0%	35,0%		100,0%
	Groesbeek	Count	62	37	1	100
		% within gebied	62,0%	37,0%	1,0%	100,0%
	Langbroekerwetering	Count	64	35	1	100
		% within gebied	64,0%	35,0%	1,0%	100,0%
	Oirschot-Best	Count	75	24	1	100
		% within gebied	75,0%	24,0%	1,0%	100,0%
	Boxtel-Liempde	Count	72	27	1	100
		% within gebied	72,0%	27,0%	1,0%	100,0%
	West Zeeuws-Vlaanderen	Count	59	24	3	86
		% within gebied	68,6%	27,9%	3,5%	100,0%
	Wittem-Gulpen	Count	67	30	3	100
		% within gebied	67,0%	30,0%	3,0%	100,0%
	Wijk en Wouden	Count	67	29	4	100
		% within gebied	67,0%	29,0%	4,0%	100,0%
	Zandgebieden Doetinchem	Count	68	31	1	100
		% within gebied	68,0%	31,0%	1,0%	100,0%
	Zandgebieden Graafschap	Count	67	15	1	83
		% within gebied	80,7%	18,1%	1,2%	100,0%
	Zandgebieden Winterswijk	Count	77	20	3	100
		% within gebied	77,0%	20,0%	3,0%	100,0%
	Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Count	65	35		100
		% within gebied	65,0%	35,0%		100,0%
Hoekse Waard	Count	67	33		100	
	% within gebied	67,0%	33,0%		100,0%	
Omgeving Oldenzaal	Count	80	18	2	100	
	% within gebied	80,0%	18,0%	2,0%	100,0%	
Nijmegen (Ooijpolder)	Count	31	20		51	
	% within gebied	60,8%	39,2%		100,0%	
Nijmegen (Groesbeek)	Count	29	12		41	
	% within gebied	70,7%	29,3%		100,0%	
Total	Count	1225	510	26	1761	
	% within gebied	69,6%	29,0%	1,5%	100,0%	

gebied * Hoe oud bent u? Crosstabulation

			Hoe oud bent u?						Total
			18-31	32-42	43-53	54-64	65 jaar of ouder	geen opgave	
gebied	Middag Humsterland	Count	9	17	30	33	11		100
		% within gebied	9,0%	17,0%	30,0%	33,0%	11,0%		100,0%
	Reitdiep	Count	9	18	30	20	21	2	100
		% within gebied	9,0%	18,0%	30,0%	20,0%	21,0%	2,0%	100,0%
	Noord Oost Twente	Count	5	32	28	21	13	1	100
		% within gebied	5,0%	32,0%	28,0%	21,0%	13,0%	1,0%	100,0%
	Ooijpolder	Count	9	24	31	27	9		100
		% within gebied	9,0%	24,0%	31,0%	27,0%	9,0%		100,0%
	Groesbeek	Count	10	28	30	16	15	1	100
		% within gebied	10,0%	28,0%	30,0%	16,0%	15,0%	1,0%	100,0%
	Langbroekerwetering	Count	6	17	33	27	16	1	100
		% within gebied	6,0%	17,0%	33,0%	27,0%	16,0%	1,0%	100,0%
	Oirschot-Best	Count	2	24	26	25	22	1	100
		% within gebied	2,0%	24,0%	26,0%	25,0%	22,0%	1,0%	100,0%
	Boxtel-Liempde	Count	10	25	29	22	13	1	100
		% within gebied	10,0%	25,0%	29,0%	22,0%	13,0%	1,0%	100,0%
	West Zeeuws-Vlaanderen	Count	8	13	23	21	21		86
		% within gebied	9,3%	15,1%	26,7%	24,4%	24,4%		100,0%
	Wittem-Gulpen	Count	7	18	28	33	14		100
		% within gebied	7,0%	18,0%	28,0%	33,0%	14,0%		100,0%
	Wijk en Wouden	Count	8	31	20	21	18	2	100
		% within gebied	8,0%	31,0%	20,0%	21,0%	18,0%	2,0%	100,0%
	Zandgebieden Doetinchem	Count	9	27	21	22	21		100
		% within gebied	9,0%	27,0%	21,0%	22,0%	21,0%		100,0%
	Zandgebieden Graafschap	Count	6	19	18	26	14		83
		% within gebied	7,2%	22,9%	21,7%	31,3%	16,9%		100,0%
	Zandgebieden Winterswijk	Count	9	30	32	14	13	2	100
		% within gebied	9,0%	30,0%	32,0%	14,0%	13,0%	2,0%	100,0%
	Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Count	8	25	27	30	10		100
		% within gebied	8,0%	25,0%	27,0%	30,0%	10,0%		100,0%
	Hoekse Waard	Count	5	25	36	21	13		100
		% within gebied	5,0%	25,0%	36,0%	21,0%	13,0%		100,0%
	Omgeving Oldenzaal	Count	7	31	37	14	11		100
		% within gebied	7,0%	31,0%	37,0%	14,0%	11,0%		100,0%
	Nijmegen (Ooijpolder)	Count	10	11	15	5	10		51
		% within gebied	19,6%	21,6%	29,4%	9,8%	19,6%		100,0%
	Nijmegen (Groesbeek)	Count	6	6	16	9	4		41
		% within gebied	14,6%	14,6%	39,0%	22,0%	9,8%		100,0%
Total	Count		143	421	510	407	269	11	1761
	% within gebied		8,1%	23,9%	29,0%	23,1%	15,3%	,6%	100,0%

gebied * Wat is uw hoogst voltooide opleiding? Crosstabulation

			Wat is uw hoogst voltooide opleiding?				Total
			lager (beroeps) onderwijs	middelbaar (beroeps) onderwijs	hoger (beroeps) onderwijs	geen opgave	
gebied	Middag Humsterland	Count	12	41	47		100
		% within gebied	12,0%	41,0%	47,0%		100,0%
	Reitdiep	Count	17	43	37	3	100
		% within gebied	17,0%	43,0%	37,0%	3,0%	100,0%
	Noord Oost Twente	Count	10	45	44	1	100
		% within gebied	10,0%	45,0%	44,0%	1,0%	100,0%
	Ooijpolder	Count	6	49	44	1	100
		% within gebied	6,0%	49,0%	44,0%	1,0%	100,0%
	Groesbeek	Count	18	38	43	1	100
		% within gebied	18,0%	38,0%	43,0%	1,0%	100,0%
	Langbroekerwetering	Count	3	35	60	2	100
		% within gebied	3,0%	35,0%	60,0%	2,0%	100,0%
	Oirschot-Best	Count	13	47	38	2	100
		% within gebied	13,0%	47,0%	38,0%	2,0%	100,0%
	Boxtel-Liempde	Count	18	48	34		100
		% within gebied	18,0%	48,0%	34,0%		100,0%
	West Zeeuws-Vlaanderen	Count	9	44	33		86
		% within gebied	10,5%	51,2%	38,4%		100,0%
	Wittern-Gulpen	Count	13	42	45		100
		% within gebied	13,0%	42,0%	45,0%		100,0%
	Wijk en Wouden	Count	14	30	53	3	100
		% within gebied	14,0%	30,0%	53,0%	3,0%	100,0%
	Zandgebieden Doetinchem	Count	11	59	30		100
		% within gebied	11,0%	59,0%	30,0%		100,0%
	Zandgebieden Graafschap	Count	5	43	34	1	83
		% within gebied	6,0%	51,8%	41,0%	1,2%	100,0%
	Zandgebieden Winterswijk	Count	13	53	34		100
		% within gebied	13,0%	53,0%	34,0%		100,0%
	Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Count	6	37	57		100
		% within gebied	6,0%	37,0%	57,0%		100,0%
	Hoekse Waard	Count	13	55	31	1	100
		% within gebied	13,0%	55,0%	31,0%	1,0%	100,0%
	Omgeving Oldenzaal	Count	13	42	45		100
		% within gebied	13,0%	42,0%	45,0%		100,0%
	Nijmegen (Ooijpolder)	Count	1	6	43	1	51
		% within gebied	2,0%	11,8%	84,3%	2,0%	100,0%
	Nijmegen (Groesbeek)	Count	1	5	34	1	41
		% within gebied	2,4%	12,2%	82,9%	2,4%	100,0%
Total		Count	196	762	786	17	1761
		% within gebied	11,1%	43,3%	44,6%	1,0%	100,0%

gebied * Hoe lang woont u al in deze streek? Crosstabulation

			Hoe lang woont u al in deze streek?						Total
			4 jaar of korter	5 - 9 jaar	10 - 14 jaar	15 - 19 jaar	20 jaar of langer	geen opgave	
gebied	Middag Humsterland	Count	12	7	11	8	62		100
		% within gebied	12,0%	7,0%	11,0%	8,0%	62,0%		100,0%
	Reitdiep	Count	11	3	6	3	75	2	100
		% within gebied	11,0%	3,0%	6,0%	3,0%	75,0%	2,0%	100,0%
	Noord Oost Twente	Count	1	5	7	9	77	1	100
		% within gebied	1,0%	5,0%	7,0%	9,0%	77,0%	1,0%	100,0%
	Ooijpolder	Count	7	3	7	8	75		100
		% within gebied	7,0%	3,0%	7,0%	8,0%	75,0%		100,0%
	Groesbeek	Count	5	9	3	3	79	1	100
		% within gebied	5,0%	9,0%	3,0%	3,0%	79,0%	1,0%	100,0%
	Langbroekerwetering	Count	6	11	9	14	59	1	100
		% within gebied	6,0%	11,0%	9,0%	14,0%	59,0%	1,0%	100,0%
	Oirschot-Best	Count	3	3	3	6	84	1	100
		% within gebied	3,0%	3,0%	3,0%	6,0%	84,0%	1,0%	100,0%
	Boxtel-Liempde	Count	2	5	5	5	83		100
		% within gebied	2,0%	5,0%	5,0%	5,0%	83,0%		100,0%
	West Zeeuws-Vlaanderen	Count	5	11	4	6	60		86
		% within gebied	5,8%	12,8%	4,7%	7,0%	69,8%		100,0%
	Wittern-Gulpen	Count	5	4	6	6	79		100
		% within gebied	5,0%	4,0%	6,0%	6,0%	79,0%		100,0%
	Wijk en Wouden	Count	6	8	13	4	67	2	100
		% within gebied	6,0%	8,0%	13,0%	4,0%	67,0%	2,0%	100,0%
	Zandgebieden Doetinchem	Count	10	9	5	4	72		100
		% within gebied	10,0%	9,0%	5,0%	4,0%	72,0%		100,0%
	Zandgebieden Graafschap	Count	4	8	11	5	55		83
		% within gebied	4,8%	9,6%	13,3%	6,0%	66,3%		100,0%
	Zandgebieden Winterswijk	Count	5	4	1	3	87		100
		% within gebied	5,0%	4,0%	1,0%	3,0%	87,0%		100,0%
	Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Count	6	9	6	10	69		100
		% within gebied	6,0%	9,0%	6,0%	10,0%	69,0%		100,0%
	Hoekse Waard	Count	9	3	6	8	74		100
		% within gebied	9,0%	3,0%	6,0%	8,0%	74,0%		100,0%
	Omgeving Oldenzaal	Count	4	2	4	1	88	1	100
		% within gebied	4,0%	2,0%	4,0%	1,0%	88,0%	1,0%	100,0%
	Nijmegen (Ooijpolder)	Count	1	9	8	3	30		51
		% within gebied	2,0%	17,6%	15,7%	5,9%	58,8%		100,0%
	Nijmegen (Groesbeek)	Count	2	4	5	6	23	1	41
		% within gebied	4,9%	9,8%	12,2%	14,6%	56,1%	2,4%	100,0%
Total		Count	104	117	120	112	1298	10	1761
		% within gebied	5,9%	6,6%	6,8%	6,4%	73,7%	,6%	100,0%

gebied * Bent u ook in deze of een soortgelijke omgeving opgegroeid? Crosstabulation

			Bent u ook in deze of een soortgelijke omgeving opgegroeid?			Total
			ja	nee	geen opgave	
gebied	Middag Humsterland	Count	57	43		100
		% within gebied	57,0%	43,0%		100,0%
	Reitdiep	Count	71	26	3	100
		% within gebied	71,0%	26,0%	3,0%	100,0%
	Noord Oost Twente	Count	84	15	1	100
		% within gebied	84,0%	15,0%	1,0%	100,0%
	Ooijpolder	Count	68	31	1	100
		% within gebied	68,0%	31,0%	1,0%	100,0%
	Groesbeek	Count	77	21	2	100
		% within gebied	77,0%	21,0%	2,0%	100,0%
	Langbroekerwetering	Count	46	52	2	100
		% within gebied	46,0%	52,0%	2,0%	100,0%
	Oirschot-Best	Count	81	17	2	100
		% within gebied	81,0%	17,0%	2,0%	100,0%
	Boxtel-Liempde	Count	89	10	1	100
		% within gebied	89,0%	10,0%	1,0%	100,0%
	West Zeeuws-Vlaanderen	Count	65	21		86
		% within gebied	75,6%	24,4%		100,0%
	Wittem-Gulpen	Count	81	19		100
		% within gebied	81,0%	19,0%		100,0%
	Wijk en Wouden	Count	58	39	3	100
		% within gebied	58,0%	39,0%	3,0%	100,0%
	Zandgebieden Doetinchem	Count	79	20	1	100
		% within gebied	79,0%	20,0%	1,0%	100,0%
	Zandgebieden Graafschap	Count	49	33	1	83
		% within gebied	59,0%	39,8%	1,2%	100,0%
	Zandgebieden Winterswijk	Count	88	11	1	100
		% within gebied	88,0%	11,0%	1,0%	100,0%
	Knooppunt Arnhem-Nijmegen	Count	64	34	2	100
		% within gebied	64,0%	34,0%	2,0%	100,0%
	Hoekse Waard	Count	57	43		100
		% within gebied	57,0%	43,0%		100,0%
	Omgeving Oldenzaal	Count	87	13		100
		% within gebied	87,0%	13,0%		100,0%
	Nijmegen (Ooijpolder)	Count	20	31		51
		% within gebied	39,2%	60,8%		100,0%
	Nijmegen (Groesbeek)	Count	25	16		41
		% within gebied	61,0%	39,0%		100,0%
Total		Count	1246	495	20	1761
		% within gebied	70,8%	28,1%	1,1%	100,0%

Resultaten van de regressie-analyses

Om na te gaan door welke belevingskwaliteiten de aantrekkelijkheid van het landschap voor bewoners verklaard wordt, zijn behalve frequenties en gemiddelden per gebied ook twee regressie-analyses uitgevoerd, onafhankelijk van elkaar. Ze leidden tot verschillende uitkomsten. Hieronder staan per gebied en per analyse de twee belangrijkste kwaliteiten. Twee is willekeurig, omdat de verklarende variabelen niet alleen in aard maar ook in aantal varieerden per gebied. Behalve kwaliteiten kunnen er ook gebiedskenmerken voorkomen die sterk storen, dus die juist afbreuk aan de aantrekkelijkheid doen. Deze zijn cursief gedrukt. Komen in beide analyses dezelfde kwaliteiten voor, dan wordt dat aangegeven met '2x'. Achter elke kwaliteit staat het nummer van de vraag in SPEL.

Bij deze opsomming moet wel bedacht worden dat zelfs alle kwaliteiten de aantrekkelijkheid maar gedeeltelijk verklaren (tussen 1/3 en 2/3 deel). De genoemde kwaliteiten verklaren daar weer slechts een gedeelte van, zij het wel het grootste .

Humsterland (gebied 1)

- het landschap is rijk aan zintuiglijke indrukken (inclusief rust, ruimte, donkerte 's nachts) (15)
- je hebt buiten geen last van anderen (8c)
- het landschap gaat op een goede manier met de tijd mee (10a)
- *het onderhoud van wegen, sloten, bermen is slecht* (8e)

Onderhoud is dus een zwaarwegend punt in het bepalen van de aantrekkelijkheid.

Reitdiep (gebied 2)

- het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter (3)
- het landschap is rijk aan zintuiglijke indrukken (inclusief rust, ruimte, donkerte 's nachts) (15)
- alle dingen in het landschap passen goed bij elkaar (4a)
- het landschap gaat op een goede manier met de tijd mee (10a)

Noord Oost Twente (gebied 3)

- het is 's nachts in het buitengebied nog donker (16b)
- de natuur is heel gevarieerd (12b)
- alle dingen in het landschap passen goed bij elkaar (4a)
- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5)

De Ooijpolder (gebied 4)

- het landschap is rijk aan zintuiglijke indrukken (inclusief rust, ruimte, donkerte 's nachts) (15)
- er is veel water (14g)
- *het landschap is slecht ingericht voor zijn functies* (5) [Hier storen industrieterreinen]
- het landschap is heel natuurlijk van karakter (11)

Groesbeek (gebied 5)

- het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter (3)
- het buitengebied is heel goed bereikbaar (8a) (2x)

- er is nergens horizonvervuiling (14b)

Langbroekerwetering (gebied 6)

- het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter (3) (2x)
- in het landschap kan ik overal komen waar ik wil, er zijn nergens belemmeringen (8b)
- het landschap is heel erg besloten (14f) [als referentiegebied voor de aantrekkelijkheid is duidelijk het landschap van de Heuvelrug met zijn bossen gekozen, niet de polder of het rivierenlandschap]

Oirschot – Best (gebied 7)

- de natuur is hier heel gevarieerd (12b)
- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5)
- *het landschap oogt heel kunstmatig, niet natuurlijk gegroeid* (11)
- het landschap geeft een hele prettige ruimte-ervaring (13)

Boxtel – Liempde (gebied 8)

- het landschap is rijk aan zintuiglijke indrukken (inclusief rust, ruimte, donkerte 's nachts) (15)
- het onderhoud van het buitengebied is goed (8e)
- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5)
- *er zijn geen oude dingen meer in het landschap* (10g) [dit betekent dat aan het oordeel over de aantrekkelijkheid van het landschap afbreuk wordt gedaan door de manier waarop met het historisch erfgoed wordt omgegaan]

West Zeeuws Vlaanderen (gebied 9)

- het landschap geeft een hele prettige ruimte-ervaring (13) (2x)
- er is veel afwisseling in het landschap (4d)
- het landschap is rijk aan zintuiglijke indrukken (inclusief rust, ruimte, donkerte 's nachts) (15)

Wittem – Gulpen (gebied 10)

- er is veel afwisseling in het landschap (4d)
- er zijn veel hoogteverschillen in het landschap, het heeft veel reliëf (14d)
- het landschap geeft een hele prettige ruimte-ervaring (13)
- er zijn veel prettige geuren in het landschap (16c)

Wijk en Wouden (gebied 11)

- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5) (2x)
- ik kan buiten in het landschap alles doen wat ik wil, er zijn daar veel mogelijkheden voor (7) (2x)

[Het functionele karakter van het landschap, zowel het maatschappelijke als het persoonlijke gebruik, bepaalt hier heel sterk de aantrekkelijkheid]

Zandgebieden Doetinchem (gebied 12)

- het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter (3) (2x)
- elk seizoen heeft zijn eigen indrukken aan geuren, kleuren en geluiden (16d) (2x)

Zandgebieden de Graafschap (gebied 13)

- het landschap is rijk aan zintuiglijke indrukken (inclusief rust, ruimte, donkerte 's nachts) (15) (2x)
- er is veel afwisseling in het landschap (4d) (2x)

Zandgebieden Winterswijk (gebied 14)

- het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter (3)
- er is veel afwisseling in het landschap in de seizoenen (12d) (2x)
- het landschap is rijk aan zintuiglijke indrukken (inclusief rust, ruimte, donkerte 's nachts) (15)

Knooppunt Arnhem – Nijmegen (gebied 15)

- het landschap geeft een hele prettige ruimte-ervaring (13)
- er is veel afwisseling in het landschap (4d)
- je hebt buiten geen last van anderen, je kunt nog ongestoord wandelen of fietsen (8c)
- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5)
maar:
- *qua omvang van ontwikkelingen overwoekeren de nieuwe dingen het oude, er is geen goed evenwicht tussen oud en nieuw, tussen behoud en vernieuwing* (10b)

De laatste twee kenmerken hebben een vrijwel gelijk gewicht.

De Hoekse Waard (gebied 16)

- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5) (2x)
- elk seizoen heeft zijn eigen indrukken aan geuren, kleuren en geluiden (16d) (2x)

Omgeving Oldenzaal (gebied 17)

- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5) (2x)
- het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter (3) (2x)

Nijmegen over de Ooijpolder

- het landschap heeft een uitgesproken eigen karakter (3) (2x)
- er is nergens horizonvervuiling (14b) (2x)

Nijmegen over Groesbeek

Er kon geen analyse worden uitgevoerd omdat te weinig mensen de vragenlijst volledig hadden ingevuld. Het aantal vragen was groter dan het aantal invullers, wat een analyse uitsluit.

Overeenkomsten tussen gebieden

5 kwaliteiten zijn in tenminste 4 gebieden genoemd (andere in hoogstens 2), nl:

- het landschap is mooi ingericht voor zijn functies (5), in 8 gebieden genoemd
- eenheid, het landschap heeft een duidelijk eigen karakter (3), in 7 gebieden
- de zintuiglijke indrukken die het landschap biedt (15), in 7 gebieden
- het landschap geeft een hele prettige ruimte-ervaring (13), in 4 gebieden
- er is veel afwisseling in het landschap (4d), in 4 gebieden

Bijlage 3 Actualiteit

Faber: Recreatiebedrijven uit de EHS moeten plaats veehouders innemen

Staatssecretaris Faber wil recreatiebedrijven weren uit de Ecologische Hoofd-Structuur (EHS). Ze zouden verplaatst moeten worden naar de randen van de EHS en daar de plaats moeten innemen van veehouderijen die daar in de knel zitten vanwege de reconstructiewetten. De recreatiebedrijven zouden ter compensatie enigszins uit mogen breiden. De veehouders zouden op deze wijze een goede prijs kunnen ontvangen voor hun bedrijf. Volgens Faber kan deze bijzondere ruimte-voor-ruimteregeeling zonder kosten voor het Rijk worden ingevoerd. Of er fiscale belemmeringen zijn moet nog worden uitgezocht. Recron, de belangenbehartigingsorganisatie van recreatieondernemers is gematigd positief over het voorstel, maar verwacht niet dat een dergelijke regeling voor alle naar schatting 300 tot 800 te verplaatsen bedrijven uitkomst biedt.

(Agrarisch Dagblad, 11 maart 2002)

Rhenen zoekt visie voor toekomst van boeren

ACHTERBERG - Alle politieke partijen willen het Rhenens deel van het Binnenveld voor de boeren houden. Maar hun opvattingen over het toekomstig boerenbedrijf verschillen sterk.

Dat bleek vrijdagavond tijdens het lijsttrekkersdebat in het dorps huis van Achterberg, in de boezem van Rhenens boerenland. In een enquête van deze krant hadden een paar dagen eerder links en rechts zich volmondig uitgesproken voor behoud van het agrarisch karakter. Daarom wilde Achterberger J. Rauw weten waar de politiek staat als de Reconstructiecommissie bij de vernieuwing van de Gelderse Vallei de belangen van de Rhenense boeren al te veel wegcijfert.

Rauw lijkt onder die omstandigheden te kunnen rekenen op de steun van de VVD en de SGP en het CDA. Wel benadrukte CDA-voorman J. Bouwhuis dat hij de plannen voor een 'robuuste' ecologische verbindingszone door het Binnenveld steunt, die de natuur op de Utrechtse Heuvelrug verbindt met de Veluwe. Die ecozone moet dicht langs de grens met het Veenendaalse industrieterrein lopen. Verder moeten de boeren er de ruimte krijgen.

Bouwhuis, werkzaam op het ministerie van Landbouw en Visserij, ziet volop kansen voor de Nederlandse landbouw. "Die kan internationaal concurrerend zijn. Zulke kansen liggen ook in het Binnenveld", zei hij. Bouwhuis keerde zich tegen recente initiatieven in de omgeving voor de aanleg van een natuurgebied, als 'stapsteen' middenin het agrarisch productiegebied.

GroenLinks en D66 zien liever wat meer natuur tussen de weilanden. GroenLinks-lijsttrekker E. Sterenborg wees op de voorspellingen dat binnen tien jaar 30 procent van de boerenbedrijven is verdwenen. Zij voorziet dat er een toekomst ligt voor

onder meer kaasboerderijen en kamperen bij de boer. "Daar zou de gemeente zich sterk voor moeten maken."

A. van Hees (D66) vindt het tijd voor een ruimer begrip van het boerenbedrijf. **"We praten over agrariërs alsof er maar één type is. Maar er zijn natuurgerichte boeren en bedrijven met een mix van agrarisch en recreatief gebruik, of met een afgeslankte vorm van agrarisch gebruik."** Van Hees vindt dat al die verschillende belangen en kleinschalige initiatieven steun verdienen. Dat geldt niet voor de industriële vorm van het boerenbedrijf. "De hardcore van de landbouw, die krijgt onze steun niet."

Landbouw-voorman J. Rauw wees erop dat de ruimte voor nieuwe natuur beperkt is. **"De landbouwgrond die vrijkomt door de dertig procent inkrimping in het boerenbedrijf hebben we hard nodig voor de overblijvende boeren om onze bedrijven extensief te gaan voeren. Want we willen allemaal graag dat de koeien in de wei lopen."**

(De Gelderlander, 4 maart 2002)

Platteland wacht grote veranderingen

WINTERSWIJK - Ruim de helft van de Nederlanders vindt dat het bieden van rust, ruimte en recreatie de belangrijkste functies zijn van het platteland. Het is één van de vele gegevens waarmee de Reconstructiecommissie voor de Liemers rekening dient te houden.

Je zult het maar voor de kiezen krijgen. De herinrichting van de Liemers en de Achterhoek vormgeven. En dan ook nog rekening houden met de belangen van landbouw, natuur en milieu, recreatie, industrie, infrastructuur, waterhuishouding, wonen en werken.

Binnen negen maanden moet er een conceptplan bij Provinciale Staten liggen. Henk van Brink, voorzitter van de Reconstructiecommissie (die de drie streekcommissies Graafschap & West-Achterhoek, Oost-Achterhoek alsmede Liemers overkoepelt) sprak eerder al van een 'duivelse opgave'. In eerste instantie hebben alle belanghebbende partijen hun verwachtingen en visies geformuleerd. De Reconstructiecommissie heeft vervolgens drie alternatieven omschreven in de concept-startnotitie, waarbij evenzovele ambitieniveaus worden onderscheiden: 'middelhoog', 'vrij hoog' en 'hoog'. **De reconstructie wordt vergeleken met een huis, dat kan worden 'onderhouden', 'gerenoveerd' of 'verbouwd'.**

Bij 'onderhouden' worden de natuurgebieden volgens de ecologische hoofdstructuur geleidelijk gerealiseerd. Met de ecologische hoofdstructuur wordt het samenhangend netwerk bedoeld van de belangrijkste natuurgebieden.

De belangrijkste doelstellingen op het gebied van het herstel van natuurlijke beken, de verdroging, bemesting en verzuring moeten worden gehaald. De intensieve veehouderij verdwijnt meer en meer uit deze gebieden en krijgt beperkingen opgelegd in de zones rondom deze gebieden. De zogeheten 'autonome ontwikkelingen' die optreden zonder dat één van de drie alternatieven wordt uitgevoerd zijn er verantwoordelijk voor dat het landschap geleidelijk ontwikkelt en niet veel verandert.

Als wordt gekozen voor '**renoveren**' dient de doelstelling van de ecologische hoofdstructuur te worden gehaald. De intensieve veehouderij verdwijnt uit de ecologische hoofdstructuur en krijgt beperkingen opgelegd in de zones rondom deze gebieden. Alle doelstellingen op het gebied van herstel van natuurlijke beken, verdroging, bemesting en verzuring moeten worden gehaald. Bedrijfsverplaatsingen, waarbij boerenbedrijven naar elders verhuizen, worden gestimuleerd.

De intensieve veehouderij moet zich op 'sterlocaties' ontwikkelen. Dit zijn plekken waarop een bestaand bedrijf met intensieve veehouderij ook in de toekomst goede mogelijkheden heeft. Wanneer een sterlocatie vrijkomt door bedrijfsbeëindiging kan deze locatie worden overgenomen door een bedrijf dat zich niet verder kan ontwikkelen op de huidige (ongunstige) vestigingsplek.

Het aandeel landbouwontwikkelingsgebied is in de variant 'renoveren' kleiner dan bij 'onderhoud' omdat natuurwaarden en de belangrijkste stroomgebieden worden ontwikkeld. Toenemende 'landschapskwaliteit' biedt extra kansen voor recreatie en toerisme.

De meest ambitieuze van de drie opties is de '**verbouwing**'. Ook hier dient de doelstelling van de ecologische hoofdstructuur geheel te worden gehaald. Ook moet de ontwikkeling van verbindingzones tussen de natuurgebieden tot stand komen. Uit deze gebieden verdwijnt de intensieve veehouderij. Die ontwikkelt zich op de eerder genoemde sterlocaties. De 'verbouwing' voorziet ook in de oprichting van zogeheten 'projectlocaties'. Dit is een bundeling van een aantal boerenbedrijven.

De bundeling van meerdere individuele bedrijven op één locatie kan volgens de Reconstructiecommissie naast voordelen voor de omgevingskwaliteit ook financiële voordelen voor de bedrijven betekenen, bijvoorbeeld door het gezamenlijk gebruik van voorzieningen. Een windmolenpark(je) voor de gezamenlijke energievoorziening zou daarvan het gevolg kunnen zijn.

Voor welk alternatief de Reconstructiecommissie ook kiest, de aanblik van Liemers en Achterhoek zal veranderen. **Want of het nu om onderhoud, renovatie of verbouwing gaat, het 'huis' gaat er anders uitzien.**

(De Gelderlander, 23 februari 2002)

Proeftuin Ooijpolder

Met de aanplant van 2800 meidoornstruiken aan de Kerkdijk in de Ooijpolder is zaterdag 23 maart het project Proeftuin Ooijpolder-Groesbeek van start gegaan.

Boeren in de Ooijpolder en Groesbeek dragen de kwaliteitsverbetering van het landschap een warm hart toe. Verenigingen als De Ploegdriever en Terra Vita zoeken naar mogelijkheden om met hun bedrijf hierop in te spelen. De zeshonderd meter haag aan de Kerkdijk is de eerste zichtbare daad. Een haag met een boodschap: 'Overheid, wij willen bijdragen aan een mooi landschap, maar dan wel als groene dienst tegen marktconforme betaling'. In de toekomst kunnen aanleg en herstel van bestaande landschapselementen, gecombineerd met wandel-, ruit- en fietspaden vaker gerealiseerd worden wanneer het project De Proeftuin slaagt in zijn opdracht en het ministerie van LNV de aanbevelingen overneemt. De vrijwillige medewerking van agrariërs staat voorop. **Nu al blijkt er voorzichtige belangstelling te bestaan**

onder de agrariërs om de aanleg en het onderhoud van landschapselementen in de bedrijfsvoering op te nemen.

(De Zondagskrant van Nijmegen, 31 maart 2002)

Holland 't mooist met zwartbont in de wei

Koeien moeten vooral in de wei blijven, vinden boerenorganisatie LTO-Nederland en Milieudefensie. Zij spraken zich gisteren uit tegen de tendens om koeien meer en meer op stal te laten staan.

Holland op z'n mooist: zwartbont vee dartelend in een diepgroene weide onder een helder lentezonnetje. Gisteren was de eerste officiële buitendag voor de koeien. Grazende koeien vormen een belangrijk kenmerk van de groene ruimte en het landelijk gebied. Maar het aantal koeien loopt sterk terug en 'de koe meer op stal' is een tendens. ... Koeien in de wei lijkt heel gewoon, maar dat is het niet. Mondiaal bekeken worden de meeste koeien binnen gehouden. In ons land kunnen koeien juist voor een groot deel van het jaar buiten lopen, omdat de omstandigheden ideaal zijn. Niet te warm, niet te koud en het gras groeit prima. In de wei heeft de koe veel meer ruimte voor haar natuurlijk gedrag en de gebreken aan benen en klauwen zijn stukken minder. Waarom dan toch die stal in Nederland? Volgens Siem Jan Schenk, voorzitter van LTO Rundveehouderij, stuurt de overheid in de verkeerde richting. "De wet- en regelgeving zouden juist moeten stimuleren om koeien meer in de wei te houden." ... Volgens Nel de Jong [van een Zoeterwouds melkveebedrijf] horen koeien in de wei. ... Zij sluit hiermee aan bij de gemiddelde Nederlander. Een nog niet volledig uitgewerkte enquête van het Centrum voor Landbouw en Milieu geeft aan dat driekwart van de Nederlanders koeien vaker in de wei zou willen zien uit oogpunt van diervriendelijkheid. "De helft van de Nederlanders is zelfs bereid hiervoor ook meer te betalen per liter melk", meent onderzoeker Frits van der Schans. "Als koeien uit de wei verdwijnen heeft dat ingrijpende gevolgen voor dierenwelzijn, landschap, natuur en imago." Maar niet alleen de consument kan in de beurs tasten, ook de overheid en het bedrijfsleven kunnen steun verlenen. Vera Dalm, campagneleider van Milieudefensie, ziet veel in subsidies aan boeren die hun land en dier zo aantrekkelijk mogelijk beheren.

(Saskia Stoelinga, De Gelderlander, 24 april 2002)

In een commentaar in het Weekblad voor Wageningen UR, 25-4-02:

Het gros van de consumenten wil best 10 eurocent per pak melk extra betalen als de koe maar in de wei blijft. Een soort kijk- en luistergeld voor een aangekleed landschap met loegeluiden. Of een verzekeringspremie tegen sombere buien. Koeien schijnen uitstekende antidepressiva te zijn.

Groep boeren moet natuur beheren

Agrarisch natuurbeheer levert meer resultaat op als de overheid contracten aangaat met groepen boeren.. Dat blijkt uit onderzoek van Willemien Geertsema die

onderzoek deed bij Alterra. Volgens Geertsema is agrarisch natuurbeheer weggegooid geld zonder goede planning en samenwerking tussen boeren, ecologen en planners. Door samenwerking kan een aaneengesloten gebied van natuurvriendelijke percelen of perceelsranden ontstaan, wat gunstiger is voor overlevingskansen van planten. Uit het onderzoek blijkt ook dat het gunstiger is in een klein aaneengesloten gebied voor 80% van de randen beheersovereenkomsten af te sluiten dan om overeenkomsten voor het gehele gebied af te sluiten. Volgens het onderzoek wordt het succes van de beheersovereenkomsten vergroot als de minimale contractduur niet 6 maar 10 jaar is. De overlevingskansen van planten worden dan 3x zo groot. Geertsema zegt dat agrarisch natuurbeheer nu niet altijd wat oplevert. Dat komt omdat de plekken waarvoor een contract is afgesloten vaak te verspreid liggen.

(Agrarisch Dagblad, 14-4-02)

en de Volkskrant van 13-4-02 over hetzelfde onderwerp:

Planten die verspreid in het boerenland staan – vaak geïsoleerd in de ruimte – hebben minder kans te overleven. De overlevingskans gaat echter met sprongen omhoog als de planten – zoals duizendblad, gele lis, koekoeksbloem, moeraswalstro en valeriaan – in een aaneengesloten netwerk langs een sloot staan. Een groep boeren die een wat grotere lengte planten langs een sloot beheert, is dan ook effectiever dan één boer die verspreid over zijn hele bedrijf kleine groepjes planten in stand probeert te houden. Planten komen 6x zo vaak voor, berekende Geertsema, als hun groeiplekken in één deel van het landschap zijn geclusterd en niet verspreid voorkomen.

En uit de literatuur:

Volgens Stortelder kan met het geld dat nu uitgetrokken is voor grondverwerving voor natuur twee keer zoveel natuur op boerengrond worden ontwikkeld als het geld aan de boeren wordt gegeven. Meer natuur op agrarische bedrijven is ook het streven van de Stichting Natuur en Milieu (Veeneklaas et al., 2001). Het rapport ‘Agrarisch ondernemerschap in de groene ruimte in 2015/2020’ (Jókövi et al, 2001) ziet naast een combinatie van landbouwproductie met ecologische activiteiten zelfs een driedubbele verbreding, namelijk ook nog met sociale activiteiten, zoals contacten met klanten bij verkoop van streekproducten. Dit kan zowel op bedrijfs- als op streekniveau spelen.

Ook zijn er mogelijkheden voor het kweken van hout als energiebron. Dit kan voor energievoorziening in het algemeen zijn, of voor eigen behoefte. Zo luidt een krantenartikel: ‘Snoeihout krijgt toekomst’, en ‘Shell wint schone diesel uit houtsnippers’ (de Gelderlander 26-1-02 en 16-03-2002). Dit kan betekenen dat grienden voor boeren rendabel(er) kunnen worden.

Of de suggestie van een bewoner om klein-ambachtelijk werk te subsidiëren. Dit kan in combinatie met of naast agrarische activiteiten.

“Bij een terugtrekkende landbouw kleine milieuvriendelijke bedrijfjes stimuleren, bijv. houtverwerking, mandenmakerij, imkerij, kaasproductie, kunstenaars, kleine pleisterplaatsen [aan doorgaande fiets- en wandelroutes], natuurlijke fruitproducten, papiermakerij, kaarsenmakerij, smid, etc.”

Bijlage 4 Een ingezonden brief

